

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

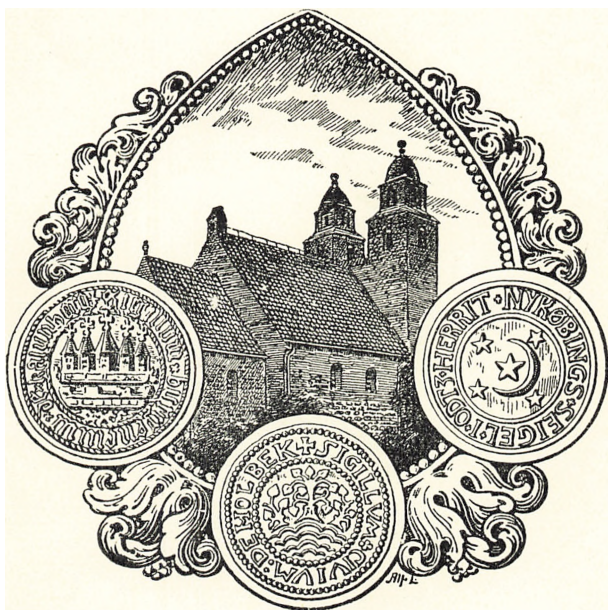
FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE AARBØGER

47. BIND

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

XIV BINDS 3. AARGANG

1954

I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN, KØBENHAVN
HOLBÆK AMTSTIDENDES BOGTRYKKERI

1954

INDHOLD

KALUNDBORG SKOLEVÆSENS HISTORIE INDTIL 1850. Af Johs. C. Jessen	5
NIELS HANSEN-RISEGAARD. Ved pensioneret lærer Viggo Bay-Hansen	40
KIRKELIGE FORHOLD PAA SAMSØ I ÆLDRE TID. Af for- stander F. Elle Jensen	56
TØLLØSE SLOT. Af arkitekt Helge Andreassen	73
SKOLEVÆSENET PA SAMSØ. Af redaktør Bent Rasmussen	79
BØNDERNE I HOLBÆK AMT FOR 200 ÅR SIDEN. Ved arki- var, cand. mag. Gunnar Olsen	99
KGL. OPERASANGERINDE MARGRETHE BOECK-LEN- DROP. Ved Christian Olsen-Torpelund	105
RIDS AF NYKØBING SKOLEVÆSENS HISTORIE. Af lokal- historikeren Sophus Jensen	117
MØLLERLIV OMKRING ARHUNDREDSKIFTET. Af Viggo Sørensen (ved Olaf Andersen)	134
EN EPISODE FRA KRIGEN MED ENGLAND 1807—14. Ved Anna Myrhøj	145
Historisk Samfund i 1953	150
Historisk Samfunds styrelse og tillidsmænd	151
Sammendrag af Historisk Samfunds regnskab	152

Kalundborg skolevæsens historie indtil 1850

Af **Johs. C. Jessen.**

Enhver dansk købstad havde fra gammel tid en latinsk skole, hvor undervisningen foregik i det latinske sprog. For undervisning i dansk var der egentlig ingen faste regler, ejheller offentlige indrettede skolehuse. Det var kirkens sag at påtage sig ungdommens oplæring i de kristelige grundsandheder, men i købstæderne, hvor nogen lærdom derudover med forretningslivet in mente fandtes betimelig, påtog en og anden skolemester sig en sådan videregående oplæring på egen regning. Det kunne være en læsemester, der docerede i dansk boglæsning og i kristendom — børnelærdommen, som man sagde — eller en skrive- og regnemester, der sigtede højere, som titlen antyder. I det efterfølgende redegøres for, hvorledes skolevæsenet i Kalundborg praktiseredes indtil ca. 1850.

Det latinske skolevæsen

Omkring *Esbern Snares* femtårnede korskirke, Vor Frue Kirke, grupperede sig dens kirkelige ejendomshuse med tykke, solide grundmure af munkesten og med tegltag: 1) *det latinske skolehus*, bygget i flugt med den østre kirkegårdsmur og ind på kirkegården. Det var et lille primitivt indrettet hus, måske kun med en forstue, forbundet med en åben skorsten, og en skolestue, der ved træskillerum kunne afdeles til 2 á 3 lectier efter disciplenes opnåede standpunkter; 2) *rektorboligen* nord for kirken med 7 fag i to etager; 3) *kirkeladen*, hvor kirkens tiendekorn oplagdes fra

høstens tid, indtil det ved offentligt udbud realiseredes i kongelig mønt. Endvidere må nævnes *klokkerboligen* med 7 fag til gaden og fem fag ind i gården, gårdsplads og have, udkørsel til Søgade, opført i mere almindelig borgerlig byggestil ligesom 5) *kapellanboligen* for det residerende kapellani nær kirken. Således lå som byens centrum et helt gejstligt kvarter eller et latinerkvarter, om man så vil sige.

Den latinske skole ejede nogle jorder i bymarken og andetsteds og en kapital på ca. 788 rd. ¹⁾). Dens indkomster fremkom foruden det årlige udbytte af dette dels fra den såkaldte degnepension, dels fra kirkens højtidsoffer og fra accidentserne, der faldt ved kirkelige forretninger.

På en tid, da landsognene endnu ikke havde degnesæder \varnothing : fast indrettede embedsboliger for sognedegnene, udsendtes fra latinskolerne nogle af dens ældste disciple til sognepastoraterne, der lå under deres virkeområde, for *der* at gøre den forordnede, traditionsmæssige degnetjeneste, som vedrørte gudstjenesterne, de almindelige kirkelige forretninger og bylæsningerne for ungdommen. Løbedegne kaldte man disse tjenstgørende disciple, der efter dagens forcerede, hæsblæsende gerning ude i sognene vendte tilbage til skolens kødgrøder. Efterhånden som pastoraterne forsyndes med degnesæder, bortfaldt jo løbedegnetjenesten. Den gik på pension, kan man sige, idet man pålagde sædedegnene af deres årlige korntiende at afgive en vis procent som degnepension til latinskolerne.

Latinskolerne var undergivne de gejstlige myndigheder. Når bisperne visiterede, påhørte eller overhørte de disciplene for at konstatere deres lærdoms standpunkt i religion og øvrige fag. Rektorembederne var forbundne med købstædernes degnetjeneste og nød altså det lokale degnekorn, højtidsoffer og accidentser. Det var som regel ikke en rektor kært at stå som underordnet i kirketjenesten, men noget måtte han jo gøre for de rare penges skyld, hvorfor han under gudstjenesten præsiderede på sit forbeholdte sæde i kirken. En af hans hørere gjorde så tjenesten og tog sæde i

¹⁾ en *rigsdaler* (rd.) = 6 mark (mk.) à 16 skilling (sk.); en slettedaler er 4 mk. a 16 sk.

degnestolen; han holdt også bylæsninger m. m., var degnens substitut eller stedfortræder. Skoledisciplene sang for i kirken, og de låntes ud til de kirkelige forretninger, hvorved rektoren tjente sig mangan god skilling efter en nærmere fastsat takst. Ringstedrektor en nød hver gang 5 mk. for en hel skole, for halv skole 2 mk. 8 sk., for 6 disciple 1 mk. 8 sk.

Skoledisciplene rekrutteredes mest fra byens og områdets formuende hjem, men der gaves udvej for at skaffe adgang for fattige drenge, der havde anlæg for studeringer. Når disciplene optrådte som kordrenge, var de iførte sorte klædninger. Fattige drenge havde for skik hver lørdag at besøge byens huse for at indsamle nogle midler til deres behov, de sang latinske vers og raslede med deres bøsser, hvori borgerne lagde småmønter, og ved bortgangen takkede de på latin.

Enhver degn i kongeriget skulle på modersmålet holde bylæsning med ungdommen een gang ugentlig i hver af et pastorats byer. Oprindeligt var det nok meningen, at læsningen skulle omfatte både indenadslæsning og kristendomskundskab, altså børnelærdommen, men da der ikke fandtes indrettede skolestuer, blev boglæsningen besværlig at indøve, så den blev ikke til en indenads-, men en udenadslæsning, der let udartede sig til det pure plapseri med opremsning af bibelsprog, Luthers katekismus og dens forklarende lærebog. Som tiden gik, knirkede degnenes katekisationer stærkere og stærkere til ungdommens kedsomhed, og læsningen havnede ofte i kåde løjer.

På landet havde bylæsningen til huse i en bondes storstue, i købstaden brugtes kirkerummet, i Kalundborg brugte man også at læse i kirkeladen. Om søndagen måtte degnen efter prædiken katekisere med ungdommen, der i lange rækker stillede sig op på kirkegulvet med ryggen mod kirkestolene. Også præsten katekiserede jævnligt her, ligesom han naturligvis katekiserede med konfirmanderne.

Når bisp en kom på visitats for at føle præst og degn på tænderne, var disse katekisationer eller religiøse samtaler mellem lærerne og de unge mennesker det store sus. Menigheden i kirkestolene fulgte med levende, spændt opmærksomhed dette spil, ved hvil-

ket ikke sjældent dybe filosofiske og religiøse problemer søgtes belyst. Moderhjerter svulmede af rørelse og stolthed, og fædrene rankede sig, når deres børn med træffende svar udmærkede sig.

Kalundborg latinske skole havde kun få elever. De undervistes i latin, græsk og hebraisk, og de lærte at oversætte til dansk, andre fag var foruden skrivning og regning samt stilskrivning: teologi, historie, litteraturhistorie, matematik samt algebra. Disciplinen kunne være meget streng med brug blandt andet af ferlen, som var en træstok med en rund klump eller plade i den ene ende, slagene faldt i den flade hånd eller på ryggen.

Blandt Kalundborgs skoles rektorer finder man *Frants Trojel*, † 1718, *Niels Wegner*, † 1722, *Jacob Peter Jersin* til 1724, *Jens P. Rahr* til 1726 og *Christian Ulrich Abildgaard* i 14 år til nytåret 1740, da skolen ophørte. De fleste var teologer og forfremmedes ofte til præsteembeder. Hørerne kunne ende i et degnekald. Det gjorde student *Præbjørn Wandall* og cand. teol. *Christian Andreas Cock*, som efter skolens ophør fik kald i omegnen.

Klokkeren havde sit særlige undergivne embede. Foruden en fast løn og fribolig nød han en række sportler i sin klokker-, graver- og bedemandstjeneste. Ved forordningen af 7. november 1682 sattes følgende takster for Kalundborgs klokkertjeneste:

„Et fuldkomment Lig at grave til om Sommeren 4 Mk., men om Vinteren 1 Rigsdaler. For et mindre Lig 3 Mark, for et Barn under 5 Aar 2 Mark. For Klokkingning 1 Rd. (alle Klokker), for de tre Klokker 3 Mk. og for de mindste Klokker 1 Mk. 8 Sk. Et Barn til Daaben for Indskrivning 1 Mk. 8 Sk., Kirkegangskone (en Moders højtidelige Indførelse i Kirken efter Barnefødsel) 1 Mk. 8 Sk., Brudeskammelen ante (o:foran) 1 Mk. 8 Sk., Brudeskammelen at pynte 1 Mk., Bænkehyster 8 Sk., Alteret at klæde for Lig 4 Mk., for Aarets Ringning 5 Mk. 4 Sk.“

Men den ustuderede klokker *Laurits Hansen Smidt*, der i 1738 efterfulgte *Peter Morup*, som var forflyttet til Roskilde, klagede i 1738 over, at han ved begravelser, barkedåb og kirkegangskoners indførelse sjældent havde efter taksten, da menigheden mest bestod af fattige håndværksfolk, fiskere og matroser, så den indkomst gav ham højst 10 rd. Offeret på de tre store højtider blev rundt regnet kun 40 rd. Selve klokkerlønnen var 20 rd. 5 mk. 4 sk. årligt. Til sammen blev dette 70 rd. 5 mk. 4 sk., „hvoraf jeg

lønner Folkene, som ringer og graver og stiller Værket (s: kirkeuret), så og til Provstebrevenes Befordring²⁾ med videre Udgifter.“

På grund af de ringe indkomster søgtes Kalundborg klokkerembede ikke af studerede folk. Det besattes oftest med en borger fra byen, som drev anden næring ved siden af, en var maltgører, en anden opkøber af korn o.s.v. Smidt boede i sit ejendomshus, men byens vise fædre ville ikke give ham leje af embedsboligen, som de brugte til husrum for de fattige. Efter Smidts død i 1740 ophørte klokkertjenesten at være et særligt embede, jfr. nedenstående oplysninger.

Det danske skolevæsen

Når degnene katekiserede i kirken og ved bylæsning, blandede adskillige lyse børnehoveder sig med den voksne ungdom for at være med i legen og give deres besyv med. Der synes også omkring 1690 at være givet børnene i Kalundborg en skoleundervisning i kirkeladen, men der var næppe indrettet skolestue dertil, så det måtte blive ved de sædvanlige katekisationer, måske forbundne med nogen oplæring i abc'en. I fattigloven af 1708 fandtes en bestemmelse, hvorved det krævedes, at fattige børn på sognets bekostning skulle opøves i børnelærdommen. Bystyret lod det blive ved den vante ordning, idet der nu var indrettet en legatskole i byen, hvor også nogle fattige børn kunne få plads. Der blev i slutningen af det syttende og begyndelsen af det attende århundrede hist og her i landet givet legatmidler til oprettelse af skoler for almuens børn. Efter at *Frederik den Fjerde* i 1721 havde givet sine 240 offentlige skoler på krongodserne, fulgte nogle rigmænd hans eksempel og stiftede skoler, men disse legatskoler var såre få, spredte i nogle dele af landet. Imidlertid blev de forløbere for oprettelse af offentlige skoler overalt i landet.

Næppe havde *Christian den Sjette* sat sig til rette på tronsædet, før han begyndte at forberede en dobbelt lovgivning, nemlig en forordning om tvungen konfirmation og en dertil naturlig knyttet

²⁾ *Provstebreve*: rundskrivelser til provstiets præster, ombragtes af degnene efter en nærmere aftalt runde.

forordning om indrettelse af et almindeligt dansk skolevæsen. Den tvungne konfirmation indførtes allerede i 1736. Men der var meget at forberede og lægge til rette, før skolerne kunne sættes i gang, og først tre år efter kunne kongen sætte sit navn under Danmarks første almindelige skolelov: Forordning af 23. januar 1739 om oprettelse af skoler på landet.

I. Korskolen

Ved *forordning af 6. juli 1739* befalede kongen, at en meget stor mængde af landets latinskoler, der stod mer eller mindre tomme, skulle nedlægges til gunst for stiftelsen af offentlige danske skoler i købstæderne. Som en følge deraf mistede Kalundborg ved reskript af 9. oktober samme år sin gamle latinske skole, hvis indkomster af degnepensioner og af nogle legatmidler henlagdes til Slagelse skole, mens dens lokale midler skulle gives til en dansk skole i byen. Det forenede rektor- og kordegneembede omdannedes da til et forenet kordegne- og dansk skoleholderembede. Rektor *C. U. Abildgaard* forflyttedes til Helsingør, hvis rektor han senere blev.

Byens borgere så sig nu berøvet en nem vej til at sætte deres studerende drenge i gang. Hørerer *Præbjørn Wandall* søgte en tid at afbøde savnet, idet han et par år på egen regning forberedte børn til optagelse på en latinske skole. Det var kun stakket frist. Men nu og da dukkede en ny informator op i byen. Først i halvtredserne nævnes cand. teol. *Hans Lycke*, der havde kondition i Kalundborg og informerede børn af adskillige fornemme huse, og det med en sådan flid, at forældrene var velfornøjede.

Forordningen lød på, at alle børn fra 6 års alderen frit skulle oplæres i børnelærdommen. Mod et særligt vederlag i form af ugepenge (2—4 sk.) til skoleholderen kunne forældrene også kræve deres børn indøvede i skrivning og regning, men det var nu ikke af nogen særlig interesse for biskop *Peder Hersleb*, der havde formet lovens paragraffer. I den henseende blev loven praktisk talt et opkog af den foran nævnte fattiglov af 1708. Den danske skole stiftedes som en fattigskole, hvis formål var opnået, når eleven kunne antages til konfirmationen, og så indrettede man

sig derefter. Der lagdes skoler efter landets behov, indsattes inventar i skolestuerne, afgaves rum til skoleholderens ophold, fastsattes skolelønning, gaves disciplinære regler for skolens orden, der sattes regler for skolens styrelse og tilsyn, og skoleholderen fik sit kaldsbrev med retslig virkning. Alt iøvrigt taget i betragtning. Det bør være pietismen til ære, at den danske skole blev til, men til dens forklejning, at den vanrøgtedes.

Kalundborg købstads fattige skole eller Korskolens, som den kaldtes, indrettedes i den gamle rektorbolig. Latinskolen solgtes ved offentlig auktion for 40 rd., fri for borgerlige byrder, til kirkeværge *Casten Cruse*, men det godkendtes ikke af stiftsøvrigheden, idet sognepræsten, provst *Peder Paludan* (1722 — † 1753) gerne ville give 60 rd. for den. Senest blev skolen til et fattighus.

Stiftsøvrigheden gav kaldsbrev på kordegne- og skoleholderembedet til student *Christian Jacobsen Aarestrup*, der i fem år havde været hører i latinskolens anden lectie. Aarestrup modtog embedet den 1. januar 1740, samme år afgik klokker Smidt ved døden. Blandt ansøgerne til klokkertjenesten fandtes *Casten Cruse* og Aarestrup. Magistraten ville have Cruse, men provsten, hvis eftermæle lyder, at han viste en ærlig, mandig embedsførelse, kunne ikke forlige sig med, at den verdslige stand så almindeligt søgte at tilsidesætte gejstligheden og undertrykke dens privilegier, og anbefalede derfor meget stærkt at forene klokkerembedet med kordegne- og skoleholderembedet. Magistraten havde hidtil valgt og kaldet klokkeren, men nu nægtede biskop Hersleb at godkende valget af Cruse og gav kaldsbrev til Aarestrup, som forpligtede sig til selv at lønne så skikkelig en graver, der både kunne grave gravene så og at forrette i kirken det, som læsningen i skolen kunne forhindre. Indvånerne ville ved denne ordning lettes, da de fik kun een person at ofre til, mente Aarestrup, og „Gud ved, at det lidet, jeg nu har, måske kan blive ringere, end man venter, når der ofres til rvende“. Således gik det til, at Aarestrup — og senere hans efterfølgere — blev både kordegn, skoleholder, klokker og graver, men det var en streg i hans regning, at man fratog ham kirkens klokkerløn. Der manglede endnu at skaffe ham en embedsbolig, men da Aarestrup

gav bud på den ledige klokkerbolig, godkendte myndighederne, at han fik skøde på huset for 36 rd., fri for at svare byens byrder, sålænge han det ejer og selv bebor. Den 20. december 1740 udstedte borgmester *Berendt Stub* skødet.

Biskop Peder Hersleb var en meget myndig mand, en stor ordensmand, punktlig og præcis i sin embedsudførelse, og i sine ivrige bestræbelser for at sætte skolevæsenet godt i gang støttedes han af kongens mange på- og forbud til gunst for pietismens fremgang i folket. Han tog straks på visitatsrejse i det vidtstrakte stift, som da omfattede hele Sjælland og Bornholm. Det er helt utroligt, hvad han kunne overkomme, til tider 2—3 pastorater om dagen. Sin nattesøvn tog han mange gange i kareten, når han kørtes fra en præstegård til en anden i en fjern egn. Ved hans ankomst til en præstegård havde præst, degn og skoleholdere værsgod at møde op med sjæleregistret, d: en liste over alle sognefolk over seks år, embedsbøgerne og mandtalslisterne over skolebørnene. Alt blev nøje efterset. Visitatsen afholdtes i hovedsognets kirke, hvor menigheden med ungdommen og børnene gav møde. Præstens prædiken påhørtes vågent, degnens sang jagttoges. Skoleholderen var nærmest som en appendiks til det hele, men han måtte være der med sine børn for en overhøring. Der var nåde og unåde fra den høje bisp.

Han roste og rettede, formanede, advarede og vejlede efter behov. Sluttelig noterede han:

Den 17. Juli 1740, Dom.post 5 Trin. visiterede jeg Callundborg. Præsten Peder Paludan, Capellan Ulrich Christian Amundin. Bøgerne efterseete, baade Kaldets og Provstiets. Provsten prædikede over Søndags Evangelium: hæftigt og for længe. Efter Sjæleregisteret skulde der være 505 Ungdom, men mødte ikke nær halvdelen, kunde ey heller faa Rum. De fleste, som mødte, var Scholebørn, og andre børn, men af Tienende og Voxne, paa Kjøbstadsviis ikkun saare faa, og blev af Præsten klaget, at de sielden eller aldrig mødte til Læsning. Blandt Børnene fandtes mange meget smukke og særdeles veloplyste; de faa Voxne meget maadeligen øvede. Den nye Chordegner der paa Stedet vil gjerne gjøre sig Flid, men faar af Magistraten i Steden for Assistance, ikkun Chikaner. Jeg taleder med Magistraten i mindelighed, foruden alt det, som er dem tilskrevet, men jeg venter kun liden Frugt deraf.

Af Aarestrups assistenter eller substitutter nævnes *Rasmus Nielsen Steenhus*, som havde gået i Roskilde skole, han blev degn i Ruds Vedby. Student *Johan Peter Fischer* blev skoleholder i Stedstrup, senere degn, og student *Asmus Boysen Cuurland* forflyttedes til Byskolen. Student *Muhle* kvitterede skolen kort før Aarestrups død i 1763 og foregav, at han også ville kvittere bogen, fordi han havde haft omgang med kordegnens datter, som ventede sig. En sørgelig Casus, siger provsten, der havde ondt af det for de to unge mennesker, begge stille af væsen, og Muhle var en honnet mand, yndet af alle.

Biskoppen havde overanstrengt sig, og efterhånden overlod han visitationerne til sin svigersøn og efterfølger på bispestolen, *Ludvig Harboe*, som ganske gik i svigerfaderens spor:

Den 2. Juni 1751 visiteret i Callundborg; Hr. Peder Paludans Prædiken over act XV, 36 ³⁾ vel udarbejdet. En stor Mængde Ungdom, over 500.

Tienestefolk vare som i Kiøbstæderne ganske slette, og klagede Præsten, at de aldrig mødte i nogen Cathechisation, hvorover de glemte, hvad de havde lært. Ellers en god del af de andre ganske lovlige, og nogle faa meget gode, saa intet andet kunde her fornemmes end at ald Flid her anvendes.

Det fremgik tydeligt nok af visitationerne, at der var megen for-sømmelighed i menighederne. Og det stod ilde til med mange præster og degne, der hendrev i gammel slendrian og levede usømmelig. *Simon Wedseloft*, Svallerup, der blev provst efter Paludan, skriver, at der ganske vist var nogle gode præster i Arts herred, men de andre ville han hjerteligst tilbede sinds og forstands oplyste øjne, at de måtte komme i betimelig eftertanke. Ejheller kunne nogen af degnene beskyldes for åbenbar forargelse, men heller ikke berømmes for nogen særdeles flittighed. Biskoppen havde mange bryderier over sager fra præster og degne, men også muntre stunder som f. eks., da kordegn Aarestrup i 1757 klagede over, at skoleholderen ved Byskolen havde gået ham i næringen ved at skrive testament⁴⁾ over en afdød borger. Det kaldte degnen, for „malitie mod mig“, da alle, han havde skrevet testament for, havde været „meget fornøjede“.

³⁾ act: acta apostolorum, apostlenes gerninger.

⁴⁾ testament: en skildring af den afdødes levnedsløb, affattet af degnen og ved jordefærd læst fra prædikestolen af præsten.

Degnesædet beklædtes i tre år indtil 1766 af student *Jens Nielsen Saabye*, der byttede embedet med *Hans Lund* i Årby, en fhv. tjener på Lerchenborg, som godsejeren havde gjort til degn. Efter Lunds død i 1776 ville sognepræsten gøre klokkerstillingen til et selvstændigt embede, men da dette mislykkedes, besattes embedet med student *Salomon Thollesen Svella*, der i 21 år havde været skoleholder i Mern. Han var nu en mand nær de 50 år, gammeldags af tilsnit, brav, værdig, selvgod. Han mødte her med en stor børneflokk, der skulle sættes i vej, så det kneb for ham at få det til at gå rundt, når han skulle holde assistent. Han kom hurtigt på kant med sin første medhjælper, student *Jacob Christian Gandrup*, der i tre år havde tjent Lund, men nu frasagde sig posten og nedsatte sig i byen som informator for adskillige „honette Folks Børn i deres Kristendom, Regning, Skrivning og Sprog samt andre nyttige Videnskaber“, hvorhos han nu og da „lod sig høre af Prædikestolen til Opbyggelse for Tilhørerne“.

Når kordegnen havde flinke og duelige assistenter, kom der gerne en del betalende børn til Korskolens, og assistenterne kunne forøge deres indkomster ved information for velhavende folks børn. Den flittige Gandrup tog de betalende børn med sig, og det blev vanskeligere for Svella at finde en ny assistent. Han bad da biskop *Ludvig Harboe* hjælpe til, så han, som han sagde, kunne få en skikkelig, ædruelig, gammelagtig karl, habil i skrivning og regning, en som kunne synge, havde prøvet verden og kendte sig selv. Han mente, at en karls løn almindeligt lød på 24 rd. årligt foruden kost og kammer. Men tiderne var nu dyrere, og da ingen ansøger meldte sig, antog han en mand, der snart viste sig at være ganske uduelig til tjenesten. Det var måske *Rasmus Fritz*, der underviste privat i skrivning og regning, men næppe havde mening om at katekisere. Svella tog så sin ældre søn, skomagervend i byen, *Tolle Salomonsen Svella* til hjælp. Han var ikke uerfaren i skolehold, da han i syv år havde hjulpet faderen ved skoletjenesten i Mern, så det gik ret godt og kunne have varet længe, hvis ikke præstens smukke stuepige havde fundet på, at han burde have noget pænt at gifte sig på. Så fik han da skoleembedet i Tersløse, og

stuepigen blev skoleholderkone. Det var i 1779, senere blev Tolle degn i Havrebjerg.

Det var gammel skik, at degnen havde ret til de lysestumper, der blev til rest fra alterlysene (Per degn som lysestøber in mente). I Kalundborg måtte degnen skifte sørgelys, når de havde brændt et halvt år. Det kunne blive til pæne stumper, når degnen forstod sig på økonomi. Men nu havde præsten en dag sagt til Tolle, at lysene skulle „brænde uden for Pløre og Pladder, saa længe der var igen af dem“. Det faldt Tolle for brystet, da faderen havde givet ham stumperne som en del af hans løn. Så forelagde han sagen for biskoppen, som igen fik sig en munter stund.

Der var til byen kommet en pensioneret sergent *Søren G. Jørgensen Kiep*, en gammel, gudfrygtig, i levned eksemplarisk, mand, der sammen med sin hustru var vant til at undervise børn, og hvis lyst var at opofre sin øvrige levetid til Guds ords bevogtning og forkyndelse — det kunne i hvert fald præsten indestå for, og så tog Svella ham da til skolen. Men det faldt ikke heldigt ud. Så oprigtig Kiep stillede sig udvortes, så falsk i sin tjeneste opførte han sig. Han kunne ikke regne, og hans skrift var næppe læselig. Sådant anså Svella ham i hans fem måneders læsetid. Den svigagtige sergent lønnedes med 2 rd. 3 mk. månedlig, men da han forsømte skolen for at assistere byskoleholderen, betydede Svella ham, at han kun fik løn i forhold til den tid, han var i Korskolen. „Så blev han vred, og ville ikke tjene mig længere“. Kiep, som senere blev skoleholder i Damsholte, sagde om Svella, at hans karakter og omstændigheder „gjorde mig ked deraf“.

Nu tog Svella sin 19 årige søn, snedkerlærling *Christopher Blume Svella* til hjælp i skolen. Det gik så udmærket, kunne han fortælle biskoppen i sit brev af 28. juli 1781. Hver mandag og tirsdag forestod han selv skolen lige fra morgen til aften, onsdag var han med børnene ved katekisationen i kirken, eftermiddag i skolen. Torsdag i skolen den ganske dag, undtagen den korte tid, skriftemålet varede, da sønnen Christopher, et stille og skikkeligt menneske med lyst til skolegerningen, tilså børnene. Fredag formiddag viedes altid til kirketjenesten, eftermiddag til skolen, lørdag som torsdag. Ingen skoletid forsømtes. Al svig, uordentlighed og ma-

gelighed „er mig modbydelig“, skrev han med henblik på sergenten, som han heldigvis både for børnene og for sig selv var bleven kvit. Siden havde han — „Gud æren“ — og Christopher haft skolen fuld af børn, der aldrig bortvistes fra konfirmationen.

Det var nu på en tid, da der var et stort røre om undervisnings- og opdragelsesforholdene. Mange borgere i Kalundborg tog del i røret. Dette bliver nærmere omtalt i det følgende om Byskolen. Svella var selv af den gamle skole, og hans lidet duelige assistenter kunne ikke følge med i kapløbet om at sikre sig de flest betalende børn. Jacob Chr. Gandrup tog først, Byskolen resten af dem, der søgte skolen, og Svella sad tilbage med lutter fattige børn på fri undervisning. De fleste af indvånerne var fattige småkårsfolk, der levede fra hånden i munden og næppe kunne afse ugepenge til deres børns undervisning, og den frie oplæring af børnelærdommen med sin terperi, udenadslæsning og evige katekisering trak ikke børnene til skole, havde heller ikke interesse for forældrene. Det var blevet et stort problem at komme skolegangsforsømmelserne til livs. Iflg. forordningen kunne forældre, der holdt deres børn tilbage fra skolen, straffes med formaninger og irettesættelser, eventuelt offentligt i kirken. De kunne idømmes pengebøder, sættes på vand og brød, ja, de kunne udelukkes fra nadverbordet. Dette var ikke et problem, der først nu dukkede op. Allerede i 1771 havde man drøftet at bruge den sidstnævnte hårde straf, men præsterne i Kalundborgengen, Arts herred, frarådede.

Med dr. teol. *Rasmus Fleischer* havde byen fået en skoleinteresset sognepræst (1782—99). Han, der havde ord for at være en stor disputator, satte sig straks for at nedkæmpe forsømmelserne. Forældrene af den ringeste og største klasse ville hellere lade deres børn føre et omvankende betlerlevned end sende dem til skole, selvom de fik fri undervisning. Det var frugtesløst at gøre forestillinger til dem, en trodsig kone havde endog rent ud sagt nej, skrev Fleischer til biskop Balle. Det nyttede ikke at idømme dem bøder, for de vidste, at intet kan fratages dem, som intet har. Han henstillede da til biskoppen at give magistraten magt og ordre til at bruge andre straffemidler som f. eks. at bære den span-

ske kappe, sættes i gabestokken, gå med fidelen⁵⁾ o.s.v. Det ville batte mere end præstens påmindelser! Fleischer skønnede, at byens skoler ikke kunne rumme de skolesøgende børn, endnu mindre når gadens flokke af børn kom til, og foreslog derfor at oprette en tredje skole for byen, hvilket kunne gøres, når fattigkassen afgav 6 rd. årligt til en skoleholder for at undervise de fattige børn frit. Han fandt det endvidere betimeligt, at der valgtes 2 mænd for at hjælpe ham at føre tilsyn med skolegangen og holde øje med de isvanggående uordener.

I forbindelse med fornævnte skrivelse androg præsten og kapellanen om hjælp til at komme uvæsenet til livs, så børnene kunne få den fornødne kundskab om religionens sandheder og pligter, og kancelliet beordrede derefter, at straffebestemmelserne i forordning af 23. januar 1739 ville være at iagttage. Men da kancelliets ordre ikke virkede på magistraten, satte Fleischer stiftamtmanden i arbejde for at bringe den til „med den verdslige Arm at understøtte den gejstliges“.

Skolernes personaleforhold ændredes. Gandrups skole holdt op, da han i 1781 blev skoleholder i Svinninge, Christopher Svella forlod Korskolen året efter for at overtage Løve skole, også By-skolen skiftede snart leder. Fleischers forslag om en tredje skole blev nu aktuelt og iværksattes i mindelighed. Svella isoleredes helt med sin lille fattigskole, mens hans nye påtvungne assistent, *Henrik Clausen Rauberg*, brugtes som leder i en afdeling af byskolen.

I 1785 gæstede biskop *Nicolaj Edinger Balle* for første gang som visitator Kalundborg by:

Med større Færdighed og Indsigt, end man er vant til at træffe i Købstæderne, vidste denne Ungdom at giøre Rede for sin Tro. Skolebørnene har ret udmærket sig. Sognepræsten Magister Fleischer er en lærd Mand og især en god latinsk Philolog. Han har Satyren i sin magt, naar han vil bruge den. Hvilket dog ikke nu er hans Lyst. Han er just ikke de bedste

⁵⁾ *Den spanske kappe*: en tønne med et hul til at stikke hovedet igennem, påklæbet en seddel om synderens forseelse, at bære til skam og skændsel gennem byens gader. *Gabestok*: en pæl med halsjern, hvori synderen sluttes for at udstilles på torvet, foran kirken eller offentlige pladser. *Fidel*: et redskab af træ med en ræverumpe og bjælde i enden, som spændes om synderens hals og hænder og bæres offentligt til skue.

Gaver paa en Prædikestol forlenede, men hvad han taler, er grundigt, vel igennemtænkt og lærerigt. Den nye Kapellan Hr. Suhr var endnu ikke ankommet.

Efter Raubergs forflyttelse til byskolen, var *Knud Jensen Lindberg* skoleassistent et par måneder, men derefter sikrede skolestyret ved *Rasmus Fleischer* og borgmester *Peder Leerager* sig en akkord om assistentpladsen, som ansøgte af student *Laurits Henrik Fugl*. Skolestyret tilbød at give bidrag til Fugls lønning på følgende vilkår: 1) Svella lønner Fugl med 20 rd., 2) giver ham fri bolig i skolehuset, lys og seng og ved sin pige lader hans seng rede og holde huset rent, 3) fri tvæt hos degnen, 4) Fugl skal have skolepenge fra de formuende forældres børn, som kan ventes at søge skolen under en dueligere skoleholder, nu søges den kun af fattige børn, 5) der skal gå et lige antal fattige børn med fri undervisning i begge byens 2 skoler, 6) de seks børn, der synger i kirken og opholdes af bøssen, bliver, for så vidt sangen angår, under degnens myndighed, men de behøver ikke at møde på skriftedage, når degnen selv har helbred dertil, 7) adskillige gode familier vil give Fugl fri kost, men frokost samt tevand morgen og eftermiddag giver degnen ham, 8) Fugl skal have de fire rd., som fattiggassen giver til ildebrand, samt hvad tørv eller brænde, som forældrene giver, og skal derfor holde skolen varm, 9) Fugl fritages for at betale ekstraskat⁶⁾. Endvidere lovede de høje herrer, at Fugl kunne vente flere fordele, hvis han svarede til deres forventning. — Svella fandt vilkårene antagelige, men ytrede om punkt 6: „Det vil blive mig rabatteret i mit Levebrød“ (8. dec. 1787).

Kordegnens årlige indkomster ansloges nu til 230 rd. Kordrenene bistod ham som forhen under gudstjenesten og ved kirkelige handlinger, og de gik efter fordums skik fra hus til hus med deres bøsser, sang og takkede med latinske ord, som jo egentlig var dem fremmed. Bøssepengene — også fra en kirkebøsse og en husbøsse, som gik rundt under måltidet ved gæstebud — brugtes til drenge-

⁶⁾ *Ekstraskat*: en kopskat, der opkrævedes 1762—1812 iflg. forordning af 23. sept. 1762, udstedt for at sætte landet i krigsmæssig stand, da den russiske kejser i 1762 havde beredt sig til at ødelægge vort land. Skatten lød på 8 sk. for hver person (hoved, tysk Kopf) over 12 år, fattige folk over 16 år. Skoleholderne på landet betalte ikke ekstraskat.

nes sorte klæder og deres fattige hjemms underhold. „De sorte drenge“ kaldte man dem.

Det var nu nærmest kun pro forma, at assistenten var degnens underordnede i skolen; i kirken måtte han naturligvis stå til rådighed. Bestemmelsen om, at der skulle gå lige mange fattige børn i hver af skolerne, var en betydelig lettelse for den aldrende kordegn. Han holdt selv skole, men assistenten fik anvist skolestue et andet sted i byen, idet de andre 2 skoler indgik i en helhed med 2 afdelinger.

For at give sit bidrag til oplysningens fremme holdt biskop Balle herefter sine skolevisitatser i selve skolehuset. Og han havde præmiebøger med, som han uddelte til fattige børn. Han visiterede i 1790:

Magister Fleischer holdt en grundig og vel udarbejdet Prædiken, men uden Liv, da hans Gaver er maadelige. Ejheller katekiserer han paa bedste Maade. Den residerende Kapellan Suhr kat. færdigt med stor Flid. Kordegn Svella er en smuk Mand og synger vel. Ungdommen havde god, antagelig Kundskab. Man forstod, hvad der var læst. Ogsaa vidste man noget af den bibelske Historie og havde lært Salmer. Borgmesteren fremtraadte og svarede paa Borgerskabets vegne, at intet var at klage over lærerne (3: Præsterne og Degnen). Kirken er i skikkelig Stand — I Korskolen havde jeg megen Fornøjelse af Børnenes ferme og muntre Svar. Deres kundskab var lys og klar. De læste ypperlig i bog. Noget havde de lært af den bibelske Historie og kunde smukke Salmer. De skrev og regnede. 14 Bøger uddeltes. Kordegn Svella, tillige Skoleholder, underviser særdeles vel og katekiserer meget godt.

Byfolkene var meget interesserede i nogle filantropers bestræbelser for at indrette arbejdsanstalter, hvis opgave var at opøve ungdommen i praktiske håndelag for derved at afvænne den fra betleri og unoder. Børnene skulle yderligere opmuntres ved at erholde et vist udbytte af deres udførte arbejde, og man mente, at anstalterne ville være et godt middel til afhjælpning af de fattiges kår. I begyndelsen af firserne indrettedes her en sådan arbejdsskole med støtte af byens formuende familier og med anden støtte.

Der ombares i kirken sædvanligvis tre tavler⁷⁾, af hvilke kor-

⁷⁾ *tavle*: en lille kasse med håndtag, nogle steder brugte man en pung på enden af en stang, som degnen stak ind til menigheden i stolene.

deggen altid selv gik med den største for kirken. Men nu var der kommet en fjerde tavle til fordel for „Den etablerede Vindskibeligheids Skole“, som Svella til at begynde med lod sin assistent ombære, men han fandt det naturligt, at den, som forestod instituttet og nød privat- og kongelig understøttelse (100 rd.), selv gik med tavlen. Fleischer betragtede det som en degnepligt at ombære tavler, også den nye, som gik ved aftensang, og den kom netop Svellas fattige og flittige skolebørn tilgode. Svella lod sagen gå til biskoppens afgørelse, som imidlertid ikke foreligger.

Efter at Fugl i 1790 var overflyttet til Byskolen, havde kordegnen endnu følgende pro forma skoleassistenter: *Peter Ringsted*, fh. elev i Helsingør latinske skole, forflyttet til Rye skole i 1795, dernæst *Jens Høy*, der forfremmedes til Byskolen, og sluttelig *Jens Paludan Svella*, f. i Tersløse skole 1780, som i 1815 blev skolelærer i Tømmerup. For den gamle kordegn tog det meget af:

„Mine Øjnes Dumhed, mit Brysts Svækkelse og alle mine Kræfters Aftagelse forbyder mig at være paa Færde som tilforn“, skriver han den 31. Januar 1795 til Biskoppen. „Endnu passer jeg Skolearbejdet saavel som Kirken, endskønt jeg har en Assistent, men jeg har Lyst at være med, saalænge jeg formaar det... Jeg har taget en Stue i mit eget Hus at holde Skole udi, saa det Skolehus lagt til Degneembedet som dansk Skole i Steden for den latinske, er saavidt fri, men i samme har min Assistent sit Logi, som det stedse har været i mine Formænds Tid..., det trues nu at fratages mig“.

I november 1800 nedbrændte skolehusets indretning, de massive, tykke mure stod, så indretningen kunne fornyes.

Der afholdtes bispevisitats i 1803:

Sognepræst Hr. Dr. Schydt prædikede over Ebrærbrevet 1, 1, smukt, ordentligt og omhyggeligt. Han katekiserede meget godt. Den residerende Kapellan Hr. Holst katekiserer meget godt og messer vel. Ungdommen i Almindelighed ferm. Man havde læst baade Lærebog og Katekismus med Forstand og svarede deraf med Færdighed. Ogsaa vidste man noget af den bibelske Historie. Man havde lært Salmer og læste for det meste vel i Bog. Der svaredes af Borgmesteren, at ej noget var at klage. Men at Skolevæsenet trængte til Forbedring. Jeg erfarede dog siden, at han aldrig har været i Skolen, ligesom han ej heller indfandt sig der, da jeg næste Dag visiterede i Skolen og fandt saa god Fremgang som hidtil i nogen Skole, hvor der ikke Seminarist har været at opnaa. Embedsbogen findes i Orden. Kordegn Svella, en gammel Mand, synger skikkelig. Orglet er usselt, giver

mangehaande Mislyd. — I Korskolen fandtes en Del Børn. Mange af dem gjorde god Rede for Lærebogen med Eftertanke. De havde ogsaa læst Katekismus med Forstand. Nogle vidste adskilligt af den bibelske Historie. De læste tydeligen og vel i Bog og havde lært Salmer. Men i Regning og Skrivning behøves videre Fremgang. Jeg uddelte 26 Bøger. Kordegn og Skoleholder Svella, som har været tro og flittig, arbejder endnu med Lyst og katekiserer ganske godt. Han har sin Sønsøn til Assistent.

Endelig i 1805 tilbød Svella at takke af mod en årlig pension på 200 rd. af embedet. . Sognepræsten *Jonas Collin* (1804—14) foreslog, at han fortsatte som degn og som en gammel, af menigheden elsket mand beholdt alle degnekaldets indkomster, mens han afgav de 200 rd. til skoleholderen. Ved res. af 5. oktober 1805 entledigedes han imidlertid på sit fremsatte tilbud, og ved res. af 18. januar 1806 konstitueredes *Lars Kragh* som kordegn og skoleholder i hans sted. Han fungerede også i klokkertjenesten, var bange for, at denne blev ham frataget, men kaldedes senere, vistnok 1809, til det samlede embede. Han var tidligere i 12 år lærer ved Vor Frelzers Sogns Pigeskole og ved søndagsskolen.

Kalundborg skolevæsens udvikling forklares videre nedenstående.

II. Byskolen

Kalundborg fik en god skolebygning, da borgmester *Niels Nielsen Siersted*, formentlig på sit dødsleje, ved gavebrev af 4. jan. 1795 skænkede sin ejendomsgård, opført af murtafl med tegltag, beliggende på den nordre side af Cordilgade, til et skolehus for fattige og andre byens børn.

Borgerne viste deres anerkendelse af den smukke gave ved yderligere at betænke skolen, og der var ikke få af dem, der havde tjent sig godt op ved handel med udlandet. Byens nye borgmester, *Thomas Jensen*, gav den 11. jan. s.å. 100 slettedalere, for hvilke der købtes et jordstykke i byens Nyvang, der pålagdes en årlig afgift, stor 4 rd., som „den danske Skoleholder skal til Michaeli nyde imod at undervise 3 fattige Børn, de to udi deres Katekismus og Lærebog, og den tredie i Regnen og Skriven, saa længe den ved Skolen forbliver, at den derefter kan tjene en ærlig Mand

for sit Brød“. Nyvangsjorden var på 3½ tdr. land (2 ha) og købtes for 166 rd. 4 mk. Konsumptionsforvalter *Niels Bech* gav 50 sld. i 1747, borgmester *Hans Ottosen Langemach* og hustru i 1756 til fire fattige børns fri skolegang 400 rd., borgmester *Otto Jens Langemach* 50 rd. i 1761. Kong Frederik den Fjerde skænkede en arv, stor 74 rd. 29 sk., som var hjemfalden til kongen fra en af byens borgere, der ingen arvinger efterlod sig. Pengene brugtes i 1720 til en påkrævet forbedring af skolehuset. I 1809 legerede justitsråd *Chr. Schmidt* 1000 rd. til skolen, men Kelleklinte skole skulle nyde halvdelen af de årlige renter.

Skolehuset lå med front til gaden. Et gammelt, lerklinet baghus ud til Rugberg var temmelig forfaldent, og da det ikke vedligeholdtes, stod det øde i 1706, da *Dodo Larsen* fik det til nedbrydning imod, at han ud til vejen ved Rugbjerg satte et stængærde og anvendte „lidet af det gamle Tømmer, som af bemeldte Hus tjenlig er, det øvrige Skolehus til Nytte og Forbedring, velvise Magistrat til Fornøjelse samt paagrænsende Naboer til desto bedre Fred og Indhegn“. Det øvrige måtte *Dodo* betale 12 rd. for; han mente, det næppe var halvdelen værd.

Det bestemtes, at skolen skulle bestyres af magistraten, som fik kaldsretten, men skoleholderen skulle have duelighedsattest fra sognepræsten, før kaldsbrev skreves. Hans løn og skolehusets vedligeholdelse udredes af de fattiges kasse.

Da skolehuset snart viste sig at være for lille til børneantallet, fandt „den meget veltalende“ sognepræst *Ejler Hansen Hagerup* (1715—27) i forening med magistraten det for højst nødvendigt ikke alene at lade tilbygge 6 bind = 5 fag nyt hus, men også at reparere det gamle, nu ret brøstfældige hus, „paa det fattige Børn hvilke ellers forhen af Mangel paa gode Lærere, saavel Plads at sidde paa, holdtes fra Skolen, og i dets Sted blev vant til Ørkesløshed og anden Uskik“, ... kunne blive underviste i „deres Kristendom samt til gudelig Skik og anden vedbørlig Optugtelse blive fremmet og befordret.“

Ejler Hagerup „befattede“ da en formaning og anmodning, dateret 5. juni 1716, til byens indvånere om at give deres bidrag dertil, og magistraten lod en tegningsliste ombære ved bedeman-

den *Jens Pedersen Riiber*. Listen modtoges vel. Kommerceraad *Frederik Albert Kløcher* tegnede sig for 10 rd., *Ejler Hagerup* for 5, kapellan *Hans Ammundin* 2, borgmester *Lorents Brasch* 2, rådmann *Bagge Laugesen Roed* 4, rådmann *Verndren* 4, amtsskriver *Godske* 10, apoteker *Fischer* 2, *Buchard van der Burgh* 2, byfoged *Friis* 2, byskriver *Flor* 2 rd. Andre bidrag var 1 rd. 4 mk., 2 mk., 1 mk., 8 sk., 4 sk., ialt af 32 mænd. Mindst gav *Christen Jørgensen*, men „denne Skomagere Bidrag behøver ikke at være det dårligste“. Tilsammen 75 rd. 4 mk. 12sk. Et par år efter afslørede præsten, at *Bagge Laugesen Roed*, nu borgmester, ifølge *Lorents Braschs* dødsbo havde nydt sit bidrag „udi de 74 rd. Hans Maje-stæt havde skænket til Skolen“, thi af de fattiges fordring i boet burde hellere henlægges noget til de fattiges skolebørn.

Forandringen af skolehuset synes først at være sket i 1720. Det gamle forhus med forstue, skolestue og bolig for skoleholderen anvendtes herefter til lejlighed for denne; der blev forstue, dagligstue, sovekammer og køkken. Det nye tilbyggede sidehus i vest, 5 fag fyrrebindingsværk, murtavl, teglhængt, indrettedes til skolestue og et 2 fags hus i nord til locum. I 1801 var sprøjtehuset forbundet med skolen.

Det oplyses i 1717, at 24 fattige børn i et par år havde haft fri skolegang og lære. Skoleholderens navne kendes ikke, før *Rasmus Jensen Bech* beskikkedes i 1730. Han var ustuderet, men dog særdeles gudfrygtig, skikkelig og bekvem til embedet, bevidnede provst *Peder Paludan* ved hans afrejse til Rørby degnekald i 1745, „ham kender alle for sin ærlige, uskyldige, flittige og ustraffelige Omgang i sit Embede iblandt os“. Han var kaldet til Rørby af general *Christian Lerche*, der i 1742 oprettede *Lerchenborg* gods af *Østrupgaard* og 8 gårde af *Østrup* og efterhånden købte hele *Kalundborg* amt med 7 herregårde og 13 kirker, skoler og degneboliger.

Tre mænd synede skolehuset, før fattigforstander *Laurits Mogensén* modtog det ledige embede efter *Bech*. Hele huset havde taget skade af regndryp fra det hullede tag, ydervæggene taget skade af tagdryp undtagen under luden (et udbygget tag), så godt som alle ruder var ituslåede eller revnede, og alle steder

behøvedes spækning og kalkning. Der måtte 200 stkr. tagsten og 4 tønder (ca. 6 hl.) kalk til at bøde på elendigheden. Stengærdet nederst i gården var næsten nedrevet, og gærdet ud til Rugberg trængte til reparation med sten, tørv og staver. Inventaret bestod af 6 lange skoleborde og 8 lange bænke på pæle nedrammede i lergulvet, et gammelt løst bord, hvis fod var i stykker, en vindovn af årstal 1698 og ej flere ovne i de andre stuer, 2 hylder, 2 rækker og en nagelfast retterbænk⁸⁾. — Det kan her bemærkes, at det ikke var ualmindeligt, at en skoleholder selv lejede eller ejede en kakkelovn.

Forinden Laurits Mogensen i 1753 p. gr. af alderdom og à parte forretninger trak sig tilbage fra skolen til fordel for student *Asmus Boyesen Cuurland*, afgav han en fortegnelse over de 14 fattige børn, som provst Paludan efter Rasmus Bechs forflyttelse havde anvist paa borgmester Thomas Jensens legat. Mogensen oplyste tillige, at skolens visse indkomster bestod af 1) Thomas Jensens legat, nu forbedret til 5 rd., 2) Niels Bechs gave 50 rd., hvoraf årligt 1 rd. 4 mk. samt de årlige forundte tørvepenge, 2 rd., ialt 8 rd. 4 mk.

Bestallingen til Cuurland udstedtes af borgmester *Jens Hager* og rådmænd *Mouritz Høeberg*. Den lød:

1) Han skal undervise alle de børn, de fattige iberegnet, der melder sig, også af garnisonen, der opholder sig i Cordilgaden, Sankt Jørgensbjerg eller og på den østre side af Skibbrogade eller Møllerstræde, give fri undervisning til de fattige, der anvises af sognepræsten, 2) skal grundig undervise i Luthers katekismus og dens forklaring, lette sig efter enhvers begreb, nøje iagttagelse, om det kan læses udenad. Ligeledes ved skrive- og regnekunsten habiliterer sine disciple, så det i fremtiden kan komme dem til nytte. Hvis nogen findes villige til at informeres i latin og tysk, skal han og undervise dem. 3) Læsningen for de unge skal han hver dag med bøn og Guds påkaldelse begynde og fuldende som det, der skal velsigne hans arbejde på de unge og tillige opmuntre dem at kende den Guds nåde, hvorved de bliver oplærte til salighed. 4) I levnet skal han således opføre sig, at han kan svare til den lærdom, han ved Guds bistand skal indprente de unge, og som en lærer især nøje iagttagelse Frelserens ord: Math. 18, v. 6, således, som han for Gud og os vil være anstændig. 5) Da utidig hidsighed og uden grund forudfattet mening i henseende til børn er højst skadelig, farlig og tillige strafværdig,

⁸⁾ *retterbænk*: et langt bord i køkkenet, hvorpå maden anrettes.

så forbydes strictissime (∴ strengt) skoleholderen sådan omgang under hans forretnings forlis, men derimod recommanderes ham sagtmodighed og tålmodighed, dog at han ej ser igennem fingre med skarnagtige og maliciøse gerninger samt tillige straffer på en lempelig måde en hos børnene altfor højlig negligence (∴ uvilje), alt på sådan måde, som kan tjene de unge og ikke gøre dem fortrødne, dorske eller halsstarrige. 6) Som præsterne besværer sig over ungdommens negligence i at søge katekisationerne i kirken, hvorved de kunne lære at kende såvel skoleholderens flid som børnenes genie og villie til at lære, så forbindes skoleholderen til, at han såvel søndag som og onsdag enten selv, eller om han vil holde en lærer under sig, skal med de børn, han har lært Luthers Katekismus udenad at møde de sædvanlige tider i kirkerne⁹⁾, da de derved i deres kristendom desbedre kan vorde oplyste, og bør skoleholderen i henseende til søndagen, da børnene ej går i skole, derom tale med forældrene, at de hos ham kan møde, for at gå i kirken, hvortil det ingenlunde, når de vil betragte deres børns alvorlige velfærd, har noget at modsige. 7) Han skal hver måned levere sognepræsten en akkurat fortegnelse over forsømmelser, om det er børnenes eller forældrenes skyld.

Når sådant iagttages, nyder A. B. Cuurland a) til beboelse det danske skolehus med inventarium, hvilket han i lige stand fra sig leverer og til dets reparation nyder årligt af byen hos kæmneren 3 rd. b) Legatrenter og tørvepenge (se foran), c) den sædvanlige ugentlige skoleløn af hvert barn for læsning 2 sk., af de, som lærer at skrive, 4 sk., og af de, som lærer at regne samt tysk og latin, 6 rd., uberegnet hvad han ellers af andet enten med forældrene kan være akkorderet eller ham godvilligt tillægge (24. sept. 1753).

Skolehuset synedes derefter af rådmænd, byfoged *Høeberg*, *Jeppe Tømmermand* og *Philip Hartmand*. Der befandtes 8 fag til gaden og 5 fag til gården med brønd i gården og brøndværk, alt sat i god stand, uden brøstfældighed, gjort af *Mogensen*. Inventaret som foran skrevet med tillæg af 7 blækhorn og et uglebræt¹⁰⁾.

Efter 20 års tjeneste ved Byskolen blev Cuurland degn i Refsnæs, og *Peter Christian Ivarsen*, f. 1722, beskikkedes i hans sted. Ivarsen var gift, men konen rejste i 1753 til sin slægt i Norge. De havde sammen tre døtre, nu alle voksne. Han kom ud for en meget generende beskyldning, da kvindemennesket *Mette Marie Jørgensdatter* under dåben i kirken den 14. marts 1777 udlagde

⁹⁾ kirkerne: Vor Frue og Sankt Olai.

¹⁰⁾ uglebræt: en klods, der som straf lænkedes især til skoledrenge.

ham som fader til sit udenfor ægteskab fødte barn. Hun anklagede ham for byretten, men her tilbød Ivarsen at aflægge ed på sin uskyldighed. Han frifandttes da for hendes beskyldning, der ikke skulle blive til forklejning for hans gode navn og rygte, når han aflagde sin benægtelsesed. Han aflagde eden for en provsteret i kirkens sakristi torsdag den 22. august s. a., efter at han af sognepræsten og kapellanen alvorligt var bleven advaret og formanet at vogte sig for mened. Sagen gik til Højesteret, som kendte for ret: Bytingsdommen bør ved magt at stande (6. april 1780).

Det blev ikke helt let for Ivarsen at ryste sladderens beskyldning af sig, men sognepræsten *Rasmus Fleischer* tog sig så varmt af hans sag, at biskop Balle interesseredes, og i juni 1783 kunne bispnen meddele præsten, at Ivarsen var kaldet til Terslev degneembede. „Endnu har jeg aldrig set et Menneske græde af Glæde“, gensvarede Fleischer, „men dette for mig henrykkende Syn forskaffede Deres Højærværdigheds Brev mig. Den gamle Skoleholder Ivarsen flød hen i Graad, da jeg tilkendegav ham dette Brevs Indhold og fik ham til at tro det“.

Pietismen, følelsens religion, var med sin skole kørt uhjælpelig fast, stivnet i tørre teorier. Nye pædagogiske grundsætninger for undervisning og opdragelse dannede skole i udlandet og førtes hertil. Snart gennemkritiseredes den gamle skole for dens tankeløse, uvidende åndløshed. Særligt måtte den nye biskop *Nicolaj Edinger Balle* stå for skud, men han holdt urokkeligt fast på de gamle læreformer. Der var ingen grund til at beskyldte almuen for barbarisk vankundighed, folkets oplysning bestod ikke i tomme ord, som opregnes udenad, hævdede han. Under sine visitationer så Balle dog nok, at der var et og andet, som skolen burde tage op på timeplanen, i hvert fald, hvor skoleholderen magtede det. Skrivning, regning,, bibelsk historie og salmer lærte udenad, efterlyste han.

Hårdest gik rationalisterne den tilvante læremåde imod. Det bevægelige hjerte er en alt for upålidelig vejleder, nej, forstanden eller den sunde fornuft (ratio) tager ikke fejl. Tingene, begreberne skal anskueligt forklares, forstanden opøves. En anden

åndsretning kaldtes filantropismen. Filantroperne eller menneskevennerne forkastede ikke så stærkt hjertets ret til at tale med. Deres store tanke var at hjælpe almuefolket ud af dets usle, forkuede tilværelse, bort fra lediggang og betleri. Skoleundervisningen skulle være letfattelig, mild og nyttig, børnenes håndslag trænes. De indrettede spindeskoler og arbejdsskoler, anlagde fabrikker, præmierede dygtigt arbejde. Så gode mænd som broderparret, greverne *Chr. D. Reventlow* til Christianssæde og *Johan Ludvig Reventlow* til Brahe Trolleborg taltes med i filantropernes skare, også velhavende kalundborgere holdt til der. Den fornævnte vindskibeligheds — eller arbejdsskole vidner derom.

Kalundborg havde et meget stort antal af fattige børn, der drev om på gaden, betlede og holdt sig borte fra skolen. Det er foranstående omtalt, hvorledes sognepræsten *Rasmus Fleischer* tænkte sig at dæmme op derfor, og herredsprovsten *David Kreiberg* af Rørby istemte hans nødråb:

„Gode Raad er vist dyre der, hvor Ungdommen forsømmes enten formedelst en antaget Skoleholders Vankundighed eller formedelst et Herskabs grænseløse, idelige og umaadelige Hoverier. Naar der daglig tilsiges 4 å 5 Bud fra hver Gaard paa Godset, kan Bønderne umuligt undvære deres Børn og sende dem i Skole, endog de allermindste af 5 å 6 Aars Alderen maa hjælpe Forældrene eller Hoveriet saasom at age Gødning ud, at hente Staver, Vand, Grus, Ler, at køre Plov... Jeg tror sikkert, og det ikke uden Grund, at Kammerherre Lerche har et godt Hjerte og både frygter og elsker Gud, saa hverken Dispoti eller Ugudelighed er Aarsagen, hvorfor han ved bare Hoverier ødelægger sine Bønder og forhindrer deres Børn fra at komme til Christum. Men!! Han er indtaget af den mening, at den sjællandske Bonde af Naturen er saa dorsk, doven og efterladen, at han aldrig kan drives nok til Arbejde. Hans Hensigt med det strenge Hoveri er altsaa at omdanne sine trøvne, nølvurne og lade Bønder til muntre, hurtige og virksomme Lemmer af Staten... Det er ikke Forældrene, men Herskabet, item Forpagter og Forvalter, der holder Børn og Tyende fra den nødvendige Undervisning i Skolerne“.

Skolestyret ønskede nu en studeret assistent, helst en karl, der kunne informere i latin og læse privat for pæne folks børn. Fleischer mente, at en gift skoleholder måske kunne opnå en indkomst af 150 rd., hvis hans hustru påtog sig at undervise i håndgerning. Den ugifte student *Laurits Jacob Møller* modtog

skolen, men den svindsottige mand holdt ikke til arbejdet med dens 73 børn, og godsejer G. F. Lerche gav ham så Årby degnekald. Han efterfulgtes af *Hans Jørgen Schou* 1784—87, som klagede over, at han med kone og fem børn samt en fattig brodersøn ikke kunne få sit nøjsomste underhold. Byens skoleforfatning slog ikke til til mere end een skoleholders ophold. De andre måtte forsømme skolen for at skaffe sig biindtægter. Han kunne vel have 64 rigsdaler om året, når han medregnede nytårgave fra nogle få børn. I fast løn havde han 12 rd. 8 sk., i katekisationspenge 4 rd., ugepengene gav sjældent over 8 mk. Han førte regnskab for en borger, og kunne måske skrabe ialt ca. 84 rd. sammen om året til at leve for. Schou blev degn i Refsnæs.

Den meget flittige *Henrik Clausen Rauberg*, fh. Korskolen, forstod bedre at klare sig. Han tjente kun 32 rd. ved skolen, men udgjorde sig over 200 rd., hvormed han underholdt sin kone og deres mange børn særdeles pænt. Han var en kirkeværge for byen, man næppe nogensinde fandt mage til, udtalte Fleischer ved hans afgang i 1790 til Finderup degnekald, hvortil efterfølgeren *Laurits Henrik Fugl*, fh. Korskolen, 10 år senere fulgte ham.

Visitatsen 1790: I Byskolen overhørte jeg Børnene med ligesaa stor Fornøjelse (se Korskolen). De kunde herlig gøre Rede for Mening og Indhold af Religionens Lærdomme. Boglæsningen var skøn. Noget vidste de af den bibelske Historie og havde lært Salmer. De skrev og noget. 16 Bøger blev uddelt. Skoleholder Fugl underviser og katekiserer med Forstand.

For at opmuntre til huslig flid og vindskibelighed stiftede borgerne den 26. marts 1792 „Det patriotiske Selskab“ for Kalundborg med borgmester *Thomas Eichel Bartholin* som forstander. Medlemsbidraget var 2 rd., nogle gav 4 rd. I april 1795 henvendte forstanderen sig til biskop Balle for at få lov til at pryde medlemslisten med hans navn. Bispem måtte selv bestemme sit kontingent. Bartholin forklarede bispem, hvorledes selskabet allerede havde gjort meget til opmuntring af huslig flid og vindskibelighed. Det støttede byens arbejdsanstalt, der søgte at hæmme betleriet og at gøre lediggang ligeså foragtelig som lastefuld.

„Det patriotiske Selskab“ virkede med en lang række af præ-

mier, flest mellem 5 og 10 rd., som uddeltes 1) til de dygtigste bindere af fiskegarn, derunder drivgarn, 2) til fiskere for fangst af torsk, flyndere, makrel, hvidling o. lign., 3) til laksfiskeri og sælhundefangst, 4) til hjemmespindere af det fineste hørgarn, 5) til forfærdigelse af hjemmegjorte tøjer, 6) til møbelarbejde, der viser kunst og nyttig indretning, 7) for forfærdigelse af pundlæder (∴ sålelæder) og anlæg af en barke-hestemølle, 8) for handsker, nær randerske og odensiske i kvalitet, af selvtilberedt skind, 9) for de bedste piske, i kvalitet nær de russiske, 10) for de fattigste forældre i byen, som bringer deres børn til at lære håndarbejde i arbejdsanstalten, nemlig en præmie til den flittigste, og som tillige har søgt aftenskole hos Fugl, 5 rd., og for den næstefter 3 rd., 11) til ålefiskeri med vod i Kalundborg fjord for fangst af de bekendte refsnæsske ål, eventuelt med tillæg af den Bernstorfske Medaille, som var udsat af prokurator Amby i København til fiskeriets opkomst, 12) for de bedste hatte, der kommer nærmest efter hattenmager Schulkes i København, 13) for flettearbejde af kurvefadinger og klædekurve, dække- og tekurve, 14) for børster som kar-, klædebørster, gulvskrupper, 15) for vaskede, tørrede og blegede linnedklude.

I fem år indtil 1804 var *Niels Schydt* stedets sognepræst, en uligevægtig natur, der havde store økonomiske vanskeligheder at kæmpe med og formodentlig af den grund byttede embede med *Jonas Collin* af Væggerløse, som var endnu mere moden til forflyttelse, idet 14 sognemænd i 14 punkter havde anklaget ham for embedsforsømmelse af forskellig art. I september 1802 klagede Schydt til bispemanden over, at skoleholder *Jens Høy*, der fra 1. januar 1800 var flyttet fra Korskolen hertil, ikke sørgede for, at der kom mindst 12 af de ældste børn i skole, når han selv ville katekisere over lærebogen i skolestuen. Høy fandt, at præsten hellere burde se på skrivebøgerne, lære børnene geografi etc., selv om religion var det vigtigste fag, og mente, at Schydt ingen ret havde til at holde katekisation i skolen, iøvrigt mødte kun få børn, sidst kun 3. Det generede præsten meget, at Høy under katekisationen satte sig hen og bogstaverede højt med abc-børnene. Kapellan *Jacob Hersleb Holst* erklærede i sagen, at han agtede Høy som en

duelig lærer, der holdt børnene til orden, flid og renlighed, og at børnenes stiltfærdige optræden vidnede om den ærbødighed, de følte for deres lærer. Imidlertid resolveredes, at Høy havde at udvise lydighed mod sin præst.

En talrig Ungdom var forsamlet ved Visitationen i 1803: Den største Del svarede fermt efter Lærebogen med god Forstand. Man havde smukt og rigtigt Begreb om Katekismi Indhold. Ogsaa vidste man adskilligt af den bibelske Historie. Bøglæsning var god. De fleste regner og skriver meget vel. Ligeledes havde de lært Salmer. Jeg uddelte 37 bøger. Skoleholder Høy er duelig og flittig. Han katekiserer saare godt.

Den fortrykte præst soledede sig i bispens smukke udtalelse om hans præstegerning, jfr. Korskolens visitats, og hans beundring for Balle fik mæle i et brev af 1. april 1804: „...har i Dag givet mig den Frihed ved Daaben at kalde min nyfødte, syvende Søn med det hæderlige Navn Nicolaj Edinger Balle“.

Straks efter kordegn Svellas entledigelse tog præsten *Jonas Collin* fat på at forbedre købstadens skolevæsen. Det residerende kapellani var ved reskript af 29. juli 1803 blevet nedlagt netop med en sådan forbedring for øje, men kapellan *Jacob Hersleb Holst* (1800—1814) sad endnu i embedet, så hans forflyttelse måtte jo afventes. Den eneste udvej til en forbedring var da, mente Collin, at man gjorde det gamle kordegne- og skoleholderembede så tiltrækkende for dygtige seminarieuddannede lærere, at de gerne ville til Kalundborg. Til den ende tænkte han sig at lægge organisttjenesten til embedet. Den gamle organist *Forster*, der ligesom hans forgængere tillige var stadsmusikant, ønskede netop at afgå. Organistlønnen var ca. 70—80 rd. årligt. Collin havde på hånden en meget habil mand i seminarist *Erland Berg* af Tølløse, der gerne ville hertil og brændte af lyst til at virke i skole og kirke. Han kunne ret godt tale og skrive tysk, og da Collin pønsede på at lade indrette en spindeskole, ville Bergs kone være særdeles velskikket som spindemoder.

En følge af oplysningsmændenes stærke krav om en bedre skole blev, at „Den store Skolekommission“ af 1789 fik sit ønske opfyldt om en særlig uddannelsesanstalt for vordende skolelærere, idet landets første seminarium i 1791 indrettedes på Blågård,

nær København. I 1794 oprettede greve *Johan Ludvig Reventlow* et seminarium ved Brahe Trolleborg. Men foreløbig kunne efterspørgselen efter seminarister naturligvis langt fra dækkes, da såre få var uddannet.

Den gamle biskop *Balle* var kørt træet, og den nye biskop *Münter* kom den 8. september 1808 på visitats:

Præsten *Jonas Collin* vel bekendt. Hans Rygte er ikke blevet bedre. Man beskylder ham for slemme Ting, men han skal passe godt paa sit Embeds Forretninger. Kapellanen *Holst*, fra København. Magelig og som det lader til aldeles underkuet af *Collin*, som gerne vil af med ham. Kirken er en prægtig Bygning... Orglet er aldeles fordærvet og ubrugbart. Det bliver nødvendigt at købe eller bygge et nyt, naar vi faar *Fred*

Skolevæsenet er i en ynkelig Forfatning. Interims Kordegn, Klokker *Kragh*, er et ganske dueligt Subjekt. Han underviser i den publice Fattigskole, hvis sædvanlige Antal er 24 Børn. Hans Søster holder Skole for Pigebørn med Syning, Strikning, Brodering om Formiddagen. Han selv giver Undervisning om Eftermiddagen. Han bor til *Leje*, da Skolehuset — hvori forrige Latinskoles Rektor boede, en elendig Kasse — er taget til Ammunition og Krudt. — *Byens Skole*: Læreren hedder *Høy*. Det gaar efter den gamle *Slendrian*; han synes ikke at kunne begribe, hvor urigtigt det er at lære Børn at læse i Lærebogen (∴ *Balles lærebog*). I Skolen var 40 Børn. Skolegangen forsømmes meget. *Collin* angiver de skolepligtige Børn at være 180—200. Klagerne over Mangel paa ordentlig Undervisning er almindelige. Amtsforvalter *Hee*, som har mange Børn, ved ikke, hvad han skal gøre med sine. Skolen har ingen Bøger. Der er ingen Penge. Ingen Instruks for Skolemesteren. *Collin* klagede over, at hans Erindringer ikke havde udrettet noget. Skolefondet bestaar i de 5000 Dalere af den latinske Skole, som betaales til *Slagelse Hospital*, og af Kapellaniets Indkomster, da *Kalundborg Kapellani* er et af dem, der er mestmet til at vordre nedlagte. Det har en god Tiende, og ved Offer og Accidentser kan Kapellanen vel bringe det til 1000 Rd. — Fattighuset er smukt bygget, lyst og rent, indrettet til 24 fattige, som fødes paa *Byens Bekostning*. Det har Fattigkapitaler, som staar under Stiftsovrigheden. De fattige faar dels Penge, dels Føde, dels begge Dele. Deres Antal i *Byen* er henvend 80. Fondets og Indvaanernes frivillige Bidrag bringer Pengene tilveje ...

(Citater er ovenstående afbrudt af en længere forklaring om kirkens oprindelse, arkitektur og vedligeholdelse og her i slutningen af mange ord om kirkens økonomi samt om dr. *Schydt*s fallitbo og et par meget rosende ord om byfoged *Fuglede*).

Byskolens tvedeling synes nu helt at være afsluttet, da der intet foreligger om, at *Lars Kragh* forpligtedes til at holde assi-

stent, så skolevæsenets ynkelighed var iøjnefaldende. Her må tages i betragtning, at alvorlige ulykker ramte vort fædreland i mangfoldige år efter århundredskiftet. Og Jonas Collin besad ikke den nødvendige agtelse og tillid til at sætte alt på sin rette plads. Hans huslige forhold var slette. Hustruen forlod ham, og i begyndelsen af 1813 afskedigedes han uden forudgående ansøgning. I hans sted sattes nordmanden *Andreas Bonnevie*, men da vi ved fredsslutningen (krigen 1807—14) mistede Norge, modtog han præstekald i Kongsberg. Den nye sognepræst *Vitus Bering Rørdam* satte liv i bestræbelserne for en fornyelse af skoleindretningerne. Dette støttedes af bestemmelserne i skoleloven af 1814 og ved kapellan Holsts forflyttelse s. a., men hindredes så stærkt efter statsbankerotten i 1813, at midlerne ikke strakte til at opfylde skolelovens krav.

Byskolen havde kun plads til 30—40 børn, og dens indretning befandtes nu ikke lovmæssig, skolehuset var forfaldent, og byens skolepligtige børn talte nær 300. Lovmæssige boliger for lærerne fattedes. Man drøftede at købe den afgæede pastor Holsts gård nr. 35 i vestbyen til lærerboliger og at købe forrige apoteker A. L. Schwinges gård til skolebygning — borgmesteren ville ellers mene, at de to gamle skolehuse fremdeles var velegnede til skoleundervisningen, men det var da helt hen i vejret, og nu havde man efter den nye skolelov en skolekommission, hvis ord ikke kunne overhøres.

For at få gang i sagerne lejede kommissionen midlertidigt et værelse i Schwinges gård til en skolestue for Lars Kraghs undervisning og fremsatte et forslag om indretning af to borgerskoler: 1) En fjerdedel af Schwinges gård købes, 2) fri undervisning i begge skoler, 3) et pigeinstitut, der i nogle år havde været ledet af hr. *Brandt*, anses som realskole for byen, idet skolepengene bestemmes af kommunen, 4) hvis disse skoler ikke slår til, kan kommissionen antage endnu en lærer og leje en skolestue til, 5) til hver skole leveres 3 favne (6,7 rm) brænde, 6) lønninger: Høy 600 rd., kordegnen for skolegerning 100 rd. — Man anskaffede straks skolebøger for 150 rd. samt borde og bænke for 147 rd. 5 mk. Forskellige andre udgifter beløb sig til 102 rd. 1 mk., brændsel

150 rd., ialt skulle nu bruges 1250 rd. Da man imidlertid bragte i erfaring, at en underlærers løn ikke måtte overstige 200 rd., nedsattes Høys løn derefter; for en løn af 600 rd. kunne man få en førstelærer.

Kancelliet bifaldt forslaget, og mandag den 17. april 1815 begyndte Lars Kragh i den lejede skolestue. Månedsdagen efter visiterede Bispen:

Hr. Rørdam prædikede over Eccl. XII, 1¹¹): Tænk paa din Skaber i din Ungdom — hvor vigtigt det er for Ungdommen at kende Gud og gøre hans Villie — meget godt og passende. Af Ungdommen var henved Halvparten til Stede, den var bedre, end jeg havde ventet, kunde dog svare. Men Bog- og Salmelæsning var forsømt for en betydelig Del. Dog var blandt disse enkelte konfirmerede uden for Kalundborg. Collin havde næsten ingen Konfirmander, i det mindste traf jeg paa ingen. Holsts Konfirmander var ikke slette, de fleste kunne læse.

Borgerskolen har i Høy en ganske duelig Lærer, men han har langt flere, end han kan overkomme. Jeg fandt Boglæsning mg, Skrivning g+. Kan ikke Kalligrafi, hvilket jeg ogsaa gjorde opmærksom paa og tilraadede kobberstukne Forskrifter. Hovedregning ret god, Religionsundervisning mg, Forstandsøvelser endnu ikke indførte.

Derpaa besøgte jeg den nye Borgerskoles Bygning, hvor en Del af Brandts Institut var samlet. Det er beregnet paa at brillere. Brandt har ingen Talent til at katekisere eller udvikle Begreber. Der er Partier mod ham. Men nogle Mænd tog, da jeg gjorde nogle Anmærkninger, Ordet og roste ham gevaltig. Boglæsning var ganske god. Jeg hørte et Par i fransk Læsning, som gik an, Skrivning ret god, men ikke kalligrafisk. Tegning: saa godt som ingen Ting, Blomster. etc. Religion efter Campe¹²). Udenadslæsning. Muligt er det dog, at Brandt endnu kan lære noget. Jeg bad om at indføre den almindelige befalede Lærebog (∴ Balles) og raadede Brandt at bruge Holms Oplysninger. Naturkundskab var med det bedste.

Biskoppen supplerede sine udtalelser med en beklagelse af, at han ikke kunne fatte nogen bestemt mening om ungdommens oplysning, da så mange udeblev. Han har åbenbart haft pålæg

¹¹) *Ecclesiastes*: Salomons Prædikerens bog.

¹²) Den tyske skolemand og pædagogiske forfatter *Joachim Heinrich Campe* stiftede den filantropiske skole i sit hjemland. Hans lærebøger i religion og moral brugtes i højere skoler og ved privat undervisning, men mødte stærk modstand af biskop Balle og mænd af den gamle skole. Af hans børnebøger er *Robinson Crusoe* mest kendt her i landet. Den er en Robinsonade, ∴: en efterligning af englænderen *Daniel Defoes* roman af samme navn.

om at konstatere tilstanden efter Jonas Collins og kapellan Holsts lade færden og læren forud. Han krævede forsømmelserne mulktetede i henhold til forordningen. Og han roste Rørdam for, at han havde fornyet menighedens lyst til Guds ord og mere iver for skolevæsenet. Derefter fortsatte han:

Efter min Visitats i Kirken fremstilledes den endnu uorganiserede Borgerskoles Børn til Overhørelse. Jeg var ret tilfreds med den duelige Lærers Flid, især og med Hensyn til det store Antal af skolepligtige Børn, han (Kragh) har at undervise. Jeg anbefaler Forstandsøvelsens Indførelse og egentlig Skønskrivning og haaber, at den Skole snarest muligt vil modtage den anordnede Organisation.

[Orgelet i Kirken ønskes nyt istandsat. Piberne er der. Men Vindladen mangler. Det skal staa i et Rum, som er $\frac{1}{4}$ af, hvad det burde indtage. Organisten skal selv have Skyld i Orgelets Fordærvelse. Men er det og sandt?]

Antallet af skolepligtige børn var så stort, at man måtte tænke på en tredje borgerskole. Kragh havde ved efterårseksamen 1815 70 børn i øverste, 44 i nederste klasse, Høy 88 børn i 2 klasser. Børnene undervistes jo nu efter den nye lov skiftevis hveranden eller hver halve dag. Der undervistes i boglæsning, religion, bibelsk historie, skrivning samt tavle- og hovedregning. Underofficer Bynting læste midlertidigt med småbørnene.

III. Borgerskolen

Endelig forelagde sognepræst Rørdam den 5. marts 1816 et forslag til skolevæsenets bedst mulige organisation under de nuværende økonomiske forhold. Schwinges gård købtes til skole, skøde af 3. september 1816. Og da alt var beredt, indviedes skolen den 20. juni s. a. ved tale af amtsprovst *Severin Varthoe*¹³⁾ og en sang under musik afsjungen. Indvånerne var ved bekendtgørelse og ved to af borgerskolens disciple indbudne. Mandag den 1. juli påbegyndtes undervisningen i den nye borgerskole. Som skolens tredje lærer antoges seminarist *Isachsen* fra Brahe Trolleborg Seminarium. Bynting frasagdes, men tilkendegaves kommissionens fulde tilfredshed for hans udviste flid og orden og til-

¹³⁾ *Varthoes* tale er aftrykt i *Dansk Minerva* III a 1816, p. 168—82.

stodes 10 mk. månedlig forhøjelse af hans månedsgage på 25 rd. fra han sansættelsesdag. Bynting slog sig derpå ned i byen som privat hjælpskolelærer.

I stedet for den meget dygtige Isachsen, der i april 1817 modtog greve Reventlows tilbud om ansættelse på Brahe Trolleborg gods, tiltrådte seminarist *Hans Nielsen*, f. 1797, fra Brahe Trolleborg seminarium. I juli samme år oprettedes en håndgernings-skole for borgerskolens piger. Man aftalte med Brandts kone, at hun for 10 rd. pr. barn — så mange, hun kunne overkomme på en gang — skulle oplære børnene 3 timer daglig i syning, strikning og skræddersyning, og hun måtte nyde særlig betaling af de piger, der ønskedes opøvet i brodering og „andre Fruentimmer-metoder“. Opsigelse ¼ år.

Ved kongelig resolution overdroges det gamle byskolehus til Jens Høy for 300 rd., rentefri i hans levetid imod at give afkald på fribolig. Lars Kragh købte kapellanboligen og gav ved pantebrev af 16. marts 1819 den gejstlige stiftsenkekasse pant i boligen for 1000 rd. sølv. Samtidigt krævede borgerskabet, at der skulle ansættes en ordineret kateket til at være førstelærer ved borgerskolen og medhjælper for sognepræsten. Men nu var det højeste dyrtid!

Den 26. september 1823 visiterede Münter igen:

Den retskafne og virksomme Lærers (Rørdams) Flid har faaet velsignede Virkninger. Intet fandt jeg at dadle. Ungdommen havde gjort meget god Fremgang i Kundskab. Gud give Velsignelse til, at den ogsaa maa være virksom i deres hele Liv og lønne Hr. Rørdams Bestræbelser med de skønneste Frugter! — Efter min Visitats i Kalundborg Kirke fremstilledes Borgerskolens Børn (160) til Overhøring. Jeg glædede mig meget ved den Fremgang, Børnene havde gjort i de Kundskaber, i hvilke de undervises, og takker den brave Lærer for den anvendte Flid. — Jeg besøgte derpaa den indbyrdes Undervisningsskole (90), hvis Lokale er fortrinlig vel indrettet. Jeg fandt i denne den behørig Orden og havde alene at erindre, at Hjælperne maa tilholdes til Opmærksomhed, da jeg fandt een, som ikke agtede paa, at flere Børn læste et og samme ord og urigtigt. Skolen er meget stor og smuk. Lokalet for den indbyrdes Undervisning overordentlig godt. Kragh og Nielsen forestaar den. — Hr. Rørdam prædikede over Apocal. 2, 10¹⁴): Vær tro indtil Døden, ret godt. Han er noget forlegen i sin Katekisation, men det gik dog vel med Katekisationen. Embedsbøgerne i Orden.

¹⁴) *Apocalypse*: Johannes' Åbenbaring.

Har selv ogsaa en Bog, hvori han lader Degnen indføre Temaet for sine Prædikener, den samme, hvori Katekisationerne noteres. Han lovede mig at anskaffe en anden for Prædikenerne alene.

Det Reiersenske fond tilbød i 1825 at give 400 rd. som bidrag til en arbejdsskoles indretning efter den indbyrdes undervisning. Bestyrelsen afslog af økonomiske grunde, men foreslog den sat i forbindelse med håndgerningsskolen. Resultatet blev, at Jens Høy foruden sin toklassede indbyrdes undervisningsskole også blev leder af en håndgerningsskole efter samme undervisningsmetode, men denne fik til huse i arbejdsskolen og støttedes af fondet. Formodentlig undervistes børnene af Høys kone. De nød fri linned til deres syning. — Madam Brandt havde ca. 20 elever i håndgerning, men man fandt snart, at det blev for dyrt at bekoste brændsel til det store værelse på borgerskolen. Hun burde henlægge undervisningen til Brandts pigeinstitut, der syntes at gå godt; det var i 1828. Året efter, da en fjerdelærer ansattes, måtte systkolen flytte ud.

Den indbyrdes undervisning indførtes i 1820erne overalt i skolerne. På landet dreves den for alle børnealdre, i købstaden for de mindre børn. Den nød *Frederik den Sjettes* yndest og nåde, og regeringen uddelte rundhåndet de nødvendige undervisningsmidler: Signalpiber, pegepinde og tabeller, hvilke sidste bestod af papskiver paatrykt lærestoffet. Læreren sidder ved sit kateder med sin dirigerende fløjte og passer på, at maskineriet går, som det skal. Børnene deles i hold og føres hen til de tabeller, der passer til deres lærestade. Her er det et af børnene, hjælperen for holdet, der underviser med sin pegepind. Den går op og ned. „Læseskolen“ (læsetimerne) har 80 tabeller, begyndende med de små bogstaver, så tostavelsesord..., store bogstaver..., indtil den 80. tabel sikrer børnene læsefærdighed. Regneskolen har 120 tabeller... Der spørges ikke, forklares intet, bejles ikke til barnets omtanke, gøres ikke forsøg på at levendegøre ordene, sætningerne. Rationalismen havnede som forudm piætismen i grøften, i åndløshed. Forstand og følelse, hoved og hjerte, må stå hinanden bi i undervisningens og opdragelsens tjeneste, om lykkeligt udfald kan ventes.

Man kunne mene, at rationalisterne ville lempe på oplæringen i religion — kristendom var dem jo i det væsentlige fremmed — men det være såre langt fra. Katekisationerne knirkede om muligt endnu skarpere. Før var det Pontoppidans, nu Balles lærebog, før Pontoppidans, nu rationalimens salmebog, der var genstand for indpiskning og udenadslæren. Religion er nyttig, den styrker moralen, indså rationalisterne. Den voksne ungdoms udeblivelse fra katekisationerne skal straffes med mulktninger, siger Fr. Münter, jfr. visitatsen 1815. Skolebørnene afvises fra konfirmationen, hvis de ikke er vel optrænet i religionens læresætninger; det gik ud over fattige tjenestebørn, der holdtes meget fra skolen, og svagt begavede børn, som måtte forsømme de andre skolefag for at vinde med. Det virker forstemmende, men er karakteristisk for den rationalistiske biskop Münter, at han ofte i sine visitatsudtalelser i følsomme, svulmende, fromme ord lyser Guds velsignelse over en præst og hans gerning, der finder nåde for hans øjne.

Kalundborgegnens — Arts og Løve herreders — lærere trænedes i den indbyrdes undervisnings teknik i Rørby skole, hvis lærer *Carl Christian Hammer* var dygtigt oplært på normalskolen for indbyrdes undervisning i København. Et kursus hos Hammer varede normalt 7 dage, og deltagerne nød 2 mk. daglig i diæt- penge samt fri befordring fra og til lærestedet. Også gymnastik, der fra 1822 krævedes optaget på enhver skoles timeplan, kunne indøves i Rørby. Den gik på militærisk vis. Man havde klatre- og springredskaber, træsabler, hænge- og svømmeseler; svømning lagde man megen vægt på.

Efter konge Kraghs død den 5. september 1827, da pengeforholdene lå i et roligere leje, dristede kommissionen sig til at indgive forslag om en nyordning af byens skolevæsen. Det godkendtes af kancelliet den 31. december s. a.: 1) Andenlæreren (Hans Nielsen) lønnes med degneindkomsterne plus 100 rd. af skolekassen, 2) en ordineret kateket som førstelærer med 300 rd., 3 favne brænde, en kos græsning og 3 højtidsofferdage, 3) Jens Høy med 250 rd. i betragtning af hans lange tro tjeneste, men ved vakance nedsættes lønnen til 200 rd. Fri bolig til dem alle 3. En af lærerne skal fungere som organist. Der var 240 skolebørn.

Skolebygningen havde fra 1816 tre lyse, rummelige skolestuer samt lærerbolig til kateketen.

Den nidkære pastor *Vitus Bering Rørdam* havde i fem år givet tysk undervisning i skolen, nu påtog han sig tre dages ugentlig undervisning i øverste klasse, indtil kateketen kom. Endelig havde han nået sit mål for skolen, og han havde endnu den glæde at se kronen sat på sit værk, da han den 30. april 1828 forestillede den beskikkede kateket *Johan Frederik Holst* på borgerskolen. Han formanede børnene til lydighed, orden og agtpågivenhed for kateketens undervisning, da han ville stræbe at foredrage dem om den sande Jesu lære til kundskab og eftertanke. Næppe et halvt år efter — 14. september — afgik Vitus Bering Rørdam ved døden. Han mindedes som den, der havde grundlagt borgerskolen i 1816 og „siden med Omhu og Nidkærhed havde vaaget over denne spæde Plante“.

Fra sommeren 1829 ansattes *Niels Christian Nielsen*, der nylig tog lærereksamen fra Jonstrup, i tredielærerembedet, mens Jens Høy overlodes den indbyrdes undervisning med de mindre børn. Holst forflyttedes i 1831 til Ølsted præstekald og afløstes af *Christian Frederik Kragerup*, der 1838 blev kapellan i Kolding, derefter var *Morten Peter Hansen* kateket her til 1848.

Endnu skal gives et referat af biskop Jacob Peter Mynsters visitatsudtalleter af 1838:

Sognepræsten *Immanuel Friis* (hvis eftermæle ellers lyder: „En god Taler, værdig, godmodig, fredselskende“) talte ret skikkelige, gudfrygtige ord, men foredraget var utydeligt og plebejisk. Fattig- eller almueskolen var året før udskilt fra borgerskolen, havde sin egen skolebygning og 83 skolebørn. Læreren, organist *Niels Chr. Nielsen* er duelig, katekiserer godt, men noget konfus og synes noget vindig. (Ved bispens visitats 1847 karakteriseres han „er en udmærket lærer“). Han har gymnastik ved begge skolerne. Skolen lider under de fattige børns forsømmelser. Øverste klasse: Boglæsning kun mådelig, skrivning og religion mg, hovedregning g?. Indbyrdes undervisning gik meget mådeligt, bihjælperne uøvede og uopmærksomme, og det hele uordentligt. I denne klasse var læsning nogenlunde +, skrivning g, gymnastik g.

Borgerskolen har 128 børn i 2 realklasser samt skolens ældste og yngste klasse. Pastor *Friis* underviser 3 timer ugentligt i engelsk, mg. Kateketen *M. P. Hansen*, nylig tiltrådt, uøvet (1847: „en meget duelig og ferm lærer“). Religion g?, retskrivning og dansk grammatik ngl., historie kun begyndt.

Kordegner Hans Nielsen er særdeles duelig og har gode kundskaber, geografi, naturlære og skrivning mg, regning ug, tegning kun lidet, men fornuftigt, g. — Jens Høy er ret duelig, meget tro og brav (1847: „75 år gammel... til Brug ret brav“), læsning mg, skrivning g, indbyrdes undervisning er ikke indført, men læsning og skrivning i nederste klasse mg. Gymnastik mg.

K I L D E R

Rigsarkivet: Generalkirkeinspektoratets Visitatsberetninger. Skolekommissionen af 1789. Folketællinger.

Landsarkivet: Bispearkivets „Indkomne Sager“ fra Arts og Skippinge herreder. Kirkebøger. Kalundborg Raadstuearkiv. Kalundborg Skolekommissions Forhandlingsprotokol. Bispevisitatser. Svallerup Sognearkiv. Brandtaxationer.

Trykt: Hofmanns og Schacks fundationer. A. Petersens „Sjællands Stifts Degnehistorie“. Wibergs Præstehistorie. Algreen-Ussings „Efterretninger fra Kalundborg“. Traps Danmark, Bjørn Kornerup: J. P. Mynsters Visitatser.

Niels Hansen-Risegaard

Ved pensioneret lærer **Viggo Bay-Hansen, Hørve.**

I anledning af hundredåret for min fars fødsel har bestyrelsen for „Holbæk Amts historiske Samfund“ givet mig lejlighed til at skrive en artikel om ham til samfundets årbog for indeværende år, og jeg skal da i det efterfølgende, ud fra min fars meget righoldige skriftlige optegnelser om hans liv og levned fra vugge til grav, gengive et udtog af disse, idet jeg foreløbig giver ordet til ham selv:

„Mine første minder består i, at jeg mindes min far som en mand, der holdt meget af sin lille dreng, og jeg fulgte med ham i marken og hjalp ham med forskellige småting. Jeg mindes også, at han blev syg og døde, da jeg var 6 år gammel, og at mine lyseste minder fra min tidligste barndomstid er et par sko, som fader købte til mig kort før sin død en dag, han var i Kalundborg. Jeg skulle imidlertid tidlig lære at forstå, hvad sorg og modgang vil sige i denne verden.

Mit hjem, som var et aftægtsshus i Brændemose ved Illerup, lidt nord for Kalundborg, var meget fattigt. Gæld på huset, 2 aftægtsfolk, 5 børn og nær ved at føde det sjette, det var den stilling, som moder stod i ved min faders død. Jeg husker, hvorledes jeg måtte gå med en krukke til naboerne og bede om lidt mælk, for at moder kunne bage æbleskiver til juleaften.

Føden var meget tarvelig, men appetiten var god. Lidt fedt og kartofler på brødet, som skulle være 8 dage gammelt, før det måtte spises, da det ellers var for udrøjt. Sigtebrød fik vi kun ved årets tre største højtider, som derfor var imødeset med stor længsel, især julen, når grisen var slagtet, og der vankede pølse og pandekager.

Niels Hansens barndomshjem i Saltbæk ved Kalundborg ca. 1910.
Moderen og en yngre broder.

Med hensyn til klæderne, da var disse, i lighed med kosten meget tarvelige imod nutidsforhold. Et par træsko med blikkrammer, hvide sokker i de gamle skafter, en kort trøje og vest, så var man herreklædt og mente, at folk absolut måtte lægge mærke til, hvorledes man glimrede. Efterhånden som tiden skred frem, og jeg begyndte at tjene til lidt tøj selv, voksede også selvtilliden i høj grad, og senere, da jeg fik tjent til et sæt vadmestøj, der blev syet af en rigtig skræder, meldte jeg mig i hjemmet med en fornemmelse, som havde jeg været i felten og indtaget en hel stad. Ved den tid, da jeg skulle konfirmeres, drev jeg det så vidt, at jeg købte et par lange støvler, og selv om de var gamle, så var de dog de første, jeg ejede, og da jeg fik dem på benene og benklæderne indeni og mødte til præsten sammen med de andre drenge, syntes jeg, at det havde lettet en hel del, og at det dog ikke var så farlig slemt at være en fattig husmandssøn.

Tidens kultur mærkede jeg ikke meget til. Kun hørte jeg megen tale om krigen 1848—50, hvori min fader havde deltaget. Da jeg

var 10 år, kom krigen i 64, hvor flere af mine ældre slægtninge var med, og det er da ikke underligt, at min politik blev den: Alle mænd skal i krig, og det er først, når man er kommet gennem dette nåleøje med hele lemmer, at man får lov at leve som lykkelige mennesker i fred her på jorden.

Sundhedsforholdene var udmærkede trods det knappe trakterment. Jeg — og mine søskende med — havde en mave, som kunne være en borgmester værdig. Vi bar hovedet frit og kunne nok tåle solen og vinden. Jeg mindes ikke at have haft et stykke hovedtøj før langt op i årene men en hårtop tyk og strid som en hestemandke, og mine besværinger var også store, da jeg skulle til at følge moden og sætte skel eller sti i håret. Autoritetstro var der ikke meget af hos mig, når jeg undtager den, der lå i min moders flade hånd, for hvilken jeg, skønt nødtvungent, havde dyb respekt. Denne hånd måtte ofte uddele ørefigner til højre og venstre. Det er måske nok lidt overdrevent, men der manglede ikke meget i, at stod man i nærheden af hende og tabte en kaffekop, da kunne den lussing, man fik derfor, omtrent komme så hurtigt, at man selv faldt til gulvet samtidig med koppen. Livets skole havde gjort hende hård, og hendes gang har ikke været en dans på roser livet igennem, hvilket skal siges til hendes undskyldning.

Med hensyn til oplysning og opdragelse, da er der vist ikke mange børn, der er udgået mere fattigt fra noget hjem end jeg. Mit af naturen hårde og stride sind var der ikke gjort en smule forsøg på at få omdannet til nyttig brug for livet, og kærlighedens grundlov var mig aldeles ukendt, da jeg som lille dreng forlod mit fødehjem.

At arbejde lærte jeg tidligt. Jeg husker således mit første akkordarbejde, da jeg i 5-års alderen skulle samle kartofler op efter fader, når han pløjede, og derfor fik betalt 2 skilling for en skæppe. Disse penge gemte jeg med stor selvfølelse. Siden lærte min moder mig at strikke strømper, trøjer, huer og flere ting, og i de 40 år, der siden er gået, har jeg aldrig savnet arbejde. Prisen på et par strømper var 2 skilling (4 øre), men så var det også ren nettofortjeneste. Der skulle ingen driftskapital til, og det blev til penge, som jeg gemte eller brugte med så megen fornuft, som man kan forlange af en 8 års dreng.

Som 9 års dreng kom jeg ud at tjene i en plads en 4—5 mil fra hjemmet, hvor jeg fik for lidt renlighed og for mange prygl. Der var jeg, til jeg blev 12 år, hvorefter jeg kom i tjeneste hos en enke. Det var et godt bytte i enhver henseende, og mest fordi hun lærte mig livets store sandheder og mit forhold til Gud at kende, hvorfor mit åndelige gennembrud må tilskrives denne periode af mit liv samt fra min konfirmationsforberedelse.

Efter min konfirmation fik jeg plads i Kåstrup ved Kalundborg, hvor jeg om sommeren måtte arbejde hårdt. Men om efteråret vogtede jeg kreaturer og fik atter min kære strikkestrømpe i gang, og nu fik jeg ikke længere 2 skilling for at par strømper, men 2 mark (66 øre), og jeg fik råd til mange småting, som jeg havde brug for. I tiden fra 15 til 18 år tjente jeg for dreng på herregården Lerchenfeldt ved Kalundborg. Her så jeg megen synd gå i svang, men jeg havde jo mit stade og min beskyttelse af ham, jeg havde givet min tro, og Josefs ord: „Hvorledes skulle jeg gøre den skammelige gerning at synde imod Gud“, lød altid i mit hjerte, når sådanne fristelser nærmede sig til mig, og den dag i dag kan jeg sige Gud tak for, at hele mit ungdomsliv blev bevaret rent.

Af mit herskab var jeg påagtet og velset som tyende, og min husflidsvirksomhed var min principal, godsejer E. Holm, glad for. Han lod mig endog strikke småting til sig og sin familie. Omsider tilbød han mig at udstille noget af mit strikkearbejde for „Holbæk Amts økonomiske Selskab“, og dette fik det udfald, at han en aften mødte i folkestuen med en hel del blanke daler, som de udstillede ting var solgt for, samt 5 rigsdaler i præmie (10 kr.), for ikke at tale om den opmuntrende ros og forskellige hilsener, som godsejeren bragte mig fra amtets adels- og godsejerstand. Disse forhold blev skyld i, at husflidsarbejdet tog fart paa Lerchenfeldt. Godsejeren lagde materialer til, halm og pilekviste, samt betalte en kurvebinder for at komme en aften om ugen og undervise. Folkestuen var pludselig blevet omdannet til husflidslokale, og der var ikke mange ledige hænder om aftenen i den vinter og følgende mindre kortspil, drik og dårlig tale, end der ellers plejede at være. Disse forhold skaffede mig gennem salg og udstilling en ikke ringe grundkapital til brug i fremtiden. At jeg flere gange fik

Niels Hansen med en
husfidspræmie 18 år gammel.

præmie og rosende omtale, følger af sig selv. Undertiden fik jeg mere af dette, end jeg strengt taget kunne tåle, således ved en udstilling på Ubberupgård, hvor en stor forsamling på foranledning af proprietær Holm der på gården udbragte et trefoldigt leve for mig. En sådan ære tror jeg som sagt ikke, at jeg havde godt af, da jeg måske nok har haft lidt for megen selvfølelse at trækkes med her i livet, hvilket kan udarte sig til at blive af det onde. Bladene skrev selvfølgelig også om min virksomhed, hvilket følgende lille udklip fra „Husvennen“ i 1876 er et vidnesbyrd om:

Virkelyst

„Tjenestekarl Niels Hansen fra Lerchenfeldt indsendte til husflidsselskabets udstilling en net lille samling forskellige arbejder. Af hans vidnesbyrd fremgår det, at hans moder, en fattig husmandskone, lærte ham at strikke strømper, hvorved han som vog-

terdreng ikke tjente så få penge. I den senere tid har han lagt sig efter at lave vidiekurve, sko af strå og siv, lidt bogbinderi o.s.v., og har ved dette arbejde i sin fritid sparet fornødne penge sammen til forrige vinter at tage paa højskole for og til at lære mejeri forrige sommer, i hvilken tid han ingen løn fik. Han har stadig taget præmier ved egnens udstillinger“.

Enhver vil forstå, at en sådan omtale nok kunne kruse hovedet på en ung mand, som ikke i forvejen var helt fri for store tanker om sig selv. En gavnlig modvægt mod storhedstanker havde jeg dog altid i min kristentro, der her som i alt andet formår at bære mennesker oppe, hvor synden vil drage nedad.

Ved 18 års alderen rejste jeg til Vindehelsinge i tjeneste hos nogle folk, hos hvem jeg begyndte at leve over i den grundtvigske lejr, men jeg må tilstå, at min vækkelse og min trang til Gud nok så meget er kommet til mig gennem lægmandsvirksomheden, skønt jeg i grundtvigske kredse, og vel især i Ubberup og Vallekilde, har mødt megen sand og ægte kristendom, derfor er også alle de børn, jeg har fået, døbt og konfirmeret på disse steder, de ældste i Ubberup og resten i Vallekilde, hvor min hustru hviler ved den lille korskirke, hvis menighed jeg selv var med at danne, og på hvis kirkegård en af mine små var den første, der blev lagt ned. Der ønsker jeg da også selv at lægges til hvile, når min vandring her på jorden er slut.

I to år opholdt jeg mig i Vindehelsinge, så søgte jeg om understøttelse af amtet til højskoleophold, og i vinteren 1874—75 træffer man Niels Hansen på Vallekilde højskole, bærende titlen: „Lille Niels“.

Nutidsbetragtninger

Når jeg nu, så mange år efter de her skildrede forhold, sidder og tænker tilbage på min barndom og ungdom, så må jeg erkende, at det meste af, hvad jeg dengang oplevede, har sat sit spor på mit senere liv. Således blev husflidssagen, der af mange er betragtet, om ikke med ringeagt, så dog som en intetsigende ting, for mig den grundvold, hvorpå jeg byggede min senere virksomhed, og denne grundvold er altså fra begyndelsen af lagt af min fattige

mor gennem kærlighed til fritidsarbejde og fornuftig sparsommelighed. Derfor, du unge karl og du unge pige. Vær flittig i dit jordiske arbejde. Brug din fritid til nyttig syssel og spar pengene, du tjener, indtil tiden stiller sådanne krav, at du får brug for dem, så er det godt, at de er der.

Der er to ting, jeg fra min tidligste ungdom har skyet som pesten, og det er tobak og spiritus, især det sidste. Dette uhyre er i stand til at fordærve sjæl og legeme for mennesker, og den mand og kvinde, som sætter sig det formål at træde op imod spiritusdrikkeriet, har min fulde agtelse og sympati, og jeg vil slutte disse erindringer med at sige til jer unge, ikke mindst mine egne børn: Vær flittig i jer gerning, hold jer borte fra dårlige vaner, vær nøjsomme og sparsommelige, driv ikke jeres fritid bort og giv aldrig efter for de fristelser, der kan føre jer til ulykke, både på legeme og sjæl.

Risegård, den 31. januar 1894.

N. H. R.“

Da min far skrev ovenstående erindringer, var han 40 år gammel, idet han blev født den 23. februar 1854. Jeg skal nu i det følgende give en kort skildring af de næste 40 år ud fra de erindringer, min far har opskrevet, da han var 80 år gammel.

På foranledning af godsejer Holm, Lerchenfeldt, lod min far sig som ung uddanne til mejerist, og i nogle år rejste han rundt i Holbæk amt og lærte bønderkonerne at kærne smør. Under sit ophold på Vallekilde højskole fik han mange gode venner på disse egne, især i Odsherred, så det blev særligt her, han fik sin virksomhed, og det var også under sit højskoleophold, at han for første gang passerede Lammefjordens kyster og Faarevejle sogn, uden at tænke på, at det skulle blive her, hans livsværk skulle blive øvet.

Som ung mejerikonsulent kom han også til Samsø og blev her kendt med den unge pige, Frederikke Bay, som senere skulle blive hans hustru, og som i de 16 år, de var gift, fødte ham 7 børn. Også hun havde været elev på Vallekilde, og deres første fælleshjem blev det lille vandmejeri „Ørbækskilde“, som han et par år tidligere havde oprettet mellem Riis og Veddinge i Faarevejle

sogn. Herfra samlede han mælk fra omegnens bønder og kærnedede smør af, og fra Ørbækskilde fortsatte han med at oplære bønderkonerne i mejeridrift.

I 1881, efter at mine forældre i fællesskab havde drevet det lille vandmejeri i tre år, blev dette nedlagt, idet andelsmejeriernes tid nu var inde. Min far havde længe arbejdet for denne sag, og nu blev det til virkelighed, idet han var med til at oprette Odsherreds første andelsmejeri. Det kom til at ligge i Asnæs sogn, hvortil en del af Faarevejle sogns bønder en tid også leverede deres mælk, indtil de fandt det mere formålstjenligt og fordelagtigt at bygge deres eget mejeri i Fårevejle sogn, der hvor det endnu ligger, og glad var min far, den dag dette hans længe nærede ønske gik i opfyldelse. Nu først syntes han, at der var kommet rigtig gang i mejeribrugtet.

Da vandmejeriet blev nedlagt, købte mine forældre gården Risegård, der lå i Fårevejle sogn. Tidligere tilhørte gården Næsgården ved Ordrup, og for at betegne, hvilken gård det var, kaldte daværende forpagter Blæll den Risegård efter byen Riis, hvori den lå, og dette navn blev senere gjort til familiens slægtsnavn. Nu var den lille husmandsdreng fra Illerup altså blevet bondemand i Riis, skønt jeg, der blev født ikke længe efter, aldrig har set min far bag en plov eller malke en ko, selv om vi havde en ret stor besætning på Risegård. Der skete nemlig ret uventet en ny stor forandring i ejerens forhold. En dag uden mindste varsel skete der nemlig det, at et par høje herrer fra København trådte ind ad døren på Risegård. Det var direktøren og en anden kontormand fra Kofoeds fabrikker derinde, som ønskede at ansætte min far som fast mejerikonsulent i deres forretning, hvis han ville tage fast ophold i hovedstaden. Man tilbød ham 200 kr. om måneden i løn, samt et frikort til banerne, anden klasse. Hans bestilling skulle alene bestå i kun at agitere for deres centrifuger over hele landet, hvor der skulle anlægges mejerier, og samtidig optræde som undervisende konsulent på alle steder, hvor der var mejeriplaner i gang, og bidrage, hvad der stod i hans magt til, at anlægget kunne blive leveret af Kofoeds fabrikker.

Familien, mand, hustru og fem børn flyttede nu ind til byen,

hvor vi boede i tre år og i den tid ikke så meget til vores far. Imens var Risegårds bestyrelse overdraget en af min fars ungdomsvenner, som hed Jeppe Bennedsen. Han havde, lige som mine forældre, sluttet sig til valgmenigheden i Vallekilde, såsnart denne i 1883 var blevet oprettet.

Opholdet i København varede dog kun 3 år, og i 1891 ser vi atter familien installeret på Risegård. Af hensyn til min mor, der allerede dengang var svagelig, blev der bygget en villa, „Frederikkesminde“, tæt ved gården. Jeppe Bennedsen fik egen virksomhed, og en ny bestyrer blev antaget på gården, Niels Olsen fra Veddinge bakker, der med hustru og en hel flok børn flyttede ind på gården. Disse to familier levede nu dør om dør i 8 år, og der udviklede sig et varmt venskab imellem dem. Niels Olsens hustru blev som en mor for os yngre børn, da min mor i 1893 døde, og de to søskendeflokkede betragter endnu den dag i dag hinanden næsten som halv søskende, og den, der skriver disse linier, har i mere end 40 år været lykkelig gift med en af Niels Olsens døtre.

Inden min mor døde, stiftede hun og min far en legatstiftelse, „Risegårds legatstiftelse“, der var baseret på indtægterne fra nogle hundrede tønder land, som min far havde købt for lånte penge af den fede, udtørrede lammefjordsjord. Denne stiftelse er udvidet gang efter gang og repræsenterede ved stifterens død godt en kvart million kroner. Indtægterne herfra fordeles hvert år mellem 10 forskellige kommunale, sociale og kristelige institutioner, hovedparten dog til stifterens 10 nulevende børn. Først når disse børn og deres ægtefæller er døde, bliver der noget virkeligt til de 10 andre formål.

Min fars livsgerning blev fra nu af, altså først i halvfemserne, viet Lammefjorden med dens mange muligheder. Alle de emner, der her var at give sig i lag med, opdyrking af nyt land, anlæg af veje, først og fremmest den store, faste vej fra Faarevejle kirke til stationen, da denne kom, gjorde ham til selvskreven formand for Lammefjordens lodsejerlag i mange år. Hans arbejde i lodsejerlagets tjeneste og alt, hvad der angår Lammefjordens tørlægning, skal iøvrigt her forbigås, da det er omtalt i en længere afhandling om Lammefjorden, skrevet af afdøde højskoleforstander Poul

Hansen, Vallekilde, og optaget i Historisk Samfunds årbog for 1930.

Min fars tro på Lammefjordens fremtidige muligheder førte til, at mangfoldige nybyggere slog sig ned derude og dannede egne hjem. Det gik dem desværre ikke alle lige godt, men dem, der virkelig med amerikansk nybyggersejghed spyttede i næverne og tog fat, for dem blev der også en fremtid.

Da jeg var dreng, oprettede min far sammen med en ungdomsven, proprietær Mikkell Søren Holm, Samsø, et hestestutteri på Lammefjorden, det nuværende „Følvang“. De indkøbte unge, jyske føl, der så senere solgtes igen som 2 års plage. Jeg husker, at der på et vist tidspunkt gik firsindstyre unge føl og plage i indhegningen derude, men hvorvidt det iøvrigt var et godt eller mindre godt aktiv, tør jeg ikke udtale mig om.

Det var heller ikke alle planer, der lykkedes for ham, men han var utrættelig i at bane vej for nye, når en slog fejl. Nævnes bør også byhaven ved Fårevejle station, som min far anlagde og skænkede som fælleseje til beboerne, ligeledes Adellersplads og Adelsbusene, der er tilegnet Fårevejle kommune og Lodsejerlaget. De to huse med 4 friboliger er beregnet til aldersrentenydere på Lammefjorden, og Lodsejerlaget er overdraget mindstøtten af baron Zytphen Adeler, der var hovedmanden for udtørringen. Min far betragtede altid denne mand som sin åndelige bedstefader og mente, at Risegårdslægten bedst på denne måde kunne sige adelsmanden tak for de fordele, slægten fik af den udtørrede Lammefjord. I forbindelse hermed kan som en kuriositet nævnes, at min far, efter hvad han har fortalt mig, kun en eneste gang har spillet på børsen, idet han engang under den første verdenskrig købte nogle dampskibsaktier til en meget lav kurs og otte dage efter solgte dem med så stor fortjeneste, at han for denne anlagde hele det ovenfor nævnte anlæg og rejste baronens statue. Derimod høstede han ingen laurbær på de 10.000 svedsketræer, som han i sin alderdom efter sin jordomsejling plantede på Lammefjorden med en svedsketørrefabrik for øje. Det viste sig nemlig, hvad han ikke forud vidste, at svedsker var podet på mirabellaskud, der som bekendt ikke tåler meget hård frost. De fleste

frøs derfor ihjel i de tre hårde frostvintre, vi havde for nogle år siden. Svedskefabrikationen blev der altså ikke noget af, men på de træer, der holdt frosten ud, har der dog altid siden da været svedsker nok til husbehov og lidt til for dem, der har plantet dem. Derimod har Lammefjordens skalleeksport, som han også fra begyndelsen havde et stærkt aktiv i, givet bedre bonus.

Jeg har spurgt Fårevejle højskoles første, nu afdøde forstander, pastor emeritus J. Andreassen, Oksbøl, om min far havde nogen andel i rejsningen af „Det hvide slot“ på Lammefjorden, som skolen er blevet kaldt. Han svarede mig i et brev kort før sin død således: „Deres fader havde meget mere at gøre dermed, end der blev officielt bekendt, idet han altid var rig paa ideer og tidt var fader til planer, som ingen nogensinde fik anelse om, at han netop var ophavsmanden til, idet han ved hentydninger om et eller andet kom med bemærkninger om, hvorledes en praktisk gennemførelse af en sag kunne give bonus. Andre tog ideen op, men faderen til ideen levede på Risegård. Jeg véd også, at han tit stod bagved forskellige planer angående skolen, og det var altid klart, at han ønskede at støtte arbejdet for tankens realisation. Jeg ser også af forhandlingsprotokollen, at han den gang gav højskolen forkøbsret på de 46 tdr. land. Det var i foråret 1908“.

Da min mor var død, og min far i 4 år havde været enke-mand med en stor børneflokk, giftede han sig påny i 1897. Hans anden hustru, Marie Bentsen fra Mørkøv, hvem børnene i forvejen kendte og holdt af, blev en god moder for den første børneflokk og da især for de yngste af os, der på dette tidspunkt endnu ikke var konfirmerede og derfor mest trængte til en mor. Med denne gode kvinde nåede min far at fejre sit guldbryllup i 1947, inden han året efter lukkede sine øjne i døden, lige ved 95 år gammel. Hans anden hustru døde 1951, og de hviler begge sammen med tre børn og den første hustru på Vallekilde kirke-gård.

Men vi går nu tilbage til halvfemserne, idet jeg bør fortælle lidt om indretningen og hensigten med villaen, Frederikkesminde ved Risegård. Under opholdet i København kom mine forældre en

del i berøring med den nye kristelige bevægelse, Frelsens Hær, som dengang nylig var begyndt at virke i Danmark. Især havde hærens slumarbejde blandt de elendigst stillede i storbyerne hele deres sympati. Og da de som frisindede grundtvigianere i det hele interesserede sig stærkt for lægmandsbevægelsen, er det ganske naturligt, at det nye hjem i Riis blev indrettet også med dette for øje. Der blev således, foruden beboelseslejligheden på første, sal, i stueetagen indrettet en mødesal til brug ved kristelige møder af forskellig slags og af forskellige retninger. Denne sal blev i mange år flittigt benyttet, dog mest til søndagsskolearbejde, som min far i mange år med stor kærlighed og offervilje øvede. Foruden denne missionssal blev der i samme etage indrettet et skolelokale, hvor mine forældre i hele vor barndom holdt privatlærerinde til os børn, de fleste år ved en lærerinde fra Jylland, frk. Markussen, der også var tilsluttet Vallekilde valgmenighed og ligeledes ligger begravet i familiens gravsted derude. Denne private skole fik lidt efter lidt stor tilslutning fra omegnens beboere og fik efterhånden offentligt tilskud som en almindelig privatskole. På Frederikkesminde blev der også i en årrække drevet husflidsundervisning.

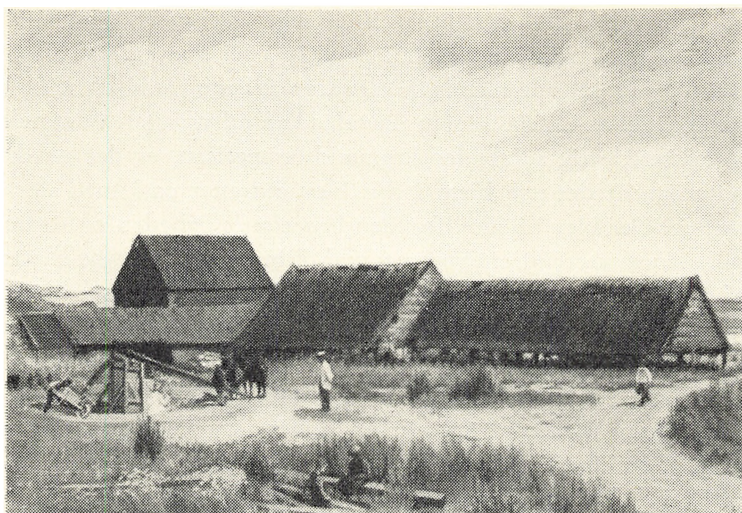
Her kommer nu et lille afsnit i min fars erindringer, hvor jeg vil citere ham ordret efter hans egne optegnelser:

Teglværkstiden

„Da Risegård i begyndelsen af firserne ved en fætters hjælp*) var nogenlunde istandsat, mælkeriet ordnet ved et andelsmejeri i Faarevejle, og der ikke var andet at gøre, end hvad der skal laves på en almindelig bondegård, så forelå sagen således for mig, at det ville være tvivlsomt for os at klare de økonomiske forhold, hvis der ikke kunne blive anden udvej end alene at arbejde uden driftskapital og med gæld.

På en lille høj tæt ved gården var der fundet røde munkesten og resterne af en teglovn. Da der i højen var rigeligt med udmær-

*) Denne fætter, Søren Christensen, var tømrer. Han har senere i mange år været håndværksmester i Korsør, hvor han i fjor, 1953, fejrede sin 100 års fødselsdag og stadig var i fuld vigør.

Riis teglværk i halvfemserne. Risegård står midt i billedet.

ket stenfrit lermateriale og teglværksler, lykkedes det mig at få et par kyndige mænd fra Kundby til at hjælpe mig at oprette et teglværk på stedet. Man lavede en grav der, hvor ovnen skulle være, og af det ler, man gravede op, strøg man de rå sten, hvoraf ovnen blev bygget. Så rejste man en tørrelade af nogle pæle i jorden og tag over af rør eller langhalm, og så kunne virksomheden begynde. Det er vist ikke for meget sagt, at det udlæg, der blev nødvendigt for at blive teglværksejer, ikke oversteg tusinde kr. Den første ovns sten var vellykket, og deraf blev det meste straks solgt og brugt til opførelse af Asnæs præstegård.

Det blev nærmest i de følgende 20 år, at teglværksdriften fik betydning for den risegårdske økonomi, og det blev hele tiden drevet af os almindelige mennesker og småfolk, uden ingeniører fra lærde skoler. Den længste tid var teglbrænderen en af mine bekendte fra Refsnæs-egnen, Rasmus Jensen, hvis søn senere blev Dragsholm sidste godsforvalter.

Det var ellers forbundet med besvær at drive teglværksdrift ved Risegård. Særlig var det transporten af kul, der var vanskelig, thi denne skulle sejles til Neksæløbugten direkte i skib og fra

åben strand føres i land af fiskerbåde fra Ordrup og Havnsø, somme tider i Stubberup bjerge, og somme tider i Starreklinte, ligesom vinden blæste til, og var der ret megen blæst, kunne man slet ikke faa dem i land, fordi der skulle køres med heste og vogn ud på siden af bådene i vand til op på hestenes sideben. Det kunne nok blive en dyr historie at have en kulskode på et par tusinde tønder kul liggende og vente på magsvej i flere dage ude på havet. Men trods alt var disse teglværksår alligevel en god tid for den risegårdske slægt, og en del af det fond, som danner legatstiftelsen, er allerede bragt til veje i de dage, tilligemed at mange munde blev mættet ved at være medarbejdere.

Efterhånden som murstenene blev kendt og solgt til andre egne af landet, blev det mere almindeligt, at de i vogne blev kørt til Jyderup station, hvorfra der så blev taget kul med tilbage.“

Da Odsherredsbanen blev anlagt, leverede min far mursten til stationsbygningerne fra Vig til Gislinge, og en mængde andre større og mindre bygninger er opført af sten fra Riis teglværk. Et senere opført teglværk på Lammefjorden, da leret i Riis slap op, fik ingen lang levetid, da lerforholdene der ikke var så gode. Bygningerne står der endnu og bruges til skalleeksport. Endelig havde min far også en årrække et teglværk på Samsø, som senere blev ombyttet med en ejendom i København.

Som et lille kuriosum skal nævnes, at da Odsherredsbanen var kommet godt i gang og daglig blev benyttet til murstenstransport, var min far blevet så vant til at benytte banelinien mellem Asnæs, Faarevejle og Hørve til cyklesti, hvad der selvfølgelig var forbudt, at han hver gang, han fik en bøde, betalte denne og så kørte videre.

I min ungdom var min far også mølleejer, idet han købte Riis Mølle, som han i en årrække drev ved en bestyrer.

Da en søn af andet ægteskab overtog Risegård, der også hører ind under stiftelsen, i forpagtning, byggede min far gården „Lovtholm“ på Lammefjorden og flyttede derud med sin anden hustru og de mindste børn. Det var herfra, han foretog sin noksom bekendte rejse jorden rundt alene i en alder af omtrent 70 år. Han havde tit nok sagt, at når han blev 60, ville han ud at rejse, men

Risegård på jordomsejling
ca. 1925.

han fik jo ikke tid, og vi andre tænkte jo så ikke, at det blev til noget, men så en dag, 10 år efter, sagde han farvel til sin kone, han ville en tur til hovedstaden, hvad der så ofte skete. Derinde fra tog han så, uden at have forberedt nogen derpå, billetten over dammen. Rejsen varede i fire år, og det var især de forskellige religioner samt landbrug og mejeridrift, han studerede og i sine rejsedagbøger har fortalt mange interessante ting om. De længste ophold på rejsen gjorde han i Amerika, Ny Zeeland og det hellige land, hvor han en julenat tilbragte nogle timer i Bethlehem og på markerne deromkring.

Da min far kom hjem fra rejsen, slog han sig ned tæt ved Faarevejle station og levede der i stilhed i et lille hus sammen med sin hustru til sin død i 1948. Han var rask og rørig til det sidste og cyklede endnu indtil nogle måneder før sin død sin sædvanlige tur til gudstjeneste i Vallekilde.

Såvidt jeg ved, var det sidste, min far byggede, et udsigtstårn, og jeg vil med omtalen af dette lade ham selv med egne ord slutte denne artikel:

„Risegårds legatstiftelse ejer en beplantet høj på Faarevejle ås, kun nogle få fod lavere end Vejrhøj, „Risbjerget“ kaldet. Denne udsigtsplads har stiftelsen for flere år siden købt og tildannet således, at der nu findes en lille hyggelig lund med ly og læ og parkeringsplads for rejsende, der kommer kørende med hestevogn eller i bil. Midt i lunden, på højens top, er opført et udsigtstårn, der er bygget i betryggende form med trapper og gelænder således, at endogså småbørn kan løbe op og ned der. Til denne udsigtsplads er der af kommunen anlagt en asfalteret vej, og ingen vil fortryde en tur til Risbjerget. Adgangen til tårnet er fri, og der er ingen, der står og venter på drikkepenge eller lignende. Derfra ser man et panorama over Lammefjorden, Odsherred, Sejro bugt, Nekselø, Ordrup Næs og Sjællands Odde. Mere fjernt ses egnen ved Frederiksværk, Roskilde, Tølløse, Uggerløse, Mørkøv, Kalundborg og langt ude Refsnæs, Sejerø, Samsø samt højder ved Århus, Æbeltoft, Grenå og øen Hjælm m. m.

Velkommen. Tag kikkerten med“.

N. H. R. 1945

Kirkelige Forhold paa Samsø i ældre Tid

Af Forstander F. Elle Jensen.

Man kan ikke paastaa, at Biskopperne i Aarhus i ældre Tid har taget sig deres Tilsynspligt overfor Samsø særlig højtideligt; thi mens de ellers normalt visiterede i deres Herreder omtrent hvert 4. Aar, var det kun 4 Gange i alt, de i det 18. Aarhundrede besøgte Øen. Grunden var naturligvis de Besværligheder, som i en Tid uden fast Rutefart var forbundet med Hen- og Tilbage- rejsen, der jo ligeledes i høj Grad var afhængig af Vind og Vejr, saa det var vanskeligt forud at lægge en fast Plan for Turen og senere overholde den. Formodentlig har Bisperne betragtet en Færd til Samsø som en helt lille Udenlandsrejse, hvis Ulemper var saa store, at de fritog dem for at visitere derovre paa samme Maade som i de øvrige Dele af Stiftet.

Biskop *Braem* (1691—1713) var der i Aaret 1706, men der foreligger ikke nogen Optegnelser fra hans Haand om hans Syn paa Øens Præster og Menigheder. Saa gik der ikke mindre end 41 Aar, før den næste Tilsynsmand viste sig. Det var *P. Jacobsen Hygom* (1738—64), der 1747 vovede sig afsted, og da hans Indberetning til Kirkekollegiet i København er bevaret, faar vi derigennem et interessant Indblik i, hvordan Menighedstilstandene paa Øen, set med en fuldblods Pietists Øjne, artede sig.¹⁾

Han begyndte i Kolby, hvor Præsten, Mag. *Johannes Rehling* (1736—49) holdt en opbyggelig Prædiken og fik det Skudsmaal, at han i alt sit Væsen viste sig som en retsindig Kristi Tjener. Ungdommen syntes i det hele vel undervist, hvortil bl. a. bidrog, at Grevskabet forlængst havde oprettet Skoler i hvert Sogn og

¹⁾ Biskoppernes Visitatsrelationer (Rigsarkivet).

baade indrettet dem saa godt og lønnet Skoleholderne saadan, at det var muligt at faa duelige „Subjekter“ til Gerningen. Her paa Stedet havde man en skikkelig Studiosus.

I Tranebjerg var Sønderjyden *Niels Hass* (fra Tønder) Præst 1720—52. Han havde i sine unge Aar studeret baade i København og i Wittenberg, og ogsaa hans Prædiken vandt Biskoppens Bifald. Den blev holdt, siger han, med ugemen Veltalenhed og vandt Genklang i Tilhørernes Hjerter, saa de paa hørte den med særdeles „Attention“ og Andagt, og det var klart, at han længe havde arbejdet trolig og ikke uden Velsignelse i sin Menighed. De unge svarede ved Overhøringen med Forstand og Færdighed, saa det syntes, at man her havde Lyst til Guds Riges Kundskab, og at der var Haab om, at dette ved hans Naade i alt Fald hos nogle maatte bære Frugt i en sand Oplysning og Hjerternes Forandring. Der var 3 Skoler og gode Skoleholdere i Sognet, men Degnen var svagelig og maatte have en Substitut.

Mindre tilfreds var Hygom aabenbart med Provst *Eberhard Friis* i Besser-Onsbjerg (1741—48), thi om hans Prædiken hedder det kun, at den var ganske grundig og opbyggelig og fremførtes med gode og velanstændige udvortes Gaver — det sidste lyder jo ikke saa godt. Alligevel var der baade hos gamle og unge en forunderlig Agtsomhed i at høre og Duelighed i at svare. Om Degnen, der samtidig var Kapellan, siges, at han i Liv og Embedsførelse er ustraffelig. Han hed *Otto Luja* (1746—76).

Derimod roses Præsten i Nordby, *Jesper Clausen* (1731—52), der holdt en meget eftertænkssom Prædiken, som en Mand, der under stor legemlig Skrøbelighed var brændende i Aanden, be-naadet med en retfærdig og opbyggelig Lærers (Præsts) alle gode Egenskaber, og hvis Gerning viste sig at bære Frugt baade hos gamle og unge.

Om sine Indtryk af Forholdene paa Samsø — hvor han iøvrigt i 12 Dage blev opholdt af Modvind — skriver Hygom sammenfattende, at det overalt med Sandhed kan siges, at dette „Lands“ Indbyggere ligesom *Berørne*²⁾ er af en bedre Menne-skeart end almindeligt paa andre Steder, saa man ikke uden Glæde og Fornøjelse kan forrette sit Embede blandt dem. Nogen

²⁾ Et Folk i det gamle Grækenland.

pietistisk Vækkelse synes der ikke at have været, men saa udpræget en Partimand Biskoppen ellers var, har han dog været i Stand til ogsaa at vurdere Ikke-Pietisters nidkære Arbejde, deraf de rosende Ord om et Par af Præsterne og deres Gerning. Den eneste af dem, der maaske har været noget paavirket af Pietismen, er Jesper Clausen, som blev theologisk Kandidat 1728, da Bevægelsen for Alvor begyndte at gøre sig gældende i København. Hans Skifte viser, at han har ejet en Del Bøger af Spenner.³⁾ Senere synes hans Færd imidlertid ikke at tyde paa, at han har været meget præget af den.

1780 var Biskop *Jørgen Hee* (1777—88) paa Visitats. ⁴⁾ Han blev d. 28. Maj afhentet i Aarhus af Øens eneste Jagt, der ellers blev anvendt til Transporter af enhver Art, og af den i Løbet af godt 6½ Time sejlet til Langør, hvor den ankrede op, fordi den ikke kunde gaa helt ind til Land. Passagererne maatte derfor stige om i en mindre Baad, der imidlertid heller ikke kunde gaa helt ind, da der ingen Anløbsbro fandtes, men kun laa nogle løse Sten, som de rejsende maatte balancere henover for at naa ind paa Stranden. Her holdt der en Vogn fra Provst *Evens* (1765—93), der kørte Biskoppen til Besser.

I de følgende Dage besøgte Biskoppen derefter Menighederne paa Samsø. Han begyndte i Besser-Onsbjerg⁵⁾, hvor han var særdeles vel tilfreds med Forholdene; kun undrede han sig højlig over, at der ikke var nogen Kirkeklokke i Hovedsognet, uagtet Trækonstruktionen i Taarnet udviste, at der skulde have været to. Ved en nærmere Undersøgelse af Sagen kom det frem, at saadan havde det været i hele 34 Aar; hvornaar og hvorledes den ene var forsvundet, kunde ingen oplyse noget om, den anden derimod var revnet, da man 1746 ringede over Kong Christian VI, og ganske vist bagefter blevet sendt til København til Reparation, men siden havde ingen hørt noget til den. Ikke desto mindre havde man i den forløbne Tid klaret sig helt godt uden den, da Provst *Evens*, der altid plejede at møde paa Klokkeslet til de

³⁾ Gejstl. Skifteprot. f. Samsø 1781 (Landsark., Viborg).

⁴⁾ Aarhus Bispeark: Rev. 8—140, 39 (Landsark., Viborg).

⁵⁾ Onsbjerg var til 1867 Anneks til Besser.

kirkelige forretninger, efterhaanden ogsaa havde faaet Menigheden vænnet til at møde, naar den skulde, saa Ulempene var mindre, end man skulde have ventet! Biskoppen kunde naturligvis ikke tage Hensyn hertil, men forlangte, at Grevskabet Samsø, der som Ejer af Øens Kirker havde Pligt til for Tienden at holde Inventaret vedlige, skulde anskaffe nye Klokker; skete det ikke, vilde Sagen eventuelt blive forelagt Kongen. At Biskop Hygom ikke har omtalt den manglende Klokke, skyldes antagelig, at den paa dette Tidspunkt ventedes tilbage til Besser fra København.

I Kolby fik Degnen Hvalsøe det bedste Skudsmaal af Provst Evens for sin Flid med Ungdommen saavel i som udenfor Skolen, og Biskoppen kunde derfor kun bede ham fortsætte paa samme Maade. Mindre fornøjet var han derimod med Præsten, *Bertel Wederkinch* (1776—86), der katekiserede daarligt, og hvis Prædiken over Rom. 15, 4 han heller ikke syntes om. Han fik i den Anledning en alvorlig Formaning til at tage sig bedre af de unge og drage Omsorg for, at de virkelig lærte at forstaa deres Børnelærdom, saa de ikke nøjedes med at blive hængende i det døde Bogstav og mente, at det var nok at kunne opremse Forklaringens Ord. *Wederkinch* takkede for denne Anvisning (!) og lovede at rette sig efter den, „hvortil Gud give ham baade Lykke og Naade, at hans Forfremmelse maa være aabenbar i alle Ting. 1. Tim. 4, 15.“

Den i Biskop Hygoms Visitatsrelationer tidligere omtalte Jesper Clausen i Kolby var 1752 blevet forflyttet til Tranebjerg. Han var nu 79 Aar gammel og ikke mere i Stand til at tage sig af sit Embede, men Provst Evens sagde, at han havde været en baade flittig og indsigtfuld Embedsmand. Det gør derfor et lidt underligt Indtryk at høre, at hvad han siden mest mindedes for, var sin Lyst til Smederi, og at han forhuggede sin Have og lod Præstegaarden forfalde — noget, der egentlig ikke tyder paa, at han var grebet af Pietismens Tanker. Nu bestyrede hans Søn og Kapellan *Hans Winther Clausen*⁶⁾ Kaldet for ham og gjorde

⁶⁾ Wiberg: D. Præstehist. III. S. 375. Hans Winther Clausen blev 1784 Kapellan i Skorup, 1785 Sognepræst paa Anholt og 1786 i Nordby († 1792). Ogsaa han havde som sin Fader en Passion: Han optraadte som Doktor og Dyrlæge.

det til Biskoppens nogenlunde Tilfredshed. Men han havde ingen Udsigt til at kunne blive sin Faders Eftermand, da en Kandidat *Henckel*, Broder til Grevskabets Godsforvalter, allerede 1771 havde faaet Løfte paa Embedet. 1779 blev han Kapellan paa Stedet og Sognepræst 2 Aar efter ved Clausens Død.⁷⁾

Biskoppen maa ikke have befundet sig vel i den slet vedligeholdte Præstegaard, thi han noterer, at han rejste bort paa selve Visitatsdagen.

I Nordby var der mange unge til Stede i Kirken, men til Biskoppens store Forundring og Fortrydelse var det næsten umuligt at faa dem til at svare et eneste Ord paa hans Spørgsmaal, hvor megen Umage han end gjorde sig for at faa dem dertil, og de var ganske uimodtagelige baade for hans Bønner og Irettesættelser. Provsten erklærede imidlertid, at Sognepræsten, *Andr. Kragh* (1778—86), var ganske uskyldig heri, og Kragh selv forsikrede, at der var adskillige af de unge, der havde udmærkede Kundskaber, men at „et særdeles Væsen hos disse Insulaner (Øboer) i Almindelighed udmærker Nordby Menighed, som og ligger langt adskilt fra de andre Sogne, især tillige med en daarlig Frygt og Undseelse, da der i 33 Aar ikke har været nogen Bisp paa Øen.“ Hee formanede dem da om at bruge Mund og Mæle i rette Tid og navnlig naar det gjaldt deres Menigheds Opbyggelse, ligesom han bad Præsten at faa Degnen til at vænne Ungdommen til at svare tydeligt saavel i Skolen som i Kirken.

Kirkernes Tilstand fandt Biskoppen nogenlunde — hvad man med en Smule Kendskab til hine Tidens Forhold utvivlsomt maa fortolke derhen, at de var temmelig forfaldne. Dog paatalte han visse Mangler i Tranebjerg og Nordby, og Forvalter *Henckel* lovede straks, at de skulde blive udbedret allerede samme Sommer.

Til sidst giver Biskoppen paa Grundlag af Samtaler med Præsterne en Karakteristik af Samsingerne, idet han fremhæver, at de modsat Folk mange andre Steder udmærker sig ved Arbejdssomhed, Ædruelighed, indbyrdes Hjælpsomhed og flittig Kirkegang; ej heller er de saa raa i deres Mund og ikke hengivet til

⁷⁾ Joh. Fr. Henckel var blevet Kandidat 1765 med Karakteren non.

Slagsmaal, selv naar de kommer til Gilder. Disse slutter Kl. 10. „Den gode Gud lade deslige og andre Laster fremdeles være og blive ubekendte og uønskede iblandt dem, at Ære maa bo i Landet, Miskundhed og Sandhed møde hinanden etc.“ Ps. 85, 10—11.

Saa gik der atter 14 Aar, før den næste Biskop viste sig (1794). Det var Dr. theol. *H. F. Janson* (1788—1805). Han var en mild og venlig Tilsynsførende, der gerne vilde se alt fra den lyseste Side, hvilket i høj Grad præger hans Visitatsoptegnelser,⁸⁾ saa hans Bedømmelse af de faktiske Forhold maa modtages med en vis Varsomhed.

Han begyndte i Besser, hvor Provst *Wellejus*, tidligere i Herlufsholm, 1793 havde afløst den gamle Evens. Selv var han heller ikke ung mere, ca. 74 Aar, men fuld af Arbejdslyst, siger Biskoppen, der dog fandt, at hans Prædiken, der ellers var godt holdt, var lovlig bred, ligesom der kunde indvendes et og andet mod Dispositionen i den, men han katekiserede udmærket og viste herunder megen Øvelse deri. Som Medhjælper havde han en residerende Kapellan, *Jens Amdisen* (1793—97), „ganske duelig og velsindet“ og en dygtig Katekisorator. Han var ogsaa Degn, men holdt for en ringe Betaling en Substitut til at lede Sangen. Janson mente, at denne Tilstand burde rettes ved næste Præsteskifte, da Embedets Indtægter var saa store, at de nok kunde beskæres til Fordel for Kapellaniet, der da paa sin Side maatte adskilles fra Degneembedet, og dette da besættes med en duelig Mand, som baade kunde tage sig af Skolen og Sangen. De Skoleholdere, der nu var i Pastoratet, var ikke for godt aflagt, men de arbejdede med Flid, og Ungdommens Kundskaber var ret tilfredsstillende. Kirken fandt Biskoppen i helt god Stand, ligeledes Kapellanboligen, mens Præstegaarden gjorde et forsømt Indtryk.

I Kolby var Andr. Kragh, tidligere i Nordby, blevet Præst i Aaret 1786. Biskoppen roser hans Prædiken og Katekisation og kalder Degnen og Skoleholderen Frederik Friis flittig og dygtig, ligesom han intet havde at udsætte paa Kirkens og Præstegaardens Tilstand.

⁸⁾ Aarh. Bispeark. Rev. 7—320, 110.

I Tranebjerg befandt Biskoppen sig særlig vel, hvortil sikkert ogsaa bidrog, at Sognepræsten *Joh. Fr. Henckel* (1781—1818), der var en formuende Mand, havde ombygget den gamle, forfaldne Præstegaard, der nu kunde fremtræde som ny, og genanlagt Haven. Janson siger iøvrigt om ham, at han er i Besiddelse af Indsigt og Lærdom, skønne Foredragsgaver og ædel Tænkemaade, og at han prædiker og katekiserer til Fornøjelse; Ungdommens Kundskaber er Bevis paa „denne Menigheds ønskede Oplysning“. Degnen, Kokansky, er gammel og ikke meget værd, men til Gengæld er der intet at udsætte paa Sognets 3 Skoleholdere, saa alt er i den bedst mulige Orden dér paa Stedet — ogsaa Kirkebygningen.

Kapellan *Povl Heegaard* havde siden 1792 bestyret Nordby Præstekald for sin Fader, *Stefan Heegaard* (1792—98), der med sine 68 Aar allerede var saa skrøbelig, at han vanskeligt kunde bestride det. Biskoppen syntes godt om den unge Præsts Prædiken og Katekisation, og da ogsaa Degnen var velskikket til sin Gerning, saa det ud til, at Menighedens Kundskaber vilde kunne øges ved Kapellanens Flid. Kirken var i skikkelig Stand, men Præstegaarden havde visse Mangler, hvad dog i nogen Grad kunde undskyldes ved, at Embedet var det daarligste paa Øen, og at Stefan Heegaard først i sin Alderdom (66 Aar gammel!) var kommet til det. Forhaabentlig vilde Sønnen, der mentes at skulle være hans Eftermand, foretage de fornødne Forbedringer. — Poul Heegaard fik ogsaa Kaldet. Han døde 1835.

Som Hyg og Hee kommer ogsaa Biskop Janson tilsidst med nogle Bemærkninger om Forholdene i Almindelighed paa Samsø. Landet er, skriver han, meget frugtbart og velbeboet, og der er god Græsgang og Agerland, men ikke megen Skov. Indbyggerne er velstaaende og nyder mange Fordele fra Grevskabets Ejers Side, de er i det hele rettænkende, godt oplyste og har Lyst til Guds Ord, ligesom en vis Æresfølelse afholder dem fra mange af de Lyder og Uordener, der ellers kan findes blandt Almuen, og tilskynder dem til at vise og gøre godt i paakommende Tilfælde.

Den vellykkede Visitatsrejse fik dog et Efterspil, da Provst

Wellejus bagefter sendte Biskoppen en Regning paa 16 Rdl. for Skibslejlighed til og fra Øen, thi dette blev meget unaadigt optaget i Aarhus. Det var, skrev Janson tilbage, uhørt, at en Biskop selv skulde betale sine Embedsrejser, og 1780 havde Provst Evens da ogsaa gratis besørget Biskop Hee frem og tilbage. Nu havde han ladet Sagen gaa til Kancelliet, hvis Afgørelse han ventede, men til den var indløbet, frabad han sig yderligere Henvendelse om Sagen fra Wellejus. Hvad det drejede sig om for ham, var ikke Beløbet, det var Princippet, det her kom an paa — men maaske ønskede Samsø aldrig mere at se sin Biskop!⁹⁾

Det er som før antydet et Spørgsmaal, om Biskop Jansons milde Bedømmelse af Forholdene paa Samsø altid kan siges helt at have svaret til Virkeligheden. I Almindelighed har vi dog ikke Midler til at efterprøve den; kun paa et enkelt Omraade lader det sig gøre, nemlig med Hensyn til Kirkernes Tilstand, idet opbevarede Indberetninger om foretagne Synsforretninger giver Mulighed for at skønne om, hvordan det faktisk stod til med dem.

1774 melder Provst Evens, at alle Kirker paa Øen er i forsvarlig Stand saavel udvendig som indvendig¹⁰⁾. Dette kan imidlertid ikke have passet, for 1789¹¹⁾ siger et Syn om Kirken i Tranebjerg, at den har været meget brøstfældig og nu er under Reparation, samt at den har faaet et nyt Sejrværk i Stedet for det gamle ubrugelige. Det er umuligt, at Bygningen kunde forfalde saa meget i Løbet af kun 15 Aar. At det om Besser, Onsbjerg og Kolby Kirker nu hedder, at de er i ret god Stand, tyder just heller ikke paa, at Forholdene har været, som de burde, hvad yderligere fremgaar af, at der 1798 omtales en Hovedreparation i Besser. Man har i det hele taget det Indtryk, at baade Provst Evens og Provst Wellejus — i Lighed med hvad der iøvrigt dengang var Tilfældet de fleste Steder i Landet — nærmest har ladet fem være lige og greb mindst muligt ind overfor Tiendeejerne, som derfor paa deres Side kun foretog de allernødtørftigste Udbedringer.

Hvor galt det i Virkeligheden stod til, kommer noksom til Orde:

⁹⁾ Samsø Provsteark: Indk. Breve 1794 (Landsark., Viborg).

¹⁰⁾ Aarh. Bispeark: Rev. 5—96, 1—10.

¹¹⁾ Aarh. Bispeark: Rev. 7—313, 12.

i de Kirkesyn, som Andr. Kragh, der blev Wellejus' Eftermand som Præst og Provst i Besser (1800—06), foretog¹²⁾, thi ved dem blev der ikke lagt Fingre imellem; maaske skyldtes dette ogsaa noget, at Regeringen nu var ved at forberede en skarpere Kurs mod de forsømmelige Tiendeejere, hvad særlig viste sig ved et 1802 udstedt Reskript, der i utvetydige Vendinger indskærper Overholdelsen af de gamle Bestemmelser, som ingen hidtil havde taget alvorligt.

Hvad den 1798 omtalte Hovedreparation i Besser er gaaet ud paa, vides ikke, men at den ikke har været ført til Bunds og nærmest kun var et overfladisk Lapværk, ses af, at der 1800 krævedes en Udspækning af Kirkens Ydre mod Syd og Vest og 10 nye Tagsten oplagt. Indvendig var 16—20 Sten sunket i Nærheden af Alteret, Alterdugen var hullet, og der manglede Rygstød i Skrifte- og Degnestolen. Der var Hul i en Planke paa Prædikestolen, og der var ingen Jernkrog til at fastholde Himlen over den. 4 Stole var ubrugelige.

I Onsbjerg behøvedes 2 nye Alterduge, og Messeskjorten var i daarlig Forfatning. Der var løse Lister paa Prædikestolen, Gulvet var hullet, Vaabenhusloftet brøstfældig, Taarnet revnet paa Sydsiden og mange Sten itu, Stigen op til Klokkeren ubrugelig.

Tranebjerg: Omtrent alle Vinduer, Knæfald, Alterskranke og Gulv trængte til en Reparation, Døre manglede til nogle af Stolene, Prædikestolens Jernforbindelse med Muren var bortrustet, Taarntrappen delvis opslidt, Tallene paa Urskiven næsten ulæselige. Udvendig behøvede særlig Taarnet Kalkning og Udspækning.

I Nordby var en Del af Altertavlens „Zirater“ faldet ned, Alterdugen tildels raadden, ligesaa Messehaglen, der var helt faldet paa Forsiden. Stolene trængte til Istandsættelse, og Gulvet i dem var raadnet, saa man i nogle paa Mandssiden kunde komme ud for at staa i Vand og Jord. Vaabenhusloftet var skrøbeligt, og en af Murene stod for Fald. Kirkens Sydside var meget brøstfældig, det samme gjaldt det nederste Taarnloft; Kirkegaardsmuren var tildels vættet og kunde ikke holde Kreaturerne ude.

¹²⁾ Aarh. Bispeark: Rev. 7—313, 12.

Ikke stort bedre stod det til i Kolby. Her var to Bjælker ved Alteret revnet, 6 Stole skulde repareres, og Vinduerne efterses, idet nogle Ruder var itu og Blyet gammelt og mørt. Vaabenhusloftet var ogsaa her brøstfældigt, Taarnlemmene raadne og Kirkeuret delvis forfaldent. 20 Tagsten manglede.

Af Provst Kraghs skrappe Eftersyn fremgaar, at det modsat hans Formænd — og Biskoppen — laa ham paa Sinde at faa sine Kirker sat i virkelig forsvarlig Stand. I sine Bestræbelser herfor matte han imidlertid regne med Kirkeejeren, d. v. s. Grevskabet, der, som det vil ses, hidtil ikke havde vist nogen Interesse for Sagen og som andre Tiendebesiddere heller ikke mente sig videre forpligtet i saa Henseende, selv efter at Regeringens Reskript var fremkommet; udstedte Forordninger plejede man ikke at opfatte efter Bogstaven. I Besser var Reparationerne i 1803 slet ikke ført til Ende, i de andre saa at sige ikke paabegyndt, 1801 var der endnu flere Ruder ude i Kolby Kirke end før, saa det ikke var til at være i Kirken, naar det blæste. Det havde saaledes ikke hjulpet stort, naar Kragh underdanigst havde anmodet Kirkernes høje Patron, Grev Danneskjold-Samsøe, om gunstvelbehageligst at rette Manglerne¹³⁾, men lidt efter lidt blev Forholdene alligevel noget bedre, navnlig efter at Grevskabet som en Følge af den mod Tiendejerne skærpede Kurs havde faaet et mere direkte Tilhold om at foretage de fornødne Udbedringer¹⁴⁾. 1808 erklæredes Kirkerne for at være i ret god Stand¹⁵⁾ — hvad dog vist stadig bør tages med betydeligt Forbehold.

Har Provst Kragh været utilfreds med Kirkernes Tilstand, synes han ikke at have været det med Forholdene i Menighederne. 1801 skriver han til Biskop Janson¹⁶⁾, at han paa sine Visitatser har fundet adskillige blandt Ungdommen, som har gjort ham god Rede for deres Kristendomskundskab, og at der er god Fremgang at spore i Skolerne. Hans Medbrødre, Præsterne, er alle gode Mænd, der røgter deres Embeder med Flid, og det samme gælder for Degnenes og Skoleholdernes Vedkommende.

¹³⁾ Provstens Kopibog 30/12 1800 (Landsark., Viborg).

¹⁴⁾ do. 15/3 1805.

¹⁵⁾ Aarh. Bispeark: Rev. 8—262. 1804—23.

¹⁶⁾ Aarh. Bispeark: Rev. 7—326, 55 ff.

Dette siger jo ikke ret meget, og da han de følgende Aar udtrykker sig i omtrent samme Vendinger, bliver man ikke klogere af det. Nogle Betænkninger, Præsterne har afgivet om visse dem forelagte Spørgsmaal, er derimod ikke uden Interesse til Oplysning om Gejstlighedens Syn paa Tidens Problemer.

I Anledning af, at Kancelliet ønskede Præsternes Udtalelse om, hvorvidt det burde overlades til dem selv frit at vælge den Tekst, de vilde prædike over, svarede Provsten for sit Vedkommende ja til Spørgsmaalet, da Tekst og Tale nu sjældent svarede til hinanden, og jo tydeligere en Præst kunde udtrykke sig, „des almennyttigere vil hans Foredrag blive“. Hans Kapellan, *Toksværd* (1797—1806), syntes ogsaa, Forslaget var godt, men foretrak dog, at der til hver Søndag forelaa 2—3 Perikoper til frit Valg, og at der skulde bekendtgøres for Menigheden, hvilken af dem der vilde blive brugt næste Gang, saa den i Forvejen kunde tænke over Ordene. *Henckel*, *Tranebjerg*, mente, at en saadan Nyordning maatte faa alle fornuftiges Bifald, *Heegaard*, *Nordby*, at det vilde hjælpe til en ret praktisk Materies Afhandling, og *Hammer*, *Kolby* (1800—16), at Præsternes Gavnelyst og Menighedens Moralitet fremmedes derved, ligesom han haabede, at der nu ikke var nogen saa ivrig Zelot (Fanatiker), at han vilde betage den redelige Sandhedselsker Frihed til at tænke og dømme, og selv vælge i Skriften. Det vilde ikke blive vanskeligt der at fastsætte andre til alle Pligters Opfyldelse opmuntrende Steder¹⁷⁾.

Paa et Spørgsmaal fra Biskoppen, om hjemmedøbte Børn altid burde fremstilles i Kirken, svarede *Henckel*, at hvis den kirkelige Handling bortfaldt, vilde Daaben tabe den Virkning, som Stifteren og Kirken tiltænkte „det voksne Publikum (!)“, og saa vilde den af Almuen blive anset næsten som et Tryllemiddel og dermed give Overtroen, „denne Menneskehedens saa skadelige Pest“, ny Næring. *Heegaard* mente, at hvis Hensigten med de spæde Børns Daab er at bestemme dem for den kristne Religions Antagelse i den modnere Alder, hvorved Forældrene faar et Ansvar for deres Oplæring, bør Daaben eller dens Bekræftelse ske i Kirken for ikke at svække Ansvarsfølelsen hos dem. Vil nogen und-

¹⁷⁾ Kopibog 17/1 1800.

skyldte deres Uansvarlighed med den Fordom, at en vis mystisk Kraft har gjort Børnene til gode Mennesker, maa man dog ikke forbigaa den kirkelige Handling, da Forældrene ved den blev mindet om deres Forpligtelser, at Børnene blev det, de i Daaben bestemtes til at være, gode Kristne. At de skulde tage Skade paa Liv og Helbred ved at føres til Kirken, ansaa han for udelukket; skete det, var Grunden snarest, at de var svøbt og indpakket for meget.

Det er Rationalismens Tanker, der kommer til Orde gennem disse Svar, ikke mindst Henckels. Alligevel bør man være varsom med ud fra dem at fælde alt for afgjorte Domme om de paagældende Præsters aandelige Stade. De Udtryk, de anvender, er Tidens, men de behøver ikke derfor at betyde, at det, der om Søndagen lød i Kirkerne, alene var en Række moralske Formaninger. En saa positiv Mand som Biskop Balle kunde ogsaa ved given Lejlighed bruge beslægtede Vendinger. Men man tager næppe meget fejl ved at antage, at Talen om et Menneskes Pligter i Overensstemmelse med Lærebogens berømte 6. Kapitel har spillet en stor Rolle i Præsternes Forkyndelse.

Derfor har de utvivlsomt ogsaa været absolutte Tilhængere af Indførelsen af den nye evangelisk-kristelige Salmebog, der jo slog paa de samme Streng. I første Omgang lykkedes det dog ikke, og navnlig i Nordby satte Menigheden sig voldsomt til Modværge, idet de ældre under Gudstjenesten udvandrede til Vaabenhuset og der sang af Kingos Salmebog, mens Præst og Degn og vel nogle andre benyttede den nye. Efter dette opgav Heegaard at faa den indført foreløbig, idet det skulde ske ved en frivillig Overenskomst, og det nu altsaa viste sig, at han ikke havde Beboernes Flertal med sig¹⁸⁾.

Senere optraadte imidlertid Grev Danneskjold¹⁹⁾ som en udpræget Tilhænger af Salmebogen. Han ansaa den, skrev han i 1808 til Provsten, for nyttig og hensigtsmæssig, og han vilde gerne bi-

¹⁸⁾ Niels Blicher i „Iris og Hebe“ 1802.

¹⁹⁾ C. C. S. Danneskjold-Samsøe, boende paa Gisselfeldt, Amtmand over Præstø Amt 1808, skildres som en velmenende, skoleinteresseret Mand († 1823).

drage til, at den kom i Brug, da det maatte være enhver dansk Mands Pligt at gavne sine Medborgere. Han vilde derfor sende hver Præst 20 Eksemplarer af den, 10 til Skolen og 10 som Flidspræmier til de bedste Konfirmander i Sognet. Gammel Overtro vilde jo nok modarbejde Indførelsen i Kirkerne, og man vilde vel ogsaa krympe sig ved Udgiften til Anskaffelsen; han ønskede derfor at skænke 100 Eksemplarer — 20 til hvert Sogn — til de mest trængende, og vilde saa henstille, at Præsterne fik de mest ansete Gaardmænd til at tegne sig for nogle Stykker, og at de selv havde en Del at sælge ²⁰⁾. Hvad Resultatet af Grevens Aktion er blevet, ses ikke, men antagelig er den nye Salmebog efterhaanden blevet indført i Sognene.

de Underværker, Oplysningen kunde øve, nærede for Skolevæsenet, gav sig naturligvis ogsaa til Kende paa Samsø. Det er allerede nævnt, at Biskop Janson ønskede en Regulering af Kapellan- og Degneembedet i Besser ved indtrædende Præsteskitte, og dette billigede Regeringen, idet den dekreterede, at der ved Wellejus' Død af Kaldet skulde gives 100 Rdl. til Kapellanen i Stedet for som hidtil 40, men at der til Gengæld fra Degneembedet skulde ydes 60 Rdl. til Skolevæsenets Forbedring. Dette traadte i Kraft 1800.

Der var paa dette Tidspunkt 120 Børn mellem 5 og 12 Aar i Sognet. Skoleholderen, den 49-aarige Niels Jensen, var ikke Seminarist, men Provst Kragh gav ham til Skudsmaal, at han skrev skikkelig og ikke var ubekvem til at lære Børnene den bogstavelige Kristendomskundskab, altsaa Lærebogen udenad. De havde ogsaa Bibelhistorie og blev undervist i Regning, Skrivning og Læsning. I Onsbjerg var der 80 Børn, men Skoleholder Jens Nielsen Bager, der heller ikke var Seminarist, kunde med sine 79 Aar vanskeligt udfylde sin Plads ²¹⁾.

Grevskabet havde, som tidligere nævnt, bygget en Skole i hvert af Sognene. For Tranebjergs Vedkommende laa den i Brundby, men da Skoleholderen, Fr. Friis, tillige var Degn og ikke mente

²⁰⁾ Provsteark: Indk. Breve 16/2 1808.

²¹⁾ Kopibog 22/7 1800.

at kunne passe begge Bestillinger tilfredsstillende, ikke mindst paa Grund af den lange Vej til Kirken, fik han Provstens og Præstens anbefaling til at antage en Substitut. 1806 var Børnetallet 85. I Kolby, hvor der var 120 Børn, fik Degnen, Andr. Rasmussen, ogsaa Tilladelse til at holde Hjælpelærer; det var en Bondekarl, som derfor fik 40 Rdl. aarlig (og vel ogsaa Opholdet). I Nordby var Antallet i 1812 90; der undervistes af den 68aarige Degn Joh. Georg Kiildsen, som fratraadte samme Aar, da han ikke mente at kunne magte Forholdene længere.

Desuden havde Beboerne i Ørby, Tranebjerg, Pillemark, Maastrup og Tandrup selv bygget Skoler; i Toftebjerg havde hidtil en Husmand givet Undervisning i sit Hjem, men da han 1811 døde, besluttede Folk efter Provstens Anmodning foreløbig i et lejet Lokale at holde en Lærer til deres Børn. De valgte dertil en stor Dreng paa 17 Aar (for 40 Rdl. og Kosten hos Bønderne), som Provsten og Kapellanen da søgte at give saa megen Ballast, at han var nogenlunde i Stand til at klare for sig i Religion, Skrivning, Regning og „Metoden“²²⁾.

1795 havde Biskop Janson i et Brev til Provst Wellejus bifaldet, at der blev antaget duelige Personer til at læse med Børnene i de afsides liggende Landsbyer²³⁾. Som man ser af foranstaaende, har det ikke altid været let at finde saadanne, og man tog saa til Takke med, hvad man kunde finde. 1812 var en Skoleholder i Mangel af bedres Havelse en til Kystartilleriet paa Øen for Tiden indkaldt Husmand; ellers var det mest Bønderkarle, der underviste; i Tranebjerg var han Krøbling og gik med to Stokke, men han regnede og skrev godt, siger Provst Flemmer, der ansaa ham for at være en af de bedste Lærere, han havde, selv om han ikke havde andre Kundskaber end dem, han havde erhvervet sig under sin Sygdom. Ingen af dem var — lige saa lidt som de ved Hovedskolerne ansatte — Seminarister, og ingen af dem havde faaet nogen videregaaende Uddannelse. Deres Kvalifikationer som Ungdomsopdragere har derfor i Reglen næppe været store, og Tampen har formodentlig spillet en ikke ringe Rolle ved Under-

²²⁾ Aarhus Stifts Aarbog. IX, S. 43 ff.

²³⁾ Ind. Breve 1795.

visningen. 1795 jog Beboerne i Pillemark deres Lærer bort, fordi han slog for meget, men herimod protesterede Grev Danneskjold, der mente, det var hans Sag at antage og afskedige, og derfor dekreterede, at han denne Gang skulde slippe med en Irettesættelse af Provsten. Men forbrød han sig oftere, vilde han blive afsat og tiltalt for Retten ²⁴⁾).

Men hvorledes raade Bod paa disse Tilstande? Da Kancelliet 1801 gennem Stiftsøvrigheden lod forespørge om Muligheden for at indrette nye Seminarier omkring i Landet, og der blev indhentes Betænkninger om Sagen hos Præsterne, var Gejstligheden fra Samsø enig om, at som Forholdene var, kunde en saadan Lærestalt ikke trives paa Øen.

Provst Kragh erklærede saaledes²⁵⁾, at vel vilde et Seminarium som det af P. O. Boisen i Vesterborg paa Laaland oprettede kunne blive til megen Nytte, om der i hvert Stift var et saadant til Uddannelse af delige Skolelærere, ved hvis omhyggelige Medvirken Folkelærerne (Præsterne) med Held kunde fremme gavnlig og fornuftig Oplysning i Menighederne, men Samsø havde for faa Indbyggere til at bære det, her var kun 5 privilegerede Skoler, og blandt Bønderne var kun de, der var uskikket til Landbrug, Søfart og Haandværk, interesseret i Lærergerningen. Desuden fandtes der hverken nogen Gartner eller en musikalsk Degn eller Skoleholder paa Øen, som kunde give Undervisning i Havebrug eller Sang og Musik. Men han syntes, det vilde være udmærket, om der paa et eventuelt Seminarium andetsteds i Stiftet ogsaa kunde blive givet Undervisning i Sømandsvidenskaberne, saa Lærerne sidenhen kunde befordre gavnlig Oplysning for Skibsfarten hos de Dreng, der skulde til Søs. Dermed vilde de bidrage til „det almindeliges“ Vel.

Men Provst Kraghs Eftermand, den ivrige Provst *Flemmer* (1807—16), saa anderledes paa det, og sammen med den under Krigen midlertidig konstituerede Amtmand *v. Schmidtzen* indgav han 1812 til Kancelliet Forslag om Oprettelse af et Seminarium paa Samsø, da dette var den eneste Maade, hvorved der kunne

²⁴⁾ Ind. Breve 1795.

²⁵⁾ Dateret 2/4 1802.

skaffes kvalificeret Lærerkraft til Øens Skoler, og han tilbød at afgive Lokaler til Undervisningen i sin egen Præstegaard i Besser. Grev Danneskjold støttede kraftigt Andragendet, som Kancelliet derefter anbefalede, og Kongen approberede d. 31. Dec. 1812.

Seminarieret i Besser eksisterede 1812—18. Dets Historie skal dog ikke skrives her, da det er gjort andetsteds; det maa være nok at bemærke, at dets Forbillede var det af Boisen i Vesterborg Præstegaard oprettede, og at dets Hovedhensigt fornemmelig var at give de Bondesønner, der besøgte det, en saadan Uddannelse, at de uden at fornægte deres Oprindelse blev skikkert til at undervise i en Skole, samtidig med at de kunde vejlede baade Børnene og deres Standsfæller i praktiske Fag. Der begyndtes med 12 Elever, hvoraf 8 allerede var Skoleholdere paa Øen, men nu maatte gennemgaa et Kursus for at faa deres Kundskaber udvidet. Den ældste var 40 Aar. Dets Betydning var dog kun lokal, det fik aldrig nogen stor Tilslutning, og efter Flemmers Forflyttelse til Sjælland ophævedes det.²⁶⁾

De Aktstykker, som ovenstaaende Fremstilling bygger paa, giver desværre kun grumme lidt Oplysning om Menigmands aandelige Indstilling; det er Administrationen og de ydre Kirke- og Skoleforhold, de handler om, og kommer der gennem dem noget til Orde af personlig Art, er det Præsternes og ikke Bøndernes Mening, vi lærer at kende, saa det kan ikke nægtes, at der kommer til at mangle noget i Billedet. Interessant er dog de tre Biskoppers samstemmende Ros af Befolkningen, som jo navnlig bygges paa Udtalelser af den stedlige Gejstlighed og derfor allerede indirekte fortæller om det gode Forhold, der i det 18. Aarhundrede maa have bestaaet mellem Præsterne og deres Menigheder. Man faar ogsaa Indtryk af at staa over for en baade velstaaende og velmenende Almue, der paa gammeldags Vis har sluttet op om Kirken og i det daglige levede et stilfærdigt og ærbart Liv; at man i Almindelighed endte sine Sammenkomster allerede Kl. 10 om Aftenen, turde sammenlignet med Forholdene mange andre Steder være temmelig enestaaende. Ogsaa

²⁶⁾ Aarh. St. Aarbog IX, S. 61 ff.

taler det til dens Fordel, at man ikke vilde nøjes med de af Grevskabet oprettede Skoler, men selv byggede flere; det viser baade, at Bønderne havde lyttet til de oplysningsvenlige Præsters Tale og var rede til personlig at gøre en Indsats for Sagen.

Noget særligt aandeligt Røre har der vistnok ikke været paa Øen. Af Biskop Hygoms Udtalelser lader der sig vel næppe udlede andet, end at nogle af Præsterne har udført et nidkært og af deres Menigheder paaskønnet Arbejde. Havde der været Vækselser i pietistisk Forstand, vilde han utvivlsomt have udtrykt sig betydeligt stærkere, end Tilfældet nu er. At Folk i Nordby protesterede saa kraftigt mod Indførelsen af den evangelisk-kirkelige Salmebog, tør heller ikke tages som noget Tegn paa en særlig kristelig Udvikling som f. Eks. hos de stærke Jyder — i saa Fald vilde vi sikkert have hørt mere om det — men har snarere skyldtes en vis konservativ Uvilje mod at skulle opgive noget gammelt og tilvant, som man var levet sammen med og derfor kun nødvendig saa anderledes, ligesom det ogsaa er højst sandsynligt — skønt vi ved det ikke — at den iøjnefaldende Aktion, de satte i Gang, kan have været foranlediget af, at Præsten maaske har søgt at gennemtrumfe sin Vilje uden i Forvejen at have faaet Menighedens Samtykke.

Tølløse slot

Af arkitekt **Helge Andreassen.**

En kold vinternat med klingende frost gik Peder Oxes gamle slot Tølløse op i luer. Rundt på Sjællands landeveje kørte den ene brandbil efter den anden fast i sneen, og på selve slottet, hvor der var indrettet kostskole, var der ingen hjemme, der var i stand til at betjene det brandslukningsanlæg, der var installeret i slottet med en eventuel brand i den gamle bygning for øje.

Midt om natten var branden begyndt, forårsaget af en glød i noget aske en af kosteleverne havde taget ud af en kakkelovn og henstillet i en papkasse oven i en brændekasse. Ilden blev opdaget — og slukket — men en enkelt lille glød havde fundet vej ned bag et træpanel, hvor den havde faaet så godt fat, da man senere på natten blev klar over, at nu brændte det igen, at det var umuligt at redde slottet fra luerne.

Peder Oxe, slottets bygherre, blev i september 1567 gift med Mette Rosenkrantz til Vallø, der var enke efter Steen Rosensparre til Skarolt. Mette Rosenkrantz var datter af Niels Rosenkrantz til Vallø.

Peder Oxe gav Mette Rosenkrantz et såkaldt livsbrev, dateret den 19.6.1569, om at hun efter hans død måtte beholde hans hovedgård Gisselfeldt, Løgismose og Tølløse, samt hvad han ejede af jord og bygninger i byerne, mod at hun vedligeholdte det.

Mon ikke netop byggeriet har været en af Mette Rosenkrantz og Peder Oxes store fællesinteresser? Man ved, at Peder Oxe, da han i 1547, 27 år gammel blev tilskiftet Gisselfeldt, lod gården nedrive og genopbygge på det sted, hvor den nu står, og om Mette Rosen-

krantz, der i 1565 byggede to seksetagers tårne nå Vallø, beretter en af den tids poeter:

Selv var hun en frue mægtig og god
 og holdt sig som en ridder anstod
 i adfærd, i miner og lader,
 hun havde og under det kvindebryst
 en ridders hjerte, og største lyst
 i dyder at følge sin fader.
 Hun bygde slot Walløe op af nye
 over grønneste skove højt op i skye
 med tårn og rødeste tinde,
 med sale og gallerie, port og broe,
 som bliver til gavn for dem der skal boe
 og hende til ævig afminde.

I de 8 år, fra 1567 til 1575, Peder Oxe og Mette Rosenkrantz var gift med hinanden, byggede de sammen på Tølløse slot og Løgismose.

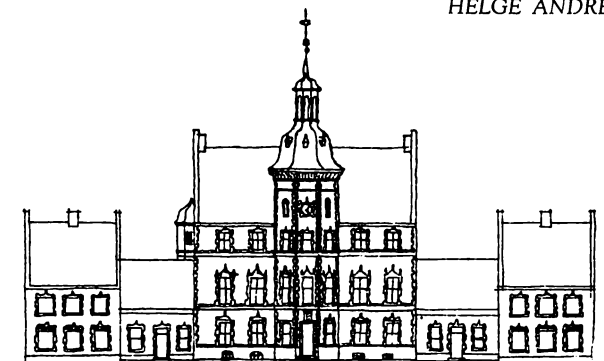
Medens Løgismose, en nydelig renaissancegård på Fyn, endnu den dag i dag med sine rene linjer vidner om, at det har været en erfaren bygmester, der i sin tid har stået for dens opførelse, havde man før Tølløse slots brand i 1942 ikke mange kilder at øse af, når man ønskede oplysninger om Tølløse slots tidligste bygningshistorie og oprindelige udseende.

Det nærmeste sted at søge ville jo nok for de fleste være: Danske Slotte og Herregaarde ved 1920. Heri står der om det slot, Peder Oxe byggede: Et mærkeligt hus blev det, lignede ikke noget andet, stærkt og svært var det, sluttet og massivt, en herremands borg, plump i dimensioner og uden ynde, egentlig to huse, sammenbygget i retningen nord-syd, af samme længde som bredde, røde sten med sandstensornamenter i hollandsk renaissancestil. Hvert af husene har egen gavl og eget tag, der vendte mod hinanden. Over hovedindgangen mod nord knejser tårn og spir. Imponerende var borgen med sine 2 stokværk, med kviste og kældre. Skønt et fredens hus bevarede det endnu reminiscenser fra den middelalderlige forsvarsborg. Der kom voldgrave (senere delvis tilkastede), og fra kælderen førte en muret underjordisk gang ud i det fri. Af erfaring vidste Peder Oxe, at det var klogt i tide at kunne hytte sit skind.

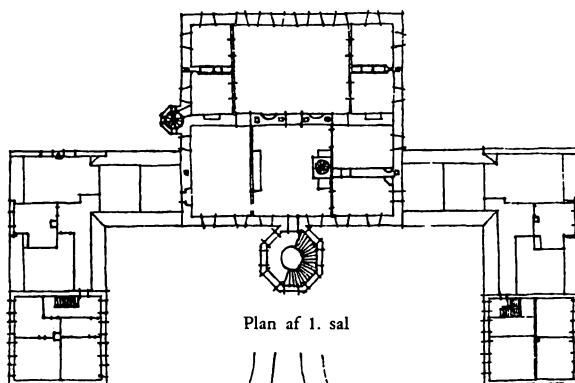
Denne beretning, der for store dele stemmer overens med de beretninger, der mand og mand imellem er overleveret fra slægtled til slægtled, følger dog ikke disse overleveringer på eet punkt, for i folkemunde var Peder Oxes Tølløse ikke plump i dimensionerne, tværtimod lever det videre i folkebevidstheden som havende været en særdeles nydelig bygning. Som sådan er det da også omtalt i den bog om „Peder Oxes Liv og Levnets Beskrivelse“, som sogneprest A. R. Ryge i Lidemark og Bjevskov i 1765 med støtte af Frederik V lod trykke i København.

Heri står der om Tølløse slot bl. a.: Tølløse, som Peder Oxe fik i mageskifte af kong Christian III imod Faurholm den 19. januar 1558, lod Peder Oxe fra grunden af nye opføre og indrette gårdens værelser efter de 12 måneder i året. Dørene på disse værelser skulle være 52 efter ugerne i året, og vinduerne i disse værelser lod han indrette til 365 efter dagene i året. Gårdens bygning er 3 etager høj, med et spir midt på det grundmurede hus og for resten en anseelig herregård.

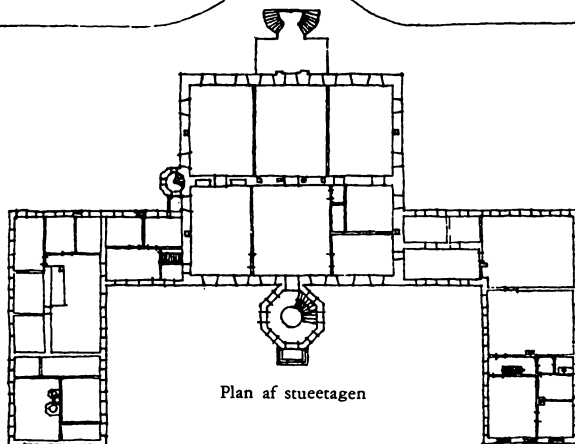
Dette er sikkert den ældste beskrivelse, der findes af Tølløse slot, og særlig interessant derved, at den findes i en bog trykt allerede i 1765, det vil sige 8 år før kancelliråd Johan Thomas Neergaard, en senere ejer, i 1773 „moderniserede“ Tølløse slot, idet han dels bragte de 2 parallelle huse ind under et tag og forsynede slottet med efter hans mening mere tidssvarende vinduer, ligesom facaderne pudsedes med det resultat, at kendskabet til det oprindelige slots udseende gik tabt, selv om beretningen herom i nogen grad bevaredes ned gennem tiderne og overlevede både en senere ombygning, baronesse Sophie Zeuthen i 1856 lod foretage ved arkitekt Sibbern, (hvorved det store tag bibeholdtes, og der opførtes et trappetårn med fladt tag og murkrans, som 1859 erstattedes af en kuppel, ligesom sidefløjene fik murkrans og dels fladt, dels pyramideformet tag), og en ombygning grev William Schulin-Zeuthen 1882 til 1884 foretog med professor August Klein som arkitekt, hvorved slottet, ifølge en samtidig beretning (Ill. Tidende 17.2.84) „førtes tilbage til en stil, der svarede til dets ælde“. Ved denne ombygning fik slottet igen 2 parallelle tage, tårnet fik et kobberdækket spir, de gamle munkesten afdækkedes,

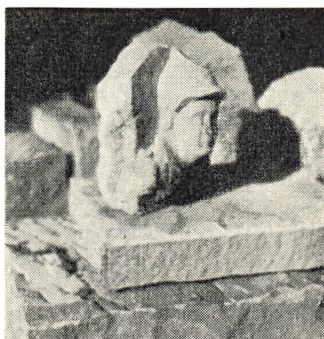
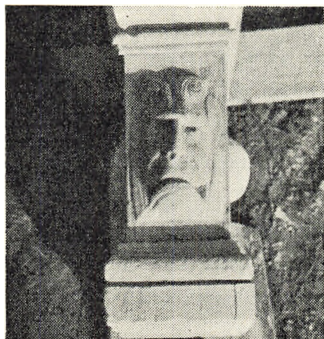
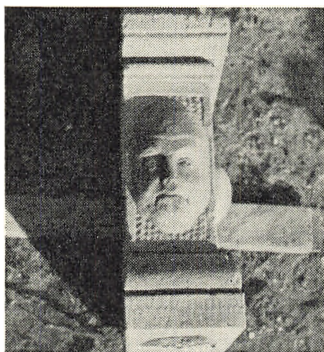
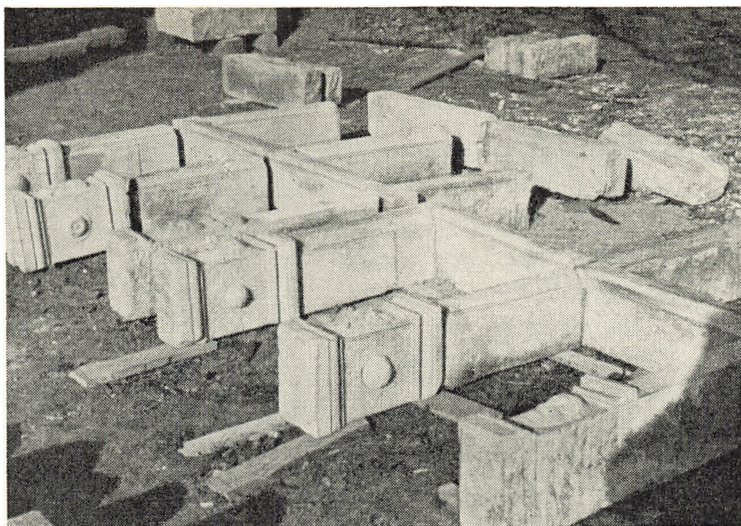
Set fra indkørslen – Nord

Plan af 1. sal

Plan af stueetagen

Tølløse Slot – Detaljer af stenvinduer fra Peder Oxes slot fra 1575

og der opførtes et trappetårn midt for østgavlen med en granitvindeltrappe.

Det Tølløse slot, der brændte den 22. februar 1942, havde således ikke i det ydre meget til fælles med Peder Oxes oprindelige slot, selv om murene i alt væsentligt var de samme, men da luerne havde fortæret, hvad der kunne brænde, og et hold nedbrydningsarbejdere gik i gang med at nedrive en del af de sodsvættede mure fra det gamle slot, idet den daværende ejer, fabrikant H. Hollesen, ønskede at opføre slottet i en noget mindre form, nåede slottet i sidste øjeblik at rehabilitere sit ry og klarføre for alle, at det slot Peder Oxen byggede på Tølløse aldeles ikke havde været „plump i dimensioner og uden ynde“, for i 4 kanaler, der strakte sig ned gennem huset, fandtes en stor del af det gamle slots standstensvinduer, der klart beviste, at Tølløse slot havde været et af vore aller fornemste renaissanceslotte, tilhørende den såkaldte Lystrupkultur, men 4 år ældre end herregården Lystrup, der først var færdigbygget 1579, medens Tølløse slot blev færdigt 1575, samme år Peder Oxen døde.

De fundne sten var dels hugget i gottlandssten, dels i helsingborgsten, en stenart, der skuffende ligner Bremersandsten, men kan kendes fra denne på forekomster af nogle fine jernårer.

Stenene kunne sammenlægges til firdelte sandstensvinduer med fint profilerede postamenter med udhuggede figurer, mest med løve- og djævlhoveder samt almindelige diamantkvadre, men også enkelte finere hoveder, hvoraf et kunne identificeres som Peder Oxes kontrafej, medens et andet formodes at forestille Mette Rosenkrantz.

De fundne sten blev dels anvendt som vinduer ved slottets genopførelse, dels af fabrikant Hollesen foræret til Nationalmusæet, der betegner dem som meget finere end de tilsvarende på Lystrup, og magister Hermansen fra Nationalmusæet har ved arkivstudier fundet ud af, at stenhuggere kendt fra Kronborg har arbejdet på Tølløse, — så selv om Tølløse slot ikke blev genopført så stort, som det var før branden, kan man alligevel sige, at dets ry, lig fuglen Fønix, steg op fra det brændte slots ruiner.

Skolevæsenet på Samsø

af **Bent Rasmussen**

Som indledning til denne artikel vil jeg gerne bringe en kort oversigt over skolevæsenets stilling her i landet, indtil Samsø klart træder ind i billedet.

I korstogstiden (1100—1300), og en tid efter denne, var der i Danmark som overalt i Europa stor begejstring for kirkens sag.

Det var i denne periode, at vi her i Danmark fik de fleste af vore domkirker og domskoler bygget så vel som de fleste klostre og klosterscholer anlagt. I tiden, der fulgte, omgiver kirken sig mere og mere med ydre glans, tillægger sig rigdom og magt, men desto svagere blev dens indre tilstand.

Biskopperne lod ofte præsteembeder stå ubesatte, så de selv kunne oppebære indtægterne, eller de lod dem besørge af de såkaldte „læsepræster“ — ofte uvidende mænd, som knap kunne læse en prædiken op af en bog på deres eget modersmål. Mange af dem måtte som små børn har for sædvane lade fingeren følge ord og linie.

Der var ansat „degne“ (☉: tjener) ved kirkerne — de såkaldte „sædedegne“, kaldtes ofte siddedegne i modsætning til løbedegne, senere „sognedegne“. Klosterskolerne betød kun, at her oplærtes disciplene i den katolske kirkes lære og ritus.

Om domskolerne meddeles, at deres undervisning var blevet til rent formvæsen og pedanteri. Man fortabte sig i disputer. Skoletugten var umådelig hård. Den bekendte reformator Kristen Pedersen siger: „Drengene blev ubarmhertigt behandlet med store ferler (☉: stokke til håndslag) og tykke bøddelris“. Spurgte man

„Hørerne“, hvorfor de gjorde dette, svarede de: „Jeg haver således købt min lærdom og visdom, og jeg vil også således sælge hannem“. Om hvad det lærtes, siger Kr. P.: „Drengene lærte kun to ting, at „tage mod prygl og at snakke latin“.

Kun skoletidens længde blev der holdt på, 16—20 år var det sædvanlige, og „man så ofte på skolens bænke gamle, skæggede karle på 30—40 år“. Domskolerne blev dog ikke alene besøgt af adelen, men også af almuen, fordi det var den eneste vej til embeder og gode stillinger i kirke og stat.

Borgere i købstæderne begyndte, eftersom handelen tog opsving, selv at oprette skoler, hvor der foruden religion undervistes i læsning, skrivning, regning, fædrelandshistorie, geografi samt desuden ofte i tysk.

Men om landsbyskoler var der endnu ikke tale. Almuekongen Kristian den Anden gjorde forsøg på at indføre en almindelig folkeundervisning, idet han befalede præsterne og sædedegnene at undervise bønderbørnene i religionens hovedsandheder samt i at læse og skrive dansk.

I byerne skulle alle børn desuden lære at regne.

Men „den gamle ørn“ blev som bekendt fordrevet 1523 til sorg for almuen eller borger i by og på land. Hans love blev brændt.

Reformationen (1536) bragte naturligvis en ændring på mange områder. Lad mig lige nævne et par, der har betydning i denne forbindelse: 1. bispetiende blev til kongetiende, 2. kirketiende forbeholdtes kirkebygningernes vedligeholdelse, og 3. præstetiende var i forbindelse med præstegårdens jordtilliggende samt offer (til højtider) og accidenser (offer ved bryllup, barnedåb og begravelse) præstens løn.

Degnegårdene med degnetraven ($\text{c}:$ $\frac{1}{3}$ af præstens), offer og accidenser skulle vedblive at være degnens løn. For oplysningen blev der sørget bl. a. ved at forbedre Københavns universitet, der var oprettet 1479.

Der oprettedes nu i stedet for klostreskolerne een latinskole i hver af rigets købstæder; selv i den mindste by. Disse latinskoler fik hver sin rektor og 3-4-5 „Hørere“. Der undervistes i disse sko-

ler kun i religion, skrivning og sang. Undervisning paa latin. — Samtidig skal der i byernes oprettes „skriveskoler“ for drenge og piger og andre — står der mærkeligt nok i ordinansen. Men da der vel heller ikke i hin tid var mere end to køn, må andre vel betyde voksne.

Kirkeordinansen taler ikke om landsbyskoler, da man sikkert er vejet tilbage for tanken om at opbygge et skolevæsen med lærere og skolehuse rundt i landet. Man må søge at gøre hjemmene til skoler, hvor forældre eller husbonde er lærere. Mange vil måske have læst, hvad den første sjællandske biskop efter reformationen, Peder Palladius siger: „Gode kristne skulle lade deres børn, drenge og piger, flittigt lære deres børnelærdom med det allerførste, som de kunne noget tale, at de kunne vænnes til guds frygtighed straks fra deres barndom“. Desuden indrettedes den såkaldte degnelæsning, hvorom ordinansen siger: „Så skal sognedegnene undervise det unge bondefolk udi børnelærdommen, katekismen, een sinde om ugen udi den sted og stund, sognepræsten dem foreskriver“. Rigets biskopper vedtog ved et møde 1555 i København flg. fællesudtalelse: „Hver sognedegn på landet skal være pligtig at oplæse katekismen i sin blotte tekst og så et stykke af Luthers liden forklaring hver søndag og højtidsdag, straks han haver ringet anden gang, for de unge folk, som da til stede ere, hvad heller de er mange eller få, den stund præsten skrifter folk i koret. Dette skal degnen gøre i sin sognekirke nede ved fonten. (Døbefonten stod dengang altid nede ved indgangsdøren på kvindesiden 5: nord-siden.)“

Desuden skulle sognedegnen i de tre store højtiders dage gå ud til en eller to af landsbyerne og i en gårdfæsters hus samle landsbyens unge, undervise dem lempelig i katekismen og synges en salme med dem.

Det ved reformationen vakte religiøse liv fremkaldte en trang i folket til selv at kunne læse den hellige skrift, der nu kunne fås på dansk, og de salmer, som man nu sang i kirken, samt alt, hvad reformatorerne skrev mod de katolske vildfarelser.

Så længe man i kirkerne hørte eller sang sit credo (trosbekendelsen), paternoster (fadervor), Ave Maria (Hil dig Maria) og cyrie

eileison (Herre, forbarm dig) på latin, var der ingen trang til at kunne læse; thi alt foregik på latin, men anderledes nu. Man begyndte at undervise i læsning i adskillige hjem på Samsø og adskillige steder i Jylland, hvorimod de mere undertrykte øboere endnu ikke kom så vidt.

Nogle steder har man mulig forenet sig om at holde en mand eller kvinde, der var bedre oplyst end de fleste, til at undervise sine børn. Men i et kongebrev (Kristian IV) hedder det, at det, *som somme steder sker*, må pålægges bønderne i de store landsbyer at holde en skolemester og et lidet skolehus, hvor ungdom kan undervises. Dette kongebrev blev dog ikke fulgt.

Der lyder også i det 17. århundrede stadig klager over sædedegnene, som iøvrigt gerne henføres til tre klasser: 1. nogle var både lærde og dygtige folk; 2. andre var vel studenter, men „ulærde og uduelige, gamle, mislykkede, der kun tænkte på at fortsætte et dårligt levned med al slags svir og uterlighed, og som efter at have været i embede i nogle år, havde glemt det meste af, hvad de havde lært“, 3. og endelig var andre slet ikke studenter og da „tit så uvidende, at de ikke engang kunne læse dansk“.

Sognedegne på Samsø

I Kolby var der i 1660 en sogndegn ved navn Jens Hansen. Han var i alle tilfælde så dygtig, at han kunne både læse og skrive, men da han intet sted benævnes studiosus, kan man vel gå ud fra, at han ikke er nået så langt ad latinskolens trange vej. I bemeldt år 1660 skriver han: „Degnen haver ingen Degnebolig eller Jorder at avle paa til Degnekaldet, men nyder ikkun 1 Skæppe Korn af hver Bonde og en halv Gaas, 3 smaa Brød og 10 Hønseæg, ellers ingen Offer og giver dog til Degneenken af samme Indkomst $\frac{1}{3}$ Part til hinnes Ophold. Dog er hannem af Lehnsherren bevilget aarligen 3 Td. Byg af Kirkens Korn (3: kirketiende) som i Avgiften afkortes, for hans Umage at ringe Morgen og Aften Aaret igennem.

Appendix:

Til Nannest eller Mari-Byrd, som ellers kaldes Smaa Redtsel,

gives til Sognepræsten, ingen Høns, Gæs, Smør, Ost eller Brød, nyder ringe eller intet Offer om Højtiderne, som ellers dog paa andre Steder vanlig og lovlig gives, baade i Aarhus og Sjællands Stifter, under hvilke Samsø er liggendes, anlangendes den geistlige og verdslige Jurisdiction.

Jens Hans Degn
Koldbye Kirke med
Egen Haand.“

Senere underskriver han sig: Sogndegn Jens Hansen.

Da han ingen degnegård har, skriver han som sit tjenestested Koldbye Kirke.

Redsel — på norsk rede — betyder ydelser i naturalier — altså småredsel: fjerkræ, æg m. v. Nannest (∴ døgnkost) en afgift af spisevarer: brød, fjerkræ, æg, smør, mælk m. v. — blev afløst ved kgl. forordning af 19. feb. 1861 — dog mindes jeg fra min onkel, der var lærer i Bregninge på Tåsinge (1870—1909), at de til 1898—99 hver sommer fik mælk til ost fra gårdene.

I 1690 opgives degneholdets indkomster: „Sogndegnen Jens Hansen skulle nyde til aarlig Løn af hver Decimant (tiendeyder) 1 Skp. Byg, en halv Gaase-Krop og 3 Brød, hvortil 2 Skilling som oppebæres om Julen og om Paasken 10 Æg. Offeret forringes hvert Aar, formedelst Bønderne forarmes, bekommer i Højeste om Julen 2 Rigsdaler, om Paasken 2 Rigsdaler og om Pindse-Fæsten 6 a 7 Mark. Haver ingen sær (∴ særtig) Degnebolig til Kaldet, langt mindre nogen Tillæg enten Agger eller Enge i ringeste Maader, men hvis ringe Degnebolig, som nu af Degnen beboes, haver han selv indkøbt til Ejendom, som andre der paa Landet.

Fæsteren Jens Hansen Degn
Egen Haand.“

Det er naturligt, at bønderne på den tid har været meget forarmede efter besættelsen i svenskekrigen 1657—58 og den skånske krig 1675—79.

En menneskealder senere rejstes skolen. En studeret degn i Traenebjerg sogn var: Lars Jørgensen, der stammede fra Horsens. Efter

hvad man kan forfare, var han en god kirkens tjener. Endnu ser man i Tranbjerg kirke den gamle skønne degnestol med buskbarok udskæring på stolgavle, hvor man ser initialerne L I (: Lars Jørgensen). På degnestolens pult og offerplads er udskåret følgende:

„Lucas Georgius Horsnensis, subminister hujas eccleciæ, anno 1654“ — altså Lars Jørgensen, Horsens.

Han har vel så selv ladet den smukke degnestol udføre.

Om embedet foreligger flg.: 1653: „Af Kirketiende nyder Degnen aarlig 6 Td. Byg for Klokker at ringe og Sejer-Værket (uret) at stille. Degnen haver ingen frie Bolig, men nyder alene en Skp. Korn af hver Mand, ½ Gaas, 3 smaa Brød og 10 Hønsæg og ingen Offer eller andet — dette foreskrevne for Tranberg Sogne, PræsteKald Vedkommende, saaledes at efterfindes Bekiendelse af undertegnede

P. L. Janus Bartholin,
Tranbergensis

Luchas Jørgensen
Degn - egen Haand.“

Bartholin var sognepræsten.

Den næste degn, Ivar Hamst, har 1690 fået tillagt degnebolig i Brundby — dog uden avling, bemærkes der. Det var grevskabet, der aflagde degnen og hans efterkommere med huset

5 skoler bygges

Omkring år 1700 kom den pietiske retning og afløste ortodoksien. Den kom hertil fra Tyskland (herrnhutterne) med dens betonelse af fromhedsmotivet i kristenlivet: Ikke lære, men liv. Selve ordet pietime er pietas (fromhed eller rettere det lukkede øje). Denne bevægelse medførte en stor interesse for oplysning; og det kan vel tilskrives bevægelsen, at fattigforordningen af 1708 indeholder en bestemmelse om, at hvor der ikke findes en skole i sognet, skal der stræbes hen til at få en sådan indrettet.

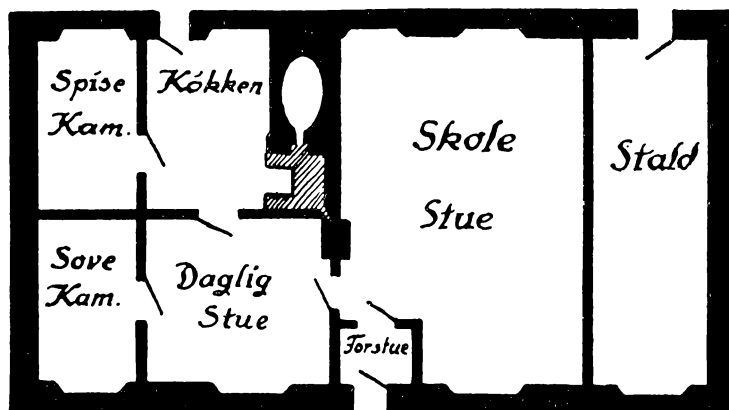
Enkelte herremænd havde oprettet og funderet skoler på deres godser. På Samsø havde en gårdmand og skipper oprettet en skole i Toftebjerg.

Kong Frederik IV's moder, dronning Charlotte Amalie, hans

egen dronning Louise, kongens søster og broder oprettede skoler på deres godser. Som landets største godsejer besluttede da kongen at oprette 240 skoler på sine ryttergodser. (Bønderne på disse skulle stille ryttere til kongens hær.) Der er ikke tvivl om, at det var ægte kristelig og menneskelig kærlighed til almuen, der var drivkraften i kongens iver for skolevæsenet, mulig også at overbyde sine høje slægtninge; thi der var et spændt forhold mellem dem, navnlig efter kongens ægteskab med Anna Sophie Reventlow.

Lensgreve Christian Danneskiold-Samsøe var grebet af pietismen, og han bestemte da at oprette 5 skoler på Samsø — een i hvert sogn efter kong Frederik den Fjerdes eksempel. Skolerne blev bygget i Kolby, Brundby, Besser, Onsbjerg og Nordby i tidsrummet 1725—28, og de blev indrettet som „rytterskolerne“. Vi er derudfra i stand til at rekonstruere dem paa papiret.

Skolernes grundplan

Hver skole var 21 alen lang, 9 fag, 12 alen bred og $4\frac{1}{2}$ alen høj fra gulvet til bjælkerne. (Højden blev med tiden mindre, da gulvet er hævet og loftet gibset). Murene var to sten tykke og fugede udvendig. Gesimsen $\frac{1}{2}$ alen høj, og det høje tag med skrå (valmede) gavle var dækket med røde tagsten. Skillerum var udført af soltørrede lersten. Bageovn, skorsten og gulve af mursten. Indven-

Overslaget til en sådan skole

	Rdl.	Mk.	Sk.
<i>Mur arbejde</i>			
24000 mursten til det hele huses grundmur uden omkring	140		
5000 dito til en skorsten, bageovn og 2de kackelovns fødder	29	1	
1000 soelbagede lersten til alle skillerumme at opmure	10		
3000 brente mursten til alle gulve	17	3	
5000 tagsten til det hele hus og til de 2de kackelovner... ..	66	4	
280 tønder kalk til ald mur arbejde	93	2	
3 lpd. svinehaar til taget at skielle	1		
Murmesteren arbejds løn for det hele hus	80		
<i>Til stellager behøves:</i>			
8 stücker 12 al. træer	3	2	
1 tylt stærke stenlegter		3	12
4 tylter 5 al deler	6		
400 sterke legtesøm	2		
2 tylter 5 al deler til kalkbenke	3		
3 tomme tieretønder til kalkballier		3	
<i>Tømmer arbejde</i>			
12 norske 18 alener til bielker	16		
28 norske 16 alener til sparrer	28		
2 norske 12 alener til hanebielker		5	
Resten til hanebielkerne kand tages af stellagetræer			
1 tylt sterke overlegter	1		
16 tylte sterke overlegter	10		
700 legtesøm	2	5	8
50 speger til det hele hus	1		4
70 al egetømmer til murrører, som skal være 8 tom. brede og 4 tom. tyk	11	4	
1 stücker egetømmer til en skorstenshammer, 8te tom. udi fierkant og 4 al. lang		4	
3 stücker 16 alener til staldens indretning	3		
Tømmermanden arbejds løn for 10 par kobbelspender, 10 bielker og 2de skraagauler at hugge, at opsætte og at legte, samt stalden at indrette	16		

	Rdl.	Mk.	Sk.
<i>Snedker arbejde</i>			
12 tylder 6 al. deler til det hele loft	24		
Arbejdsløn for samme at høvle, pløje og at lægge	5		
3 tylder 5 al. deler til 10 døre	4	3	
Arbejdsløn for hver dør a 2 mk.	3	2	
2 tylder 6 al deler til alle borde og benke	4	3	
2 stk. 10 al træer til bordstenger			
Snedikeren arbejdsløn for samme 2de store borde og 7 bænke lange og korte	2		
2 tylder 5 al deler til 8 vindveskarme	3		
Snidkeren arbejdsløn	2		
90 al egeplanker til vindveskarme og rammer 2 tom. tykke og 8 tom. brede	7	3	
20 al egetømmer til vindvesposter 3 tom. tyk og 4 tom. brede	7	3	
Snidkeren arbejdsløn for 8 vindveskarme med 2de rammer i hver karm	4		
30 al egeplanker til 3de udere dørkarme 9 tom. tyk	5		
3 stücker norske 18 alener til 2 dørkarme indvendig og udi huset at indmure	4		
Snedikeren arbejdsløn for 10 dørkarme	5		
1000 loftesøm til ald snediker arbejde	2	5	8
500 legtesøm	2		8
<i>Klein smedie arbejde</i>			
8 vindveskarmes fulde beslag med 2 slaugbuer udi hver karm	6		
13 par dørhengsler med kraag og krampe	5	2	8
9 laase	4	3	
<i>Glarmester arbejde</i>			
16 vindver til 8 karme	8		
<i>Stenpicker arbejde</i>			
22 favne at brolegge uden omkring huset	1	5	
6 favne udi stalden at picke		3	
Summa	657		

Det må kaldes billigt for en skole (1 Rdl. = 6 Mk., 1 Mk. = 16 Sk.) — i uværende mønt 1314 kr.

dig var murene pudset og hvidtede. Tagværk og det øvrige indvendige træ var norsk tømmer, men de udvendige dørkarme og vinduerne var af egetræ, medens loftet var af brede „Furedeler“ (fyrreplanker). Der var tre yderdøre og fem inderdøre, 8 vindueskarme med to rammer i hver og 24 blyindfattede ruder i hver ramme. — Fra den lille forstue kom man ind i skolestuen og fra skolestuen ind i lærerens stue. Herfra var der døre til sovekammer og køkken og fra dette til spisekammer og gård. I køkkenet var der åben skorsten med ildsted og ovn og herfra fyredes i bilæggerovnen, som skulle opvarme både skolestuen og lærerens stue. Fra stuen kom man ind i soveværelset.

I Nordby var skolebygningen dog forsynet med to jernkakelovne — een i skolestuen og een i lærerlejligheden.

I det yderste fag bag skolen var der plads til et par køer og nogle får. Foder og brændsel havde vel plads på loftet. Oprindeligt var der ikke brønd ved skolen, så læreren har vel hentet vand ved gadebrønd eller i en gård.

Ligesom Frederik IV lod sætte en tavle med indskrift over rytterskolerne, lod lensgreven indsætte sandsten med følgende indskrift indhugget over de fem samsøskoler — tre af dem er endnu bevaret. Der står:

For Gud oc Kierchen samt først og liegest efter Kong Friedrich den Fierdes Eksempel haver Hans Höy Grevelige Excellence, Den Höyvelbaarne herre, Hr. Christian, Greve til Danneskiold til Grevskabet Samsø ect, ladet opbygge, fundere og benaade denne danske Skole næst 4re her paa Landet.

Anno MDCCXXV (1725)“.

Så i 1728 var de fem skoler på Samsø opbygget og funderet. Med deres røde tegltag og smukt valmede gavle pyntede de op i landskabet mellem alle de stråtækte våninger. De kunne endog let hævde sig over for præstegårdene — ikke i størrelse men i udseende.

Nu skulle skolelivet begynde i dem. Oftest blev degnene skoleholdere — eller skolemestre, som det så smukt hed på Samsø.

Iflg. grevskabets resolution af 9. januar 1734 (Archiv 1734 nr. 1): Om sognedegnenes rettigheder i Onsbjerg, Besser, Tranebjerg og Kolbye sogne, at de nyde småredsel eller nannest af husmændene ligesom fra ældgammel tid, årlig ved juletid 3 brød, ½ gås og 1 skp. byg.

I grevskabets arkiv 1777 — 7. okt. nr. 11 findes følgende om Tranebjerg degnehold (han var både degn og skoleholder):

I. Til degnebolig var anvist den grevelige grundmurede skole udi Brundbye, hvor han og holder skole.

II. Til indkomst nyder han:

1. af degnekaldet:

- a. Højtidsoffer (til alle 3 Fæster) ungefær (cirka) 30 Rdl.
- b. Jule-Rente af baade bønder og standsvende (husmænd) 1 skp. byg, en halv gås og tre brød.
- c. Paaske-Rente, en halv snese æg fra hver gård.
- d. Ved midsommertid samler han mælk omkring i sognet til 9 a 10 oste.

2. For skolehold nyder han:

- a. Udi penge 6 Rdl. årlig fra Høje Herskab Casse.
- b. Ilde-Brændsel fra skoven: 5 a 6 bønderlæs.
- c. Tørv fra bønderne — 20 læs.
- d. Græsning og foderpenge til tvende køer haver han udi sognet, men ej til høl, hvilket han selv må købe for 8 a 10 rdl. årlig.

At denne fortegnelse og forklaring således rigtig og fuldkomelig forfattet ifl. Kongl. aller-Naadigste Rescript og Befaling, test. allerunderdanigst.

J. Clausen,
degn.

Provst Hamer,

Tranebjerg, den 25. Juli 1772.

Da Simon Kokandsky — degn og skoleholder — i sin fremrykkede alder fandt det for besværligt at gå til Tranebjerg at forrette degnetjeneste der, indgik han „en forening“ med Michel Jørgensen Frandsen fra Nordby, hvorefter denne som skoleholder skulle besøge Brundby skole, medens han selv flyttede til Tranebjerg for der at forrette degnetjeneste (tiltrådt af grevskabet).

Samme Kokandsky klagede senere over, at præsten havde bemægtiget sig Tranebjerg kirkebakke, oplyser pastor Henckel, at denne bakke af landvæsens-commissionen og grevens forvalter Friis d. 2. sept. 1793 blev lagt til præstegården imod, at der afgaves ækvivalens i jord ved Brundby markskel (neden for „Styrmandsbakken“) til brug for sognedegnen i Brundby. (Arkiv 1794 nr. 23.)

Kokandsky, der først var sognedegn i Besser, senere i Brundby, var en skrap og i sine unge dage dygtig lærer, særlig i læsning, skrivning og regning. Ovenstående strid om ret til kirkebakken i Tranebjerg tyder vel på hans rethaveriskhed. — K. er iøvrigt udførligt omtalt i min artikel om ham i H. A. Hist. Samf. — K.s efterfølger i embedet som sognedegn i Tranebjerg sogn blev den i sin tid bekendte *Frederik Christian Frandsen Friis*, som skal have været øens dygtigste sognedegn og skoleholder på sin tid.

Ved K.s død 1796 var Frederik Friis sognedegn i Koldby. Han søgte embedet i Tranebjerg sogn; thi dette var på grund af sognets større antal husstande meget bedre aflønnet end Kolby, hvad man let kan se eller regne ud af det foregående. Friis var godt lært og var, i modsætning til Kokandsky, en god sanger.

Herskabet, d. v. s. lensgreve Chr. Fr. Dannekiold-Samsøe, kaldte ham til embedet. F. var sognedegn og skoleholder i Tranebjerg sogn i 23 år. Han boede i den af greve Chr. Dannekiold-Samsøe opførte og funderede skole (1725). Denne skole lå, hvor nu snedker Ole Søren Olsens enke, Marie, f. Henriksen, bor. Kort før sin død forfattede Friis sin egen gravskrift, så der kun manglede dødsdag og årstal. Den interessante gravskrift lyder således:

Jeg ved min Leve-Alder, den tager daglig af, og, hvis med et jeg falder, er Mindet paa min Grav: Herunder hviler de jordiske Levninger af den i Livet hæderlige og vellærde Studiosus, nu hos Gud i Døden salig Himmelborger Hr. Friderich Christian Frandsen Friis, fordem Sogne-Degn for Tranebjerg Menighed. Som saae først denne Verdens Lys i Besser Provstegaard den 28. Oktober Ao 1744. Hans Fader var den i Livet Velærværdige og Høj lærde Hr. Frands Eberhardt Friis og Moderen Velædle og dydzirede Kone, Dorothea Cathrine Hedevig Ewendorph. I hans 3die Aar mistede han sin Fader og i hans 10de Aar sin Moder. Ao 1755

kom han i første Lektie i Aalborg latinske Skole, Ao 1767 blev han dimitteret og rejste til Academiet (Universitetet), hvor han blev indskrevet i de hæderlige Studenters Tal.

Ao 1768 tog han Examen Philosophicum. Rejste derpaa til sin Condition paa Samsøe og tjente Hr. Luja (Kapellan i Østerby) i 7 Aar og læste for hans Børn (3: i Skolen).

Ao 1775 giftede han sig med Dyd- og Gudelskende Enke Gjertrud Jensdatter i Besser, med hvem han levede et kiærligt Egteskab i 37 Aar, dog uden Livs-Arvinger —

Ao 1794 blev han kaldet til Sogne-Degn og Skolelærer for Koldbye Menighed. Ao 1796 blev han kaldet til Sogne-Degn for denne Tranebjerg Menighed, hvilket Embede han forestod i over 23 Aar med megen Nidkærlighed og Accurathed.

I de sidste 7 Aar hensad den Sl. Olding sit Enkesæde hos sin Svigersøn, Thage Nielsen, hvor han nød den bedste Opvartning (af steddatteren, svigersønnen og deres barn), han kunne ønske sig af dem alle Tre etc. Lige indtil hans Salige Ende, hvilket skeede sidste Torsdag Morgen Kl. 7, den 3die February 1820, da Gud hjemhentede Sielen til sit himmelske Rige, efter at han her havde vandret om som en from og dydig Christen i 75 Aar, 3 Maaneder og 5 Dage.

Gud give ham og os alle en glædelig Opstandelse. (Slægten har tilføjet dødsdag og alder).

Endelig efterlod han sig følgende:

Epitaphium

Enhver, som kendte mig og mine Dages Trængsel,
 De takke Gud med mig, at jeg slap af det fængsel.
 Som Skole-Pog jeg var i ti paa elvte Aar
 Og nød en streng Confect, som Skole-Drenge faar.
 Jeg havde mangen Dag ey Brød i Mund at putte,
 Min meste Drik var Vand, nu kand I selv vel slutte
 Hvor meget ondt jeg leed, knap Klæder til min Krop.
 Ja, oftest trængende, mens Pongen sagde Stop.
 Jeg havde Venner faa, sig vilde af mig tage,

Kun oftest een blandt ti, der vilde Omsorg drage.
 Men, Gud hjælp faderlig, han styrked mig i Nød.
 Og lagde Døvelse saa vel i Vand som Brød.
 I Aaret 67 jeg blev da til Studenter,
 Min hele Løn da blev 500 Dalers Renter,
 I syv paa ottende Aar jeg tjente og blev Mand,
 Jeg tænkte, nu er du udi en herlig Stand;
 Min Stand var meget god, men Brødet mavert skaaret,
 For Kone, 8 Børn, jeg havde mig udkaaret.
 Jeg sled paa 19de Aar som Bonde og som Træld,
 til endelig jeg slap og sagde det Farvel.
 Jeg kom til Koldbye, hvor de Arme mig med glæde,
 Hvor hver Mand kappedes med Gaver at fremtræde.
 Jeg fandt en Præst, der var mig mer end Broder huld,
 Han viiste Kiærlighed, som rarer var end Guld.
 I næsten trende Aar, jeg leved der, det bedste
 Jeg noged Tiid har nydt, var elskt af hver min Næste.
 Gud kaldte mig derfra til Tranberg Menighed.
 Hvor jeg som Degn har haft Leve-Brød og Sted.
 Nu er det ude med mig arme Mand og Stymper,
 Thi gamle Kirke-Kuld mit arme Legem krymper,
 Tilfælles møder mig udi mit højre Been,
 Som bliver nok min Død og gør mig daglig Meen.
 Men Gud ske Tak for skjulte førte veje,
 Han, som sit kiære Barn mig tær til Arv og Eje.
 Jeg vandret haver nu paa 76de Aar,
 Og immer lettet har Gud mine ringe Kaar,
 Gud gjør vel Enden god mig salig Død beskierer
 Og for min Frelsers Skyld mig Cronen hist forærer.
 Hvor lykkelig for mig i Dødens Kamp og Strid,
 Naar Siælen vikles ud, at Gud er naadig blid!
 Kom Død da, naar du vil, før mig fra denne Hytte
 Ind i Guds Fryde-Sahl, og hvilken herlig Bytte!
 Jeg gaar med Glæde bort fra dette Livs Uroe
 Min Jesus er mit alt, jeg dør i Jesu Troe! —

Man kan igennem ovenstående i korte træk følge hans levnedsløb. Han var søn af Frants Eberhardt Friis, sognepræst for Besser og Onsbjerg Menigheder og provst for Samsø 1740—48.

I Lengmeks stamtavler findes han blandt familien Friis fra Ribe, til hvilken bys bedste borgere slægten gennem mange år hørte. Som stamfader anføres Niels Hansen Griisbeck, der i 1585 var rådmand i Ribe, og hvis børn tog navnet Friis.

Sognedegn Friis mistede sin far, da han var 3, og moderen, da han var 10 år. Han var en sen frugt i deres ægteskab.

Efter hans moder blev der i arv til hans part 500 rigsdaler.

Faderens efterfølger, provst Just Villadsen Bing (1748—65), blev hans formynder.

Han satte drengen i Aalborg latinskole. Efter provst Bings død 1765, må han en tid forlade studierne for at tjene det daglige brød; men det lykkedes ham så efter 12 års studier at tage studentereksamen 1767. Året efter tager han filosofikum ved universitetet og får så condition i 7 år hos pastor Luja, der var kapellan og lærer i Onsbjerg, men boede i Østerby. I 1775 giftede Friis sig med gårdmandsenken Gjertrud Jensdatter i Besser sogn — Vistnok i Besser (?). Han overtog fæstegården og sidder nu i 19 år som fæstebonde med hustru og 8 stedbørn.

Det blev en streng tid for ham, der ikke var vant til eller kendt med bondearbejdet; men han blev iøvrigt godt hjulpet såvel af hustru som stedbørnene, til hvilke han stod i det bedste forhold.

Rent økonomisk blev det en streng tid — også hvad det daglige brød angik. Det var derfor en stor lettelse for ham, da han i 1794 af greve Danneskiold-Samsø og provst Wellejus kaldes til degn og skoleholder i Koldby.

Den ældste søn overtog gården i fæste.

I Koldby modtog de den nye sognedegn med åbne arme. Han kom også til at stå i et udmærket personligt venskabsforhold til præsten, Andreas Kragh (1787—1800). To år senere kaldes han til sognedegn for Tranebjerg menighed. Det var provst Wellejus, der gennemførte hans hurtige advancement. Friis var så sognedegn i Tranebjerg 1796-1817, da han 73 år gammel søgte og fik sin afsked.

De sidste fem år sad han som enkemand. I hans ægteskab var ingen børn, men han nød de sidste år en god pleje hos den yngste af sine stedbørn.

Som de fleste gamle degne var Friis også lejlighedspoet, og det blev han bekendt for. Desuden prentede han naturligtvis gravskrifter, opsatte testamenter m. m.

Om hans hurtige evne til at rime kan nævnes følgende. En gang, da grevinde Danneskiold-Samsø kom kørende på vej til Tranebjerg, lukkede Friis byleddet i Brundby op for hende. På grevindens spørgsmål, om det var sandt, at han på stående fod kunne gøre vers, svarede Friis, idet han knælede ved grevindens vogn:

Poeten faldt på knæ
og bad grevinden om lidt træ;
og har jeg syndet noget,
så gør jeg ryggen kroget.
Jeg hedder Frederik Friis,
nu kan grevinden gi' mig ris!

Grevinden takkede, morede sig, forstod hentydningen og tilstod ham både træ og ris, idet hun af Brattingborg skov årlig lod ham udvise et læs brænde hvert år i hans levetid — det er ikke alle poeter, der har fået så god betaling for et vers.

Det blev siden til et legat til sognets lærere — 4 kr. til hver.

I skrifteprotokollen for 1820 fortælles i skifteforretningen, hvad han efterlod sig.

Man kan deraf danne sig et billede af hans bohave, påklædning og økonomiske stilling:

1 chatol, blå- og hvidmalet, 1 skrivebord, 4 stole med ryglæder, en del bøger til 15 rdl. samt følgende gangklæder:

1 indsprængt frakke med vest og buxer 10 rd., 1 sort vadmel-skjole (langskødet) med vest 1 rd. 2 mk., 1 par sølv-knæspænder 1 rd., 1 gammel sort klædes-kjole med vest 1 rdl. 2 mk., 1 brun vadmel-skjole 3 mk., 1 gammel sort lig-kappe 8 sk., 3 fipkraver, 3 halstørklæder, 6 hørlærreds skjorter, 1 par støvler, 1 hat.

Der er intet om sengested, sengetøj m. m., men det har han

sikkert i forvejen givet til stedbørnene, han boede hos ved sin død.

Hans kontante beholdning:

I chatollet fandtes af kontante penge: 23 rdl. sedler, 21 rdl., 5 stk. kobbermønter og i sølvmønt: 7 stk. croner, 3 stk. rixdalere, 3 stk. tomarker, 22 stk. fireogtyveskillinger, 7 markstykker, 10 femtenskillinger, 27 tiskillinger, 10 otteskillinger, 10 sexskillinger og 3 fireskillinger, og af de ved forseilingsforretningen forefundne sølvpenge befandtes en del at være sådanne mynter, som endnu ere gangbare, andre derimod sådanne mynter, som ikke længe ere set, men blot efter deres indvortes værdie kunne betragtes, som vare i 1 classe 11 rdl. 3 mk. 13 sk., i 2 classe 18 rdl.

Det ser af det sidste ud til, at Friis har været møntsamlere.

Et stort følge fulgte ham til hans sidste hvilested på Tranebjerg kirkegård. Graven blev lige uden for kirkevinduet mod syd ud for degnestolen, hvor han gennem de mange år havde stået og sunget ved gudstjenesterne.

Det var iøvrigt på hans gravsted tyvene stod op, da de brød gennem vinduet ind i kirken (hist. Aarbog 1952).

I Kolby opførtes skolen 1725. Iflg. greve Danneskiold-Samsø's resolution af 31.5.1730 fik pastor Sandro årlig udvisning af vindfælder, halvandet skovlæs til brændsel til erstatning for 5 skp. land af præstegårdens jorder, hvorpå skolen blev opbygget — fra 1. maj at regne.

I 1772 var *Søren Hvalsøe* sognedegn i Kolby. Han indberetter, at han nyder årlig af hver gård og hver husmand 1 skp. byg, en halv gåsekrop og 3 brød, hvilket oppebæres om julen, og om påsken 10 æg af hver gård.

Offeret til hver af de tre højtider er ungefær 8 rigsdaler. Ved St. Hansdag bekommes i sognet af dem, der have køer, et mål mælk til ialt 10 oste. Intet tillæg af ager eller eng er i ringeste måder lagt til degnekaldet, ejheller nogen særdeles degnebolig, men sognets skole, som tilligemed degnekaldet opvartes af mig, er af landets høje herskab overladt mig til beboelse, og nyder jeg som skoleholder årlig af højbemeldte høje herskab i penge 6

rdl. og til ildebrændsel 5 a 6 bønderlæs træ, og af bønderne i sognet ungefær 20 læs tørv.

Endelig skulle jeg efter skole-instructionen og forordningen af 23. januar 1739 af skolen nyde fri græs i foder til 2 køer, men i stedet for har jeg hidindtil allermest af sognet årlig fået 9 mark 15 skilling til græsningspenge og halm til en ko, men ej hø, så at jeg ej slipper noget år at købe hø for 4 a 5 rdl. og samme er meget vanskeligt at bekomme til købs her på landet.

S. *Hvalsøe*.

Iflg. cancelliets skrivelse 19. januar 1828 måtte den gamle funderede skole nedbrydes, og præst og degn anmoder grevskabet om hjælp ved den nye skolestues opførelse.

Nordby skole

I 1660 var Jens Sørensen degn til Nordby kirke. „Degnen udi Nordby sogn haver ingen degnebolig eller jord at virke på, haver heller ikke nogen offer, men nyder alene af hver bonde 1 skp. byg, ½ gås, 3 brød og 10 æg. Herforuden af øvrigheden hannem bevilget 1 ørte rug af kirkens tiende for klokken at ringe.“

1690 er Jens Sørensen stadig degn.

Degnen bekommer nu af hver bonde 5 kjærve rug og 5 kjærve byg er agtet for 1½ skp., når grøde er; men når misvækst påkommer som gemenlig her til sognet indfalder kan ikke bekommes udi 1 hel trave 1 skp. korn. Offer til hver af de 3 store højtider kand bekommes 9 mark.

Julerente er 3 brød. Påskerente 10 æg og 2 brød.

Til mikkelsdag en mager gås af hver bonde. Degnebolig er her ingen jord til enten i mark eller by ikke det allerringeste og er beklageligt, at man må sætte sig i vidtløftighed for hus og hjem og så næppe forvundet det.

13./7. 1772. Ebbe Munch (Degn) omtaler bl. a.: Degnen får nu bolig i den grundmurede af herskabet oprettede skole.

I samme skolehus er 2 jern bilæggerovne — en i skolestuen og en i den lille stue. I skolestuen er 2 lange borde, 4 bænke og 1 bibel, som tilhører huset.

Sognedegn og skoleholder Johan Georg Kjeldsen

noterer i 1788, at da han forgæves har søgt hos beboerne i sognet at få inddrevet de ham tilkommende lovlige indkomster in natura samt hans tilgodehavende restance for 12 år fra 1776—88, befalede kgl. resolution af 13/11 1789, at vedkommende retens betjent straks skulle foretage udpantning og prompte execution hos de modvillige sognemænd for de supplicanten tilkommende endnu resterende degne- og skoleindkomster årlig af hver decimant (tiendeyder) 5 kjærver rug, 5 kjærver byg til høsten, af hver bonde en levende gås til mikkelsdag, 3 brød til julerente og 10 æg to brød til påskerente samt efter instruksen af 23. januar 1739 den ham som skoleholder tilkommende skoleløn med fri græs og fornødent foder, hø og halm til 2 køer og 6 får og det ringeste 25 læs tørv til brændsel, og han skal for hver af de resterende 12 år have 4 mark af hver beboer, der står tilbage med disse indkomster.

I sognet findes 62 gårde, nemlig 46 hele og 16 halve.

Man kan se, at der har været spænding mellem beboerne og degnen.

I Onsbjerg-Besser

som oprindelig (til 1867) dannede et pastorat, var *Rasmus Jensen* degn 1668—91. Han nyder samme løn som de andre sydlige sogne. Han efterfølges af *Morten* — —, der var student. Nogle kaldte ham *Morten Præst*, andre — når han ikke hørte det: *Morten Stud*. Han var nemlig student og bemærkede det så ofte, at navnet blev hængende ved ham.

Han havde for vane inden gudstjenesten, vel for at klare stemmen, af en vældig pokal at drikke en ordentlig snaps. Glasset, der opbevares endnu, har stadig navnet: *Morten stud*.

24./8. 1753 indgår provsten, pastor *Jens Bing* til grevskabet med en skrivelse om, at degnekaldet ved *Besser-Onsbjerg* ved forefaldende vaccance måtte blive combineret med capellaniet.

Grevens svar lyder: Det af provsten givne forslag vorder her ved af mig antagen således, at degnekaldet for *Onsbjerg* og *Besser* menigheder stadig herefter skal være henlagt til capellaniet

sammesteds, og capellanerne, som for den følgende tid af mig eller arvinger være beskikkede og skal som residerende capellaner ved kaldsbrevet blive tillagt samme løn og doceurer af provsten eller efterkommende sognepræster som nuværende capellaner nyder og haft haver, dog, at de selv og uden nogen bekostning for mig forsyner sig med den fornødne bolig.

Capellanen holdt derefter hjælpelærerne — een ved hver skole.

Skolestuerne i de fem af greven opførte skoler var forsynet med 2 lange borde og 4 lange og et par korte bænke, samt et kateder. Skolemateriel fandtes der yderst lidt af: 1 bibel og nogle salmebøger. Læsebøger bragte børnene selv med.

Trods de pauvre forhold i skolestuen gik det dog godt frem med læsning, skrivning og regning. Vinduerne kom sjældent op — og om vinteren slet ikke. Engang, da en provst kom ind i skolestuen, holdt han sig for næsen, og lærerinden sagde bramfrit: Ja, luften kunne være bedre, for børnene fiser — og provsten morede sig over det ligefremme udtryk.

Adskillige af drengene kom til søs og tog senere på navigationsskoler — også i Norge.

I Risør, nu Samsøs venskabsby — var der tidligere navigationsskole. Paa en flad klippe lige over byen har de unge styrmandselever indhugget forskellige navne, blandt andet er der indhugget et kompas med årstal 1747 og under neden N — S Samsø.

Det taler for sig selv.

(Fortsættes)

Litteratur:

Provstearkivet.

Grevskabet Samsø's arkiv.

P. Palladius om dsk. skoler.

Kirkeordinanser.

K. Ottesen: Vor Folkeskole.

Th. Jensen: Rytterskolerne.

Bønderne i Holbæk amt for 200 år siden

Ved arkivar, cand. mag. **Gunnar Olsen.**

I året 1743 blev der udsendt spørgeskemaer til en række embedsmænd landet over, først og fremmest til præsterne, men også til nogle godsejere og inspektører ved godserne. Skemaerne indeholdt spørgsmål om en lang række lokale forhold: om jordbundens beskaffenhed, søer og bakker, om de dyr og vilde planter, der fandtes på stedet, om agerdyrkning og fiskeri o. m. a. Skemaerne skulle i udfyldt stand indsendes til amtmanden, som foretog uddrag af dem og indsendte disse til Danske Kancelli til brug for sekretær Jessen, der havde planer om at udarbejde en stor danmarksbeskrivelse. Det lykkedes ham ikke, men en del af det indsendte materiale ligger nu i Rigsarkivet under benævnelsen „De Jessenske relationer“.

Indberetningerne til amtmændene er i reglen gået tabt, kun brudstykker er bevaret i amternes arkiver, som nu findes i landsarkiverne. Dette er således tilfældet for Holbæk amts vedkommende. I en pakke: Breve og dokumenter, diverse indberetninger, erklæringer og betænkninger vedkommende: 1728—79, findes et læg: Amts-topografi 1743, og dette indeholder nogle af de originale indberetninger fra en del præster og andre fra Løve-, Arts-, Skippinge og Odsherred samt fra Samsø med en sammenfattende rapport fra amtmand Lente v. Adeler.

Blandt andet blev der spurgt om folks egenskaber og inclinationer (tilbøjeligheder). Dette spørgsmål faldt det i reglen præsterne svært at besvare. Mange forbigik det uden videre, andre

afviste det kort: „Anlangende folks egenskaber og inclinationer da kan der ikke gives nogen tilforladelig efterretning, thi hvert menneske har sin egen inclination, nogle til et, nogle til et andet“, hedder det i en besvarelse. Enkelte forsøgte dog efter evne at give en karakteristik af deres sognebørn, og disse karakteristikker har, hvor subjektivt prægede de end kan være, deres store interesse, dels i sig selv, dels fordi lignende forsøg på at give folkepsykologiske skildringer fra denne tid er så sjældne.

De fleste besvarelser er kortfattede: Fogden B. M. Buch, Tjørnelunde, skriver, at indvånerne i de to birker (Kragerupgård og Vedbygårds) hverken er hengivne til drukkenskab, løssagtighed eller dovenskab, men begge køn er flittige og arbejdsomme folk, som holder fredelig og tarvelig levemåde.

Præsten Thue From, Refsnæs, fortæller om sine sognebørn, at de er middelmådige af statur, men firskårne i kroppen, hårdføre og arbejdsomme folk. De er ikke hengivne til nogen slags udyd. Fruentimmerne er skikkelige af anseende og går i en tarvelig og sædelig bondedragt, de er flittige, og de fleste af dem kan væve og spinde.

Fra Samsø lyder der også lovord over bønderne. De er ualmindelig arbejdsomme. De skynder sig med at så deres marker og endnu mere med at høste dem, så de ikke kan bestride arbejdet ved hjælp af tjenestefolkene eller husmændene, men de må leje folk i Jylland, og det er meget kostbart. Ellers er indbyggerne godgørende og hjælpsomme mod hverandre. De har næsten altid smukt rent i deres huse. De holder af at være velforsynede med bohave, sengeklæder og gangklæder. Men de er undertiden lettroende og påståelige i alt, som ikke er efter deres gamle friheder og skikke.

Fra Særsløv-Følleslev beretter P. G. Weyle, at mellem indvånerne er gode og onde, lade og flittige, men dog flest af de bedste. De er næsten alle umådelig hengivne til tobakssmøgen, og det er ikke blot mænd og karle, men endogså drenge på 10—12 år, kvinderne er ligeså, især de gamle. Mange af dem tygger det fra morgen til aften, og når kraften er tygget af det, tørrer de det siden og ryger det.

Peter Fuglede, Værsløv, meddeler, at de fleste gårdmænd er oprigtige dannemænd. De forstår vel at ernære sig af jordens dyrkning. De har god lyst til deres arbejde og er flittige til at lægge kreaturer til. Ganske få er dovne og efterladende, uden lyst som de andre at passe tiden, de går først til deres gerning, når skam og tvang driver dem til det, og det bliver ofte i utide, så armod og bedrageri følger sådanne.

Fra Bregninge giver Otto Ottesen Wilsbeck en mere indgående skildring af beboernes sociale forhold og indstilling. Temperamentet er hos de fleste sangvinsk. De er fredsommelige af gemyt og gavmilde. Så længe de har noget, lader de ikke omløbende betlere, hvor arbejdsføre de end kan være, besøge dem forgæves, endmindre folk fra deres nabolag, som kan forslå tiden for dem med deres snak. De har det princip: De vil gøre folk det skel, de selv siden kan få brug for, som om de forud beredte sig til bettelstaven. De vil gerne drikke, hvad de mange åbenbare og hemmelige kroer giver dem god lejlighed til. Deres tørst vækkes ydermere af tobakspiben, som aldrig er af munden på de fleste af dem, selv drenge på 9—10 år ryger. De tager sig arbejdet let og bekymrer sig kun lidt om, hvis det går dem galt, da de stoler på, at det gode herskab vil hjælpe dem. Økonomien er slet hos de fleste, hverken mænd eller kvinder vil lægge sig efter god økonomi. Husmændenes store antal, der stadig bliver større, mens tjenestefolkenes antal mindskes, er til stor skade for bønderne, for når tjenestefolk, endog små drenge, kan råde sig selv, sætter de straks husbonden stolen for døren. De unge karle og tøse, som intet har lært, gifter sig og bosætter sig i tomme huse og vil hellere sulte og krepere og gå med bettelstaven end arbejde, så de stakkels gårdmænd er helt afhængige af dem. Og så kommer der et mægtigt yngel fra disse huse, det synes temmelig godt for godset, men i det lange løb vil det ruinere gårdmændene og dermed herskabet. Det ville måske hjælpe, om landet havde dygtige, forstandige, upartiske og årvågne ridefogder.

En meget sympatisk skildring af beboerne gives af fogden på Aunsøgård, Niels Andersen. Hvor der er mange mennesker, må man vente at finde både gode og onde, men på godset findes flest

gode, og muligvis er det ligeså andre steder. Det er redelige gemytter, oprigtige i handel, gavmilde mod fattige og tro mod deres husbønder. Deres naturlige begreb viser sig daglig, da en god avlsmænd ikke kan kaldes en tåbelig mand, siden hans flid og enfoldige begreb opholder det ganske land, og han er således en af de nyttigste om ikke af de anseligste beboere i landet. Foruden dette havde han efter mange års omgang med godsets beboere fundet dem, der var i stand til at udregne de vanskeligste ting, ja, de kunne endog bruge brøker. Ting, der voldte ham selv stor vanskelighed at klare, kunne de regne uden at have lært nogen skriven og regnen. Det må tjene til et bevis for, at disse ville kunne drive det vidt, hvis de var blevet kultiverede, da de viste sig som mestre i alt, som kræver mest fornuft og aktivitet. Der fandtes også flittige folk, som med lyst og kræfter anvendte deres hårde og hærdede lemmer til at virke for såvel landets som deres eget bedste, såvidt de efter deres kald formåede. Og det var så meget mere at berømme, som kun en ringe del af deres arbejde bliver dem selv til gavn, da de mest må arbejde for andre, og de selv får lov til at beholde mangelen, ja tilmed foragten, der næsten altid er nær ved fattigdom. Og dog taber de ikke modet, men stræber igen at rejse sig ved flid og arbejde, og således bliver de ved, indtil deres kræfter forgår.

De Odsherred-præster betragtede deres sognebørn med noget større skepsis, men de var på ingen måde blinde for deres gode egenskaber. J. Arctander fra Egebjerg meddeler, at indvånerne der er af mådelig (d. v. s. nogenlunde god) legemsstørrelse og styrke og af temmelig godt helbred. De er arbejdsomme, men ikke meget hurtige eller behændige. De er påståelige endog i de allermindste ting, men dertil meget tjenstvillige, hvor de kan være det, uden at det koster dem noget. Til at fatte og søge de ting, som tjener til deres timelige gaver, er de hurtige nok, men mangler undertiden hvad man kalder bon sense (sund fornuft). De er påståelige, når det drejer sig om at undskylde og forsvare sig, undertiden klynkende mere af egenkærlighed end af nød. De er tavse og forsigtige, lydige mod deres øvrighed og tarvelige, hvis der ikke gives dem lejlighed til overdådighed. Nogle er hengivne

til hor, flere til drukkenskab, men især til gerrighed og uretfærdighed, dog sjældent til groft tyveri. De fleste lader sig dog overtale til at forbedre sig. De er fornøjede med deres stand og tracter ikke efter noget højere. De er ikke begærlige efter at vide mange ting, men har dog lyst til at vide det fornødne.

Fra Højby beretter Hans Nyegaard, at indvånerne mest er som andre bønder. Deres stærkeste tilbøjelighed er at drikke brændevin, og den kan de let få stillet, fordi der er så mange kroer.

I Rørvig er de fleste beboere meget flittige til at gå i kirke, ligeledes er de flittige til at søge deres timelige vinding, de har derfor i almindelighed ikke så dumt et væsen som andre bønder, men er ret fornuftige og omgængelige både i deres tale og omgængelse. De er meget godgørende mod fattige og farende, tjenstvillige mod næsten — dog lader de sig gerne betale derfor. De holder meget skarp byskik og vedtægt og straffer hverandre indbyrdes med pantning for ufred i marken. Når de kommer sammen, giver hver mand eller kvinde, idet de kommer ind i stuen, de andre i stuen hånden og hilser goddag, gudsfred og velkommen, og dette håndtryk giver de med et sådant klem og eftertryk, så det gør ondt i hånden, så trofast og ærligt skal det være. Når de har opspist og læst og sunget efter bordet, giver de også allesammen hverandre samme trofaste håndtryk og siger tak, og det samme gør de, når de tager afsked. Den, der ikke vil give hånd, holdes for at være storagtig. De giver sig mest af med agerdyrkning og fiskeri. Lysten til det sidste kommer af det førstes ringhed, thi avlingen er kun lille, da deres jorder er sandagtige, skarpe og slette. Nogle holder af rolighed og enighed, andre af urolighed og stridighed, nogle elsker vellyst, andre har afsky for den, nogle holder af renhed, andre ikke.

De mange forholdsvis gunstige indberetninger om bønderne gjorde åbenbart kun ringe indtryk på amtmanden, Lente v. Adeler på Gundetved. Han sammenfatter skildringen af bøndernes egenskaber kort og skarpt: Bondestanden er almindelig til avlingsdyrkelse opdragen, hvoraf en del er mere arbejdsomme end andre. Nogle derimod igen betages så stærkt af lathed, som dagligen nok udviser, at de bærer ingen frygt for armod. Ellers er de næsten

overalt trædske udi deres håndtering og genstridige til at udrette det gode, så de stedse skal holdes under streng ave og disciplin.

I amtmandens resumé findes desuden følgende optaget uden navn eller stedangivelse. Forfatteren forsøger at skildre indbyggernes egenskaber som betingede af naturen, først og fremmest af luften. Han synes at være en elev af Montesquieu, der i „Lovenes ånd“ havde hævdet det samme. Angående indvånernes egenskaber, da kommer de for den største part overens med luftens beskaffenhed, som er kold, fugtig, blandet med sure og salte stranddunster, samt med uangenem fatiguerende blæst og vinde, snart stedse foruroliged og agitered, hvorved den betager indvånerne den for hidsige, præcipante og uangeneme humør, der findes hos andre pågrænsende nationer, hindrer indvånerne en del udi motion og derimod giver anledning til dybsindighed, snildhed og eftertæksomhed, koldsindighed og indifferenc, så de er lydige, tålmodige og agter ringe om døden, ja nogle af den ringe og fattige almue lader sig mærke, at de ønsker den og glæder sig dertil, hvorfor og alle cimbriske og gotiske nationer har bevist, at de har været de berømmeligste og stridbareste folk, når de er kommet til at opholde sig en tidlang udi varme og tørre lande. Hvilket og de danske tropper udi forrige franske krig i engelsk, hollandsk og østrigsk tjeneste har gjort og derudover meriteret det bekendte illustre testimonium af dronning Anna af England. Indbyggerne gøres af luften begærlige efter hvile. Den våde kulde driver dem til at søge det, der både kan tørre og varme. Tidligere kunne de få den udvortes varme af skoven og derfor nøjes med at drikke øl og mjød, men nu, da skoven tager af, og den udvortes varme ikke kan haves deraf, så de ville holde sig helst ved sengen for at få varme, har den gemene mand fået smag for brændevin; dette kunne sikkert bedres, hvis der blev passet bedre på skoven. Posten er iøvrigt svær at besvare, slutter forfatteren, mennesker har svært nok ved at kende sig selv, vanskeligere er det at kende og skrive om andre.

Kgl. Operasangerinde Margrethe Boeck-Lendrop

Ved **Christian Olsen-Torpelund.**

I en Artikel om Folkemusikken i Nordvestsjælland¹⁾ skriver Musikhistorikeren, Professor Dr. phil. Angul Hammerich bl. a.:

„Der maa dog alligevel som en Undtagelse ellers her i Landet være noget eget musikalsk ved de Folk paa den Kant af Sjælland! Det er jo netop deroppe paa Kallundborgkanten, at Folk som Bratschisten Professor *Chr. Petersen*, Violinisten *Fr. Marke* og de to Brødre *Sandby* (Violinisten og Violoncellisten) stammer, for ikke at tale om den forgudede Masaniello paa Det kgl. Teater *Jens Larsen Nyrop* ...“.

Og dog nævner Professor Hammerich ikke dem alle. Der er f. Eks.: Kgl. Operasangerinde, kgl. Kammersangerinde Fru *Margrethe Boeck-Lendrop* (fra Kalundborg), kgl. Operasangerinde Frk. *Elisabeth Dons* (fra Davrup), kgl. Kammersangerinde Frk. *Ellen Bech* (fra Lerchenborg), kgl. Kapelmusikus *Julius Borup* (Skamstrup) samt Komponisten *Wiel Lange* (Viskinge).

Foruden disse, der jo alle naaede at skabe sig et Navn, var der flere, som nok havde Talent, men som ved Forholdenes Ugunst ikke naaede frem i første Række. Der var ogsaa mange fortræffelige Landsbyspillemand og Landsbykomponister [nogle af disses Levnedsløb har jeg skildret i „Gamle Danse fra Nordvestsjælland“]. Angul Hammerich har Ret: Der maatte være noget eget musikalsk ved de Folk paa den Kant af Sjælland. Men nu, nu er der det vist ikke mere. Der spilles ikke mere paa Herregaardene — de gamle Spillemand er borte.

¹⁾ Dagens Nyheder 20.-3.-1923.

Men for at ikke alle de, der før løftede og bar Musikken frem her fra Amtet, glemmes, vil jeg, hvis Hjem har været i Kontakt med de fleste af Kunstnerne, fortælle lidt om nogle af dem. Det kan maaske have nogen Interesse at se hvilke Hjem, de er udgaaede fra, og høre om den Kamp, de har maattet stride for at naa deres kunstneriske Maal. Begyndelsen blev gjort med min Artikel i Aarbogen 1943 om Jens Larsen Nyrop. Her vil jeg fortælle om en anden Sangens Kunstner:

Margrethe Boeck-Lendrop.

Kongelig Operasangerinde og kgl. Kammersangerinde, Fru Margrethe Boeck-Lendrop stammede fra Officersslægten Boeck, der omkring Aar 1700 indvandrede til Danmark fra Flandern. Oldefaderen paa fædrene Side var Konsistorialraad Pastor Boeck i Maribo. Dennes næst yngste Søn, Jens Mathias Boeck²⁾, etablerede sig i 1827 som Farver i Slagelse, Aaret efter, i Maj, holdt han Bryllup med en Datter af Kbmd. Aaris i Korsør, Karen Sarine³⁾).

Farver Boeck og Hustru var varme Patrioter. Intet Under, at de bevægede Martsdage i 1848 satte dybe Spor i Hjemmet. Børnene, der kom efterhaanden otte, fulgte ligesom Forældrene med den største Interesse Krigsbegivenhederne. De mange Soldater, der til Stadighed marcherede gennem Byen eller blev indkvarteret dér, vakte især Drengenes Begejstring. Af de otte Børn levede indtil Foraaret 1928 kun Kammersangerindens Fader, Grosserer Carl Julius Boeck, der var født i Slagelse den 29. Juli 1838⁴⁾). Efter at Julius Boeck som Korporal ved 18. Regiment havde deltaget i Krigen 1864 (og hvorved han erhvervede sig Sølvkorset), nedsatte han sig i 1870 som Manufakturhandler i Kalundborg (senere Cold Christensens Forretning). Den 4. August 1872 holdt han Bryllup med Thora Mathiasen⁵⁾).

Julius Boeck var Typen paa den gode gammeldags Slags Køb-

²⁾ F. i Maribo 30.-11.-1802. † 30.-1.-1881.

³⁾ F. 11.-12.-1799. † 22.-4.-1886.

⁴⁾ Død den 5. Marts 1928.

⁵⁾ F. i Slagelse 2. Maj 1848.

mænd, der var paa Kundernes Parti. Spurgte nogen ham til Raads, kunde de være vis paa, at han altid raadede til det bedste, selvom det gik imod hans egne Interesser. Det faldt aldrig ham ind at prakke Kunderne et eller andet paa eller at tage en højere Pris af de mere velhavende. Intet Under at Kbmd. Boeck i de ældres Bevidsthed stod som Idealet af en Handelsmand.

Det var et rigtigt godt gammeldags Borgerhjem, Julius Boeck og Hustru skabte i Kalundborg. Alt hvilede paa gamle, forlængst prøvede og hævdvundne Traditioner. Hjemmet var, ligesom det i Slagelse, meget fædrelandssindet. Intet Under, at Boeck, der havde oplevet to Krige, gennem hele sit Liv var en varm Ven af Skytte- og Forsvarssagen, af Soldaterforeninger og af Vaabenbrødrene⁶).

Livet inden Døre var ualmindelig harmonisk og fredfyldt. Ægtefællerne holdt saa inderlig meget af hinanden, at deres Børn senere hen i Livet kunde sige, at de aldrig havde hørt et uvenligt Ord eller nogen Uoverensstemmelse mellem Forældrene — en smuk Erindring at medtage fra sit Barndomshjem.

Den 13. Juli 1873 blev *Anna Margrethe Boeck* født. Hun var den ældste af fem Børn⁷). Da Huslægen, afdøde Dr. Schouboe, stod med hende i sine Arme, sagde han:

„Ja, hvis dette Barn nogensinde bliver beskyldt for at være køket, vil jeg give hende Attest for, at hun er født med det.“

Ingen daarlig Attest for en fremtidig Carmen.

Det var et meget livligt Hjem, Anna Margrethe og hendes Søkende voksede op i. Tiltrods for at Moderen i 10 Aar led af Tuberkulose — smittet ved at pleje en syg Veninde — var hun dog altid glad og tilfreds, ja endog livlig. Naar Børnene senere kom fra Skole, var deres første Spørgsmaal altid: „Er Moder⁷ oppe!“

⁶) Boeck var Næstformand i Vaabenbrødrenes Overbestyrelse og dekoreret med Ridderkorset.

⁷) De andre var: *Johannes*, f. 4.-10.-1874, Ingeniør i den siamesiske Marine i 15 Aar, kom derefter til Burmeister & Wain i Kbhvn, *Carl Julius*, f. 21.-8.-1876, Isenkræmmer i København, *Julie Marie*, f. 24.-12.-1878, g. m. Overlærer Mørch, Hørsholm, *Jens Christian*, f. 16.-5.-1883, † 8.-11.-1906, Ingeniør i Bangkok.

Det skete desværre alt for ofte, at Moderen var i Seng, men saa var Sovekammeret ogsaa sikker paa at være alle Familiemedlemmernes kæreste Opholdssted.

I Skolen var Anna Margrethe flittig og pligtopfyldende, to Egenskaber, der fulgte hende lige til hendes Død. Hun var alt andet end begejstret for Institutbestyrerinden, og hun bad tit sin Moder, om hun maatte indbyde hende til om Søndagen. Blev Tilladelsen givet, vilde Anna Margrethe helst indbyde hende et Par Dage før: „For saa har „Mis“ (Julie) og jeg det saa vidunderligt i Skolen i de Dage, der er til Søndag“.

Selvom Hjemmet førte meget lidt Selskabelighed, var der dog meget Liv og Munterhed. Det var altid Moderen, der arrangerede og satte i Scene, til stor Glæde for Husets Børn og de andre Unge, der kom der. Hver Søndag Aften blev der sunget. Fru Boeck satte sig da til Klaveret og sang og spillede. Derefter var der Sammensang med Børnene. Familiens Bravournummer gennem mange, mange Aar var: „I vor Barndom vi hørte“ o. s. v. Naar de kom til Omkvædet, sang Boeck „Venstre, højre“, medens Børnene sang Teksten. Det lød som Soldater, der marcherer, og det syntes Børnene var saa morsomt.

Til andre Tider lavedes der Fester rundt om paa Værelserne. Børnene mødte da tit udklædte i fantastiske Kostumer, undertiden karikerede de bestemte Personer.

Sin første „Optræden“ havde Anna Margrethe eller Grethe, som hun kaldtes, en Gang, da hendes Forældre spillede Dilettantkomedie paa Byens Teater, vistnok „Hverdagsfolk“; hun og et Par andre Børn skulde stikke Hovedet ind ad Døren og raabe: „Far, vi er saa sultne.“

Debuten var god, thi Grethe raabte, som kun den kan raabe, hvis Tarme skriger af Sult.

Senere blev der i Hjemmet spillet „23 Minutter i Tjæreby Kro“, „Store Bededagsaften“ — hvor Grethe var Syersken — og „Lille Nitouche“, hvor hun havde Titelrollen.

„Jeg var en glad lille Provinspige, der altid traliede og sang⁸⁾. Og saalænge

⁸⁾ Fortalte Margrethe Boeck mange Aar efter til Dagbladet „København“s Medarbejder.

jeg kan huske, har jeg altid haft Lyst til at spille Komædie. Jeg spillede sammen med mine Kammerater — allevegne, paa Loftet, i Vognporten, tit iført de mærkeligste Dragter. Og dog havde jeg aldrig set andre spille Komædie end Dilettanter og omrejsende Skuespillere. Mine Forældre søgte at afskrække mig, men jeg kom dog alligevel til at debutere hjemme; det var i „Lille Nilotouche“. Mine Medspillere var henrykte, men Forældrene og Omgangskredsen, der var indbudt, turde ikke lade sig begejstre for ikke at styrke disse farlige Tilbøjeligheder, men Indtrykket af, at jeg nok kunde blive til noget, havde de dog en Anelse om ...“

Da den unge Provinspige var 17 Aar, kom hun til Enkefru Andersen i Lyngby „for at lære Husholdning“. Paa vort Spørgsmaal om denne Undervisning havde ført til noget positivt Resultat, fik vi et beskedent, men bestemt „Nej“. Men samtidig fik hun Lov til to Gange om Ugen at tage til København for at faa Sangundervisning hos Algot Lange. Han lovede, at hun skulde blive en dygtig Koncertsangerinde:

„Men en Dag kom en Tante til mig og fortalte triumferende, at hun havde været hos Algot Lange, „og du kommer ikke til Teatret, Margrethe.“

Men man skal ikke altid stole paa sin Tante.“ — —

Saa flyttede Forældrene til København, og nu blev der taget fat for Alvor. Efter at have sunget i fire Aar hos Lange, tog hun et halvt Aarstid Undervisning hos Emil Holm. Myreflottig som hun var, fik hun Tid til alt, baade til at passe sine egne Timer og de Elever, Algot Lange skaffede hende. Hun sang tillige i Ina Langes Kor og i Frue Kirkes Kor. Det sidste var ikke videre lukrativt. Naar hun f. Eks. skulde synge til Begravelse paa Vestre Kirkegaard — hvilket jo med Turen frem og tilbage tog 2 á 3 Timer — fik hun 1,25 Kr.

Et Par og tyve Aar gammel begyndte Margrethe Boeck at synge til Forenings- og Velgørehedskoncerter o. lign. Den første Gang, hun optrådte som Solist, var til en Sangforeningskoncert, dirigeret af Organist Hammermüller. Ved den Lejlighed fik hun det fænomenale Honorar af 15 Kr. — noget, hun var meget stolt af.

Sød, ung og altid elskværdig havde hun den Evne at kunne gaa i Folk med Træsko paa, og det hvadenten hun sang eller tav.

En stor Sorg ramte Margrethe Boeck, da hendes Moder, som hun holdt saa meget af, og som gennem hele Livet havde været hende en god Kammerat, døde trods al kærlig Pleje og Lægetilsyn.

I April 1895 tog Margrethe Boeck til Leipzig, hvor hun fik Timer hos Törsleff. Dér havde hun en dejlig Tid, hørte en Masse Musik, traf Margrethe Cold, som var der i samme Ærinde, og med hvem hun sluttede Ven-skab for Livet:

Rollebillede fra »Carmen«

„... Jeg kom til Leipzig med nogen-lunde Tillid til mig selv“ — fortalte hun senere til en Journalist ved „København“ — „men jeg rejste hjem med Mistillid. Heldigvis hørte Max Müller mig, og han opfordrede mig til at aflægge Prøve hos Johan Svendsen. Og saa blev jeg glad, nu fik jeg da en Afgørelse, og Resultatet blev, at Svendsen vilde høre mig paa Scenen. Jeg valgte „Carmen“. Jeg har altid vidst, at det skulde være den. Jeg vilde staa eller falde med det Parti.“

For at faa det klareste Syn paa, hvordan Margrethe Boeck modtoges, skal her anføres Pressens Udtalelser.

„... Vi sluttede, at Spændingen ved den første Optræden havde været betydelig, og vi kom med et Spørgsmaal i den Anledning. Frk. Boeck svarede:

„Da jeg stod og ventede paa at komme ind paa Scenen, rystede jeg. Jeg knyttede min Hænder sammen af al min Kraft og tænkte: Nu skal det afgøres“. Jeg kunde næppe aande, da jeg saa disse mange Hoveder og mange Kikkerter og alle disse stirrende Glas. Naturligvis led min Stemme under denne voldsomme Spænding. Jeg spillede forceret, ikke naturligt. Da jeg mærkede Publikums Velvillie, hjalp det lidt. Jeg havde Følelsen af, at jeg ikke havde gjort det halvt saa godt, som jeg kunne. Men jeg følte dog, at jeg havde gjort lidt, og jeg blev glad den næste Dag ved Pressens Velvillie og Bedømmelse. Jeg elsker at synge, det er mit Element, og hver Aften jeg skal synge, staar jeg og længes efter at komme ind paa Scenen“.

Da vi til Slutning udtaler, at denne pludselige Overgang fra at være en forholdsvis ukendt ung Dame til at blive en meget bekendt og meget omtalt, se sit Navn i alle Blade o. s. v. maatte være mærkeligt, fik vi det Svar:

„Ja, men jeg forstaar det slet ikke — jeg synes ikke, det er mig.“

Og ganske vist, Springet fra at spille Komædie i en Vognport i Kalundborg og til „Carmen“ paa Det kgl. Teater, er ret usædvanligt. Og ingen véd, hvad der kommer efter. Men saa meget véd vi, at Pagen i Figaros Bryllup og Mignon i Operaen af samme Navn vistnok bliver Frøken Boecks Roller.“

Den, der som jeg, har haft den Lykke at høre Frk. Boeck og den uforlignelige Sanger, Herold, i „Carmen“, vil aldrig tage nogen anden Udførelse af disse to Operaens mest krævende Partier gyldig. Ingen dansk Sangerinde har før eller siden sunget Carmen med en saadan Glød og et saadant Temperament. Habaneroen var paa alles Læber, Berømmelsen og Populariteten uhyre. En Dag, Frk. Boeck, Kr. Sandby og jeg i aaben Landauer kørte ned gennem Strøget og videre ud gennem Bredgade, standsede Folk inde paa Fortovet og gjorde hinanden opmærksom paa, hvem det var, der kørte dér. „Det er Carmen, dér kører Frk. Boeck“ o. lign. Udbrud kunde vi høre, medens vi langsomt sneglede os gennem Østergade.

Den 13. Juni 1902 holdt Margrethe Boeck Bryllup med den kendte og skattede Børnelæge Otto Lendrop⁹⁾. Ægteskabet hindred hende dog ikke i Tjenesten paa Teatret.

Det vil føre for vidt her at følge Fru Lendrop i *alle* hendes Roller, her skal kun citeres, hvad Komponisten Fini Henriques skrev i „Theatret“:

„Det kan lidet nytte, at en Sanger eller Sangerinde formaar at udslynge den vældigste Røst, naar denne mangler Skønhed. Det kan lidet nytte, at en Sanger eller Sangerinde har en bøjelig og skolet Stemme, naar det skorter paa Intonationssikkerhed. Det nytter heller ikke meget, at Røsten er skøn, og Intonationen er ufejlbarlig, naar denne fattes baade Karakter og Sjel.

Derfor er det rart, at man engang imellem, saa dejlig uforbeholdent, kan udtale sig om en Kunstnerinde, hvor alle de nævnte Betingelser i saa herlig Grad er forenede.

Margrethe Lendrop er netop i Besiddelse af det sikre Øre, den Skønhed i Stemmeklangen, som virker betagende, den Karakteristik og Personlighed i Opfattelsen, der gør hende til den virkelige Kunstnerinde.

Hvor alsidig og frodig Margrethe Lendrop er i sin Kunst, véd enhver, der har fulgt hendes kunstneriske Udvikling. For blot at nævne et Par Præsta-

⁹⁾ Dr. Otto Lendrop, f. 14.-2.-1863, Søn af Pastor E. M. Lendrop, f. 3.-12.-1824, † 1914, og Hustru Sophie Pontoppidan, f. 16.2.-1825, † 1911.

tioner, som knytter sig til Navnet Margrethe Lendrop, vil f. Eks. hendes Udførelse af „Carmen“s Parti staa som et lysende Eksempel paa, hvor ypperlig en dramatisk Kraft, Det kgl. Teater ejer i denne stemmebegavede Sanger-ske. Hvor staa ikke denne forføriske Kvindetype lyslevende for os: æggende, lunefuld, indsmigrende og halvraa, som denne „Gadens Tøs“ skal være. En uovertræffelig Præstation

Forhaabentlig vil det kommende Aar bringe denne Sangerinde en Række nye Opgaver. Hun er en af dem, der ikke bør staa i Stampe. Et saa frodigt Talent har Teatret en Forpligtelse til at føre frem i første Række.

Hun besidder nemlig den Forening af vokale og dramatiske Evner, som skaar den store Operapræstation.“

Fini Henriques behøvede ikke at ængste sig for, at Teatret ikke skulde benytte Fru Lendrops straalende Talent, thi i de 20 Aar, hun var ved Det kgl. Teater, fik hun ikke mindre end 40 forskellige, meget krævende Roller, ifølge E. Valeur Fausbøll: Rollestatistik optraadte hun nemlig som

Carmen i „Carmen“.	Rosswesse i „Valkyrine“.
Tredie Alf i „En Skærsommernatsdrøm“.	Polyhymnia i „Kampen mod Muserne“.
Lola i „Cavalleria rusticana“.	Madalene i „Mestersangerne i Nürnberg“.
Lut i „Middelalderlig“.	Flosshilde i „Rhinguldet“.
Eros i „Orpheus og Eurydike“.	Tredie Hofdame i „Der var engang“.
Cherobino i „Figaros Bryllup“.	Despina i „Det gør alle“.
Zerlina i „Don Juan“.	Nikolas i „Hoffmanns Eventyr“.
Stefano i „Romeo og Julie“.	Fru Gertrud i „Forseglet“.
Fricka i „Valkyrien“.	En ung Hyrde i „Tannhäuser“.
Alv i „Canta“.	Suzuki i „Mme Butterfly“.
Abisai i „Saul og David“.	Bobinette i „Advokat Pathelin“.
Mignon i „Mignon“.	Markien af Flarambert i „Kongen har sagt det“.
Etle, Terne, i „Liden Kirsten“.	Abelone i „Sovedrikken“.
Siebel i „Faust“.	Anna i „Jægerbruden“.
Bostana i „Barberen i Bagdad“.	Troldmø i „Parsifal“.
I „Ved Furesøen“ (Hartmanns 100- aarige Fødselsdag).	Filipjewna i „Eugen Onegin“.
Djamileh i „Djamileh“.	Octavian i „Rosenkavaleren“.
Brigitte i „Den sorte Domino“.	Katuscha i „Det levende Lig“.
Amanda i „Ole Lukøje“.	Fru Leontine Appel i „Venezias Nat“.
Pernille i „Maskerade“.	Nuri i „Dalen“.

Af de 995 Gange, Fru Lendrop har udført sine 40 Roller, falder godt og vel de fem Hundrede paa følgende seks:

Lola i „Paa Sicilien“, der staar højest med 136 Gange, Carmen (131), Etle i „Liden Kirsten“ (62), Eros i „Orpheus og Eurydike“ (61), Siebel i „Faust“ (57) og Cherubino i „Figaros Bryllup“ (56).

„Overalt, hvor opgaven blot nogenlunde stemte med Kunstnerindens Fysik, formaaede hun i denne lange Række af højest forskelligartede Roller at faa frem det centrale, at karakterisere med baade sin Maskering, sit Spil og sin Sang. Hendes Evne til at forvandle saavel sit Indre som Ydre i Overensstemmelse med den Person, hun skulle fremstille, har altid været forbavsende. Hun legemliggjorde i Kraft af sin Fantasi, sin Intelligens og sit dramatiske Talent, der var i Slægt med en Herold, og som satte hende i forreste Række blandt vore Operister, selv i de mindste Partier ...“¹⁰⁾

Ved at se, hvor straalende Fru Lendrop udførte de mange særdeles krævende Roller, mindes man uvilkaarligt Tantens: „Du kommer ikke til Teatret, Margrethe“.

Lola i „Cavaleria Rusticana“

I 1919 besluttede Fru Lendrop sig til at trække sig tilbage fra Det kgl. Teater. Hendes sidste Rolle var Fru Leontine Appel i „Venezias Nat“.

Den 16. Maj havde hun sin Afskedsforestilling. Hun optraadte da som Suzuki i „Mme Butterfly“, som Cherobino i „Figaros Bryllup“ og som Carmen — den Rolle, som hun debuterede med, og som straks skabte hendes Navn.

Efter Afskedsforestillingen skrev Berlingske Tidende:

„... Uden en mild vemodig Baggrund var Afskeden iaftes ikke. En Fest var det, en Hyldest var det til denne Kunstens tro og begavede Tjenerinde.

¹⁰⁾ St ts — i „Dagens Nyheder“.

Man saa og hørte hende i 2. Akt af „Mme Butterfly“, som den hjertensgode, medfølelse Kammerpige Suzuki, men her gaves ingen rigtig Lejlighed for Publikum til at vise sin Sympati. Da hun viste sig som Cherubino i „Figaros Bryllup“ 1. Akt, lod en saadan Bifaldsstorm hende i Møde, at den foraarsagede minutlang Afbrydelse.

Cherobino i „Figaros Bryllup“

Hun virkede bedaarende som den flagrende Page. Med „Carmen“ (4. Akt) vandt hun sin første, største og sidste Sejr paa Scenen. Efter Tæppets Fald slog Begjstringen ud i lys Lue, og da Tæppet atter gik op, viste Fru Lendrop sig omgivet af Laurbærkranse og Blomsterdekorationer en masse. Tilhørerne rejste sig og hyldede hende saa vedholdende, at Fruen maatte vise sig flere Gange for aabent Tæppe.“

— — —

Da Fru Lendrop trak sig tilbage fra Teatret, lagde hun dog ikke

Sangen paa Hylden — tværtimod —, og hun naaede snart at blive en ligesaa stor Attraktion for Koncertribunen, som hun før havde været det for Scenen. Hun sang bl. a. ved Palækoncerterne, i Casinos Sal, i Sverige, ja selv helt op til Norge rejste hun for at synge Griegs Sange for den store Komponists Landsmænd. Atter strømmede Bladene over af Ros. I de senere Aar gav Fru Lendrop i Reglen to selvstændige Koncerter hvert Aar, en dansk og en udenlandsk. I Valget af sit Program var hun meget kræsen. Det interesserede hende at fremdrage de store Komponisters mindre kendte Ting, og hun var tit Pioner for danske, yngre og mindre kendte Komponister. Ved hendes sidste, dansk-svenske Romanceaften i Casinos Koncertsal den 20. Marts 1920 bød Programmet paa Sange af Lange-Müller, Rudolph Bergh, C. F. E. Horneman, Sjögren, Ture Rangström, Vilhelm Stenhammar, Emi-

lius Bangert, Hugo Seligmann, Chr. Christiansen og Poul Schierbeck.

I April 1920 blev Fru Lendrop, der flere Aar forinden var udnævnt til kgl. Kammersangerinde, pludselig syg. Hun blev angrebet af en heftig Blindtarmsbetændelse og indlagt paa Kommunehospitalets 5. Afdeling, hvor hun underkastedes en Operation, der forløb gunstigt. Imidlertid stødte der en Bughindebetændelse til, der fremkaldte saa farlige Komplikationer, at Tilstanden hurtig blev ret haabløs, og den 30. April ved Femtiden bukkede Fru Lendrop under.

Efter Fru Lendrops Død skrev Bladene bl. a.:

„... Hermed er der, altfor tidligt, ubarmhjertigt sat Punktum for et Liv, hvis Afslutning vil vække Sorg og Deltagelse i meget vide Kredse. Fru Lendrop var baade som Menneske og som Kunstnerinde af dem, der spreder Lys og Glæde om sig. Alle de utallige Venner, hun som Kunstnerinde og som Menneske har vundet sig Landet over ved sin uimodstaaelige Charme, vil med dyb Vemod modtage Budskabet om hendes Bortgang ...“

„... De, der har haft den Lykke at kende Fru Lendrop som Menneske, de vil huske hende som en sjælden, varm og helstøbt Personlighed. Hendes yndige Smil og hendes levende Øjne løj ikke. Fru Lendrop havde Hjertet og Viljen til at være noget for sine Medmennesker. Der gik aldrig Teater-

Udvendighed i hende. Teaterlivet var hende imod, fordi hun syntes, det ofte dræbte Personligheden. Hun kom til sine Prøver og til Forestillingerne, hun gjorde sin Pligt, men Kulissernes Hvisken vilde hun ikke høre, derfor blev hun aldrig „Kammeraten“ i dette Ords mindre heldige Betydning. Den lige-gyldige og ondsindede Drøften af Næstens Liv i Prøvernes lange Pavsere kendte

Fru Lendrop (Privatbillede)

hun ikke. Hun elskede sin Sang, sin Kunst og sit Hjem, og hun blev det lykkelige Menneske, fordi hendes venlige og ærlige Sind aldrig forgiftedes af Scenens og Paaklædningsværelsernes Støv og Sladder ...“

„... Den 5. Maj foregik Fru Margrethe Lendrops Bisættelse fra Krematoriet i største Stilhed. Saaledes havde den fejrede Opera-sangerinde selv ønsket det.

Hun, som saa ofte for os paa Scenen havde tolket med sin indsmigrende Solskinsstemme Livets mest brogede Farvespil, ønskede nu ved sin Død at gaa bort som en Fremmed, hvem ingen kendte, og derfor ingen fulgte til det sidste Hvilested.

Margrethe Lendrop fik sit Ønske opfyldt. Kun de allernærmeste Venner og Slægtninge stod om Baaren, ved hvilken Pastor Olfert Ricard talte.“

Rids af

Nykøbing skolevæsens historie

Fra latinsko'len, den såkaldte sorte skole, anno 1592 til 1738. Den danske almueskole fra 1739 og de private betalings-skoler i 1800-årene til borger- og realskolen af 1917.

Af lokalhistorikeren **Sophus Jensen.**

Nykøbings gamle skolebygning, nu Odsherreds Folkemuseum, ligger i ly af kirkens massive mure og omgivet af de ældste og højeste træer i byen med selve bygningen indmuret i flugt med kirkegårdens østre ringmur. Her på denne plads har der uden tvivl været bebygget lige fra kirkens opførelse, som antages at være sket i årene fra 1200 til 1230. Den første bygning har sikkert været opført til munkene i den katolske tid og benævnedes også af de gamle Nykøbingensere så sent som i 1890'erne for munkebygningen.

Under kong Chr. d. 4. oprettedes i 1592 Nykøbings latinskole i den gamle munkebygning

Nykøbing fik i Chr. d. 4.s tid en latinskole, der blev oprettet i det herrens år 1592 og fik Asmindrup sogns kongetiende til at lønne rektoren med. Det var ingen sinde nogen betydelig skole, den havde vistnok kun een lektie, var altså en forberedelsesskole, som ikke kunne dimittere studenter til universitetet. Efterhånden som byen i dens modgangs år gik tilbage i indbyggerantal, sygnede latinskolen hen. Men i de år, den var i gang, er sikkert mere end én plantage af Ostindiens spanskrør slidt op på bagen af de opvoksende Nykøbing-generationer. Thi prygl og atter prygl var daltidens universalmiddel til indpodning af visdom. Latinskolen, den

så kaldte sorte skole, regnes fra 1592 til 1739, og en opbevaret regnskabsbog giver os et fortrinligt billede af datidens skoleforhold.

I 1692 er der nedskrevet følgende fortegnelse over skolens spartanske udstyr og inventar. Skolestuen rummede kun en stol til rektor og en dito til collegam (den lærde skoles adjunkt), mens der intet fandtes til drengene at sidde på. Derimod var der anskaffet et nyt bord med fod i stedet for et gammelt, der var sunket sammen af ælde, men om drengene har stået op omkring bordet eller selv medbragt taburetter til at sidde på, vides ikke. Ellers fandtes der en tavle „at sjunge på“, en sort dito fast i væggen til at regne på og endnu en tavle, som viste nogle vestiga (spor) af adelige våben i forgyldte bogstaver.

Men alle skolens herligheder er ikke opregnet hermed. I rektors kammer fandtes en jernkakkellovn, et kappetræ til at hænge kapper på, en stakket (kort) hylde, en grøn himmelseng, en fodskammel, et egebord med skuffe, en gammel bogstol, en lang, åben bænk, en frønnet bænk og en stige til loftet. Og endelig en pennekniv til disciplene — en tingest, der har spillet en ikke ubetydelig rolle gennem årene ...

I Collegæ kammer fandtes en liden jernkakkellovn og et gammelt fyrrebord, men heller ikke mere. I dette kammer blev disciplene informerede, da der jo ingen kakkellovn fandtes i skolestuen. Der tilkom skolen tørveskær på Nykøbing Lyng, så brændsel kan der almindeligvis ikke have været mangel på — og dog gik der, som vi senere skal se, en streng vinter et pæretræ med i løbet.

Pennekniven og pæretræet

Ved skoleregnskabet for 1695—96 findes indført følgende: Et Guds Barn, som havde udlovet til fattige latinske Skoledisciple, fordi Gud haver bøn hørt ham i hans Nød, og har nedlagt i Nykøbings Kirkeblok 2 Daler og 1 Mark, hvilke Penge han for gammelt Venskabs Skyld imellem ham og mig (Rektor) har deputeret Nykøbings Skoles fattige Disciple her i Odsherred, og blev samme 9 Mark mig ved Blokkens Aabning leveret, og udviste den

i Blokken nedlagte Seddel paa ovennævnte 9 Mark af samme Person.

Meningen er god nok, rektors udtryksmåde lidt kompliceret. Men den slags velgørere havde skolen ikke mange af, og selv dette „Guds barn“ kom ikke igen med tilskud til skolen.

I 1694 købtes, formedelst 1 mark, en ny pennekniv med hus (skede), men den kom åbenbart til at skinne disciplene for meget i øjnene; for året efter meddeltes det i regnskabsbogen, at den er borte med samt sin skede. Og da det er disciplene, der er skyld i ulykken, mener rektor, at en ny knivs anskaffelse må ske af deres sparsomme småskillinger. Så galt gik det dog ikke, men den manglende pennekniv var opført året efter i inventarielisten som bortkommet, og senere begræd man endnu tabet af den.

Samme år beretter rektor i regnskabsbogen om pæretræet i skolehaven, at han har hugget det om for at faa noget at putte i kakkelovnen om vinteren, og at han ikke kan betale dets værdi, da „min tilstand er slettere, end at jeg kan efterkomme den udgift plus noget restance“.

Man har åbenbart villet afkræve rektor erstatning for pæretræet, der rettelig tilhørte skolen, men om det lykkedes at pine noget ud af den arme mand, er tvivlsomt. Derimod ser det ud til, at historien har kostet ham hans embede, for allerede året efter byder biskoppen den nye rektor ved Nykøbing lærde skole velkommen, og det sker ikke uden et forsvarligt hip til den gamle. Hans forgængere får dog også læst og påskrevet, biskoppen har årligt haft nok at bestille med at finde rede i deres regnskaber. Det var dog affæren med pæretræet, der ærgrede biskoppen mest, og han ønsker den nye rektor, at skolen ved ham kan vinde frem, for hidtil har det været tåleligt med den.

Ingen repræsentationsrejser!

Den nye rektor gør sig godt ved skolen — indtil videre. Biskoppen udtaler sin tilfredshed med hans regnskabsførelse; men allerede et par år efter ansættelsen henter rektor sig en alvorlig advarsel hos bispem, der beder ham passe „ikke altfor snart at maculere regnskabsbogen med sine kragetær“. I regnskabs-

året 1703 findes en ny inventarieliste, som dog intet indeholder om, at inventaret har formeret sig, men som tværtimod oplyser, at alle de i 1692 omtalte genstande, deriblandt også rektors og collegas stole, er ganske brøstfældige. Desuden omtales endnu den forsvundne pennekniv med et hjertesuk! Den grønne himmelseng er faldet sammen, og tavlen med de adelige våben er ganske ukendelig.

Anno 1706 beordrer biskoppen alle brøstfældighederne repareret, for så vidt som det med rimelighed, hvad omkostningerne angår, kan lade sig gøre — men 1708 synes det at være for sent, da to mænd af Nykøbing håndværkerlaug har erklæret tingene udygtige til reparation.

Biskoppen reprimanderer rektor meget strengt for en af ham indgiven regning på 4 daler, som er medgået til en rejse til København, hvorom biskoppen siger, at denne udgift er skolen ganske uvedkommende, såsom rektor aldeles ikke var beordret til at foretage slig en rejse.

— Der var altså også noget, der hed repræsentationsrejser dengang og privatrejser og en kritisk revisor, der skelnede mellem de to kategorier! Størstedelen af det gamle inventarium blev i 1708 stillet til auktion, og noget nyt anskaffet. Det har dog næppe været bedre eller rettere finere end det gamle. Himmelsengen dog undtaget. Den gamle indbragte ved auktionen een mark, og den nye, der blev sat ind i stedet, var flunkende ny, men det var også af kirkens penge, den blev købt.

*Latinskoledisciplenes klædedragt. 6 dusin knapper i
disciplenes tøj*

Af bøger og andet undervisningsmateriale ejede skolen så godt som intet. I hvert fald anføres af sådant inventar kun en ritualeclecticum og nogle, omtrent oprådnenede af mug, levninger af Discautz bøger. Og hvad den økonomiske side af skolen angik, var den såre ringe. Skolen var lige så fattig som dens inventar. Den havde adkomst til nogle få korntiender, lidt lig- og bøssepenge, men i hele året 1692 var dens hele indtægt kun 38 sletdaler, så der var ikke meget at rutte med. Men det blev der sande-

lig heller ikke. Til hele skolens drift medgik kun 33 af de 38 dalere, så man havde oven i købet en beholdning af 5 dalere. Yderligere havde man i året indkøbt nogle nye katekismer til halvtredie daler.

Skolens elever rekrutteredes hovedsagelig af borgerskabets børn. Som det var skik i de tider holdtes disciplene med sko og klæder af skolen, og hertil medgik det meste af dens indkomster.

Således påklædtes i 1693 kapellanens søn for ikke mindre end 6 dalere, 1 mark og 7 skilling, og for dette beløb fik han kun en sort klædes kjortel, ganske vist med 6 dusin knapper og isyet 3 kvintid silke. Efter samme målestok iklædtes samme år flere andre disciple, men andres påklædning kostede dog kun 2—2½ daler, ja af regnskabet fremgår, at i 1694 iklædtes 4 drenge for tilsammen 3 daler og 1 mark. De fik dog heller ikke klæde og 6 dusin knapper, men måtte nøjes med vadmæl.

Latinskolens dødskamp

Flittige disciple var intet særsyn i gamle dage. Rektor skriver i 1709, at Mads Arendsen var en fattig, men flittig elev, som selv i fattigdom og trang hængte ved bogen. Af den slags findes kun få på skolen. Og rektor kommer med følgende klagesuk: Når man har gjort sit bedste med dem, går den ene til ploven, den anden til håndværket og den tredie til fiskeriet eller anden verdslig gerning, og desårsag må min gerning blive forgæves og mig selv til fortrydelse.

Men nu begynder det at gå stærkt tilbage med den lærde skole. Ar 1730 skrev sognepræsten, Hyphoff, til biskoppen, at der ikke var flere elever i skolen, og at der ved den sidste distribution kun var 5. Efter nogle års fortvivlet kamp med dårlige økonomiske forhold og borgernes vrangvillie lukkedes skolen med udgangen af 1739. Det sidste år havde der slet ingen elever været. Men som også præsten skriver: Hovedgrunden hertil var rektors slette og fordrukne levned. — Inden jeg slutter omtalen af latinskolen, skal her gives et tidsbillede af degnestandens sørgelige moral for godt 200 år siden.

*Nykøbings Scandalum: Degnen Vilhelm Mariager drak i kirken
og i skolen, stillede med blåt øje og flået paryk o. s. v.,
hele byens skræk*

I året 1739, da den latinske skole ophørte, simpelthen af mangel på elever, var byen en af landets mindste købstæder. Den talte kun 350 sjæle fordelt i 90 familier, der boede i 87 huse og gårde. Kirken beliggende som i dag på det højeste punkt som byens vartegn synligt langt omkring ude fra fjorden eller inde fra land. Men dengang var kirkens massive mure hvidkalkede, og først i 1880'erne, da kalken blev afsyret, fik den det nuværende udseende med de smukke, røde munkesten.

Byens øverste embedsmand var byfoged Morten Grundtvig, den sidste af den berømmelige byfogedslægt i Nykøbing og den første af byens postmestre. Præsten var kaldet til embedet i 1722 og hed Jacob Johansen Hyphoff. Han lå altid i strid med borgerne og skolens rektorer. Af de gamle papirer ses det, at hans pengesager var i en fortvivlet tilstand, men byfogden Morten Grundtvig var ham en god ven, og engang han måtte søge ham på byens vegne for skatter, gjorde han nok selv sit til, at han slap for at betale.

Hovedpersonen i denne beretning er dog hverken byfoged eller præst, men den velærværdige, højlærde rektor — som hans titel lød — Vilhelm Christensen Mariager, han var københavner født 1695 og blev student i 1715. I året 1720 blev han teologisk kandidat med anden karakter. Og så ved vi intet om ham, før han i 1727 dukker op som rektor og kordegn i Nykøbing. Året efter sin ansættelse fik han at se, at skolens foresatte havde skrevet nedsættende om ham i skolens protokol, han var da fræk nok til ganske simpelt at rive dette blad ud af protokollen.

Da hans utilbørlige handling blev opdaget, måtte han derfor betale 10 daler til de fattiges kasse for at slippe for yderligere påtale. Men allerede dengang var han kendt for sin hang til den danske snaps og var af den grund hele byens syndebug samt kirkens og borgerskabets smertensbarn.

Hans degnedragt var, når han forrettede tjeneste i kirken, ikke helt almindelig. Den bestod vekselvis af en grå kjole med kappe

og krave, og uden dette påhæng. I 1728 havde præsten sit første store opgør med ham, og fra hans hånd er endnu følgende skrivelse bevaret. Skrivelsen er betitlet Nykøbings Scandalum og blev indsendt til biskoppen over Sjællands stift. Den lyder således:

„Hvad Wilhelm Mariagers forsømmelser ved skolen og kirken angår, har de været så forargelige, at dersom jeg havde forsømt en tiendedel så meget i mit embede, turde jeg aldrig fordriste mig en dag længere at blive i mit brød. Jeg har mange gange besøgt skolen under skoletimerne og ikke fundet rektoren og kun disciplene i skolestuen. Stundom har jeg fundet ham i sin seng ved 10—11 klokkeslet dybt sovende sin forgangen rus ud, ofte fundet ham i fuld svir med andre i sin residens under skoletimerne, mange gange hverken hjemme eller i skolen, men i byen — i lige måde ved kirkens opvartning, den kan ikkun trakere en bagatelle. Jeg har fundet ham så fuld i kirken, at han knapt kunne stå. Hvad er vor katekisation? Hvad er vor latinske og danske skole? Alle tre er ganske øde. Ved katekisationen vil ingen mere møde, den latinske skole har han givet op for en boldkæp og sætter aldrig sin fod der. Vi har ingen latinsk skole mere, den danske skole er også undergået . . .“

Ikke nok dermed. Præsten anklager også rektoren for at have soldet skolens penge op, hævet rentepenge og pensioner, der ikke tilkom ham, og retspapirerne viser, at præstens anklage ikke har været overdrevet, snarere har forholdene været endnu mere graverende.

Papirerne viser, at denne hædersmand af en rektor læskede sig med adskillige potter øl ude i sakristiet, medens prædikenen stod på, hvis han da ikke forsvandt så længe for at slukke sin tørst i andre omgivelser og da som oftest blev borte! Et vidne fortæller, at han mange gange har set ham komme drukken hjem, således også ved byfogdens pinsegilde, hvor vidnet tillige med byskriverens kæreste tog ham under armen og fulgte ham ud i gården og lagde ham på en seng. En anden gang ved en lignende lejlighed havde han fået et blåt øje og revet parykken af. Et andet vidne fortæller, at en helligdag omkring mikkeldagstider 1727 har han fundet rektoren liggende på kirkegulvet, ganske beskænket og

trillet ned af kirkestolen, hvor han havde lagt sig til at sove. Yderligere hedder det i retspapirerne, at forresten er han aldrig ædru mere nogen dag til ende, men har stadig fyldt sig og været nar for alle, ofte yppet klammeri og slagsmål og til ungdommens fornøjelse faldet plat om på gaden.

Trods præstens klage til biskoppen og anklagerne i retten holdt han sin stilling nogen tid og svang sit bæger, som det passede ham, men i 1729 blev det alligevel borgerne for broget. Et udvalgt selskab af byens bedste og fornemste borgere henvender sig i fællesskab om sagen til biskop Worm, overfor hvem man ikke alene gentager alle de gamle historier, men også fremfører nye anker, bl. a. at han en dag tog en discipel ud af kirken og gennempryggede ham læsterligt, fordi han var i kirken og betjente sangen, hvorover var de stakkels drenge blevet så bange, at de ikke mere turde komme i kirken. Tillige havde han taget penge for at synge over et lig, men ikke sunget.

Henvendelsen til biskoppen sluttede med en opfordring om at blive fritaget for dette menneske: „thi han er i kirken til forargelse“. Endnu skete der dog intet med rektoren, han holdt skansen mod både præst og borgerskab.

Mariager, som følte jorden brænde under sig, var så heldig at få byttet kald med degnen på Odden i 1730. Embedet hos Oddenboerne var meget ringere end det i Nykøbing, og snart ses han beklage sig over sin nye tilværelse. Interessant er en skrivelse, hvori han fortæller om en Per Degn på Odden, der blev brændt for trolddoms skyld. Ude på Odden blev det ikke bedre med Mariager. Han drak til den store guldmedalje og sov i kirken.

Degnen på Odden, som Mariager byttede degnekald med, hed Niels Haar, og han blev Nykøbing latinskoles sidste rektor. Han havde også mange sammenstød med den gode præstemand hr. Hyphoff, som ikke var mindre bevægede. Men herom skal berettes en anden gang.

Rektor Mariagers genvordigheder med Odden-boerne

De første par år var der stille om ham, kun klagede han, som alle degne har gjort fra Arilds tid, over for små indtægter. Han

skriver, at en af hans formænd havde overdraget sin svigermoder noget af den jord, der hørte degnekaldet til; den jord vil han nok have igen, da han ellers ikke kan klare sine skatter. I den anledning regner han sine formænd op: „Først var Haar før mig, saa Povel Degn, saa Lars Degn, saa Ole Degn, saa Per Degn, i hvis Tid Jorden blev bortgivet, han, som blev brændt for Trolddoms Skyld.“ — „Jeg underkaster mig derfor nu tillige med min Kone for Deres Højærværdigheds Fødder, at som vi ingen Midler har den Proces at inddrive. De den, nu den er fæsteledig, os igen skaffer. Hvorfore, som min Kone er udgangen paa sin Fod for i dybeste Underdanighed at andrage Dem baade hendes og min Nød, er intet at tvivle paa, at Deres højædle Højærværdighed jo hjælper os fattige . . .“

Oddens præst skrev fire år senere om degnen Mariagers indkomster, han kalder ham nu „Willum“, og siger derom:

„Ved Mageskifte kom han efter salig Biskop Worms Mellekomst, der stod ham i Faders Sted, fra Nykøbing, hvor han tilforn var Rektor, og blev Degn paa Odden. Hans Indkomster skal efter hans eget Indgivende løbe op til: tvende Højtidsøfre 16 Rdl. — 24 Td. Byg af Sognet — 24 Rdl. — Æg, Ost, Juleredsel 6 Rdl. — Accidenser 4 Rdl. Af sin Jord kan han aarlig tjene 50 til 60 Rdl. (altsaa 100 og 110 Rdl.) Han haver taget alle sine Eksaminer og er nu 43 Aar gammel.“

Året efter, 4. dec. 1739, omtrent samtidig med, at rector Haar forlod Nykøbing, blev der holdt et forhør om hans færd.

Provst Nygård, hr. Hyphoff og Svend Schiwe, præst i Vig, skulle sidde som forhørsdommere. Birkedommeren i Nykøbing, Holm, ledede forhøret.

Sagen var, at Oddens præst, Henning Trochmann, havde klaget over ham, fordi han var fordrukken og ufredelig og nu to gange var udeblevet fra sin kirketjeneste. Der mødte mange vidner, og de forklarede som følger:

„Sidste 17. Søndag efter Trinitatis blev Mikkel Olufsen og Niels Nielsen af Overby udsendt af Hr. Trochmann til Degnen Willum Mariager for at forhøre hos ham, af hvad Aarsag han udeblev fra sin Tjeneste i Kirken, da der allerede var ringet sammen. Da

svarede han og sagde: Nej, han vilde ikke komme, han vilde have gjort Ende derpaa med sin Kone, eftersom hun var canailløs imod ham, hvilke Ord han atter repeterede. Hans Kone svarede Mændene, at hendes Pige nok skulde gaa op og ringe, og imidlertid saa de, at i hans Stue laa paa Gulvet tvende sønderlagne Spinderokke samt en Del Sild udøst paa Gulvet, Degnens Paryk, hans Snusdaase og Tobakspibe, hvilket hans Hustru klagede, at han havde gjort. Vidnerne hørte, at Ægtefolkene kivedes i Stuen, han skeldede hende for en Carueter-Hore og brugte mange Eder og Bander, men hans Hustru gav ham gode Ord. De kunde ikke skønne, om han var drukken eller ej, men paa andre Tider havde de set ham saa overmaade fuld, at han ikke havde vidst mere af sig at sige end en umælende, og en af Mændene har selv været med tilforn at følge Willum Mariager hjem i saadan Tilstand og Drukkenskab. Da man spurgte de to Mænd, om nogen af dem kunde formærke, at Degnen var syg og sengeliggende samme Tid, saa han desformedelst ikke kunde komme i Kirken, svarede de begge, at de ingen legemlig Svaghed formærkede paa ham. Et andet Vidne, Studiosus Christopher Hansen, Skoleholder i Overby, var den Søndag i Kirken og saa, at en af Sognemændene, Mikkell Rasmussen, stod hos Præsten og ved Alteret iførte ham Messeklæder, og saa snart Præsten saa Skoleholderen, begærede han, at han skulde forrette Degnens Tjeneste. Item at han ikke fornam til Degnens Person før 2 Dage efter, da han blev besøgt af ham, der brugte for ham en Hoben Undskyldninger angaaende hans Udeblivelse fra Kirken og tilstod, at han havde været i nogen Forvirring.

Sognefogden Mikkell Larsen i Overby saa Degnen Mariager, da Kirketjenesten var ude, at staa i sin Gaard. Hans Drukkenskab, sagde han, var idelig og altid og var Hverdagsbrug, naar Degnen havde en Skilling dertil. Engang havde han i Degnens Hus set Potter og Fade i Stykker slagne paa Gulvet, og Mariagers Hustru var ilde tilredt og klagede grædende over sin Mands Medfart. Sognefogden havde ogsaa en Søndag for nogle Aar siden set Degnen under Prædiken i Kirken, da han ville tænde Kirkelysene at have faldet med de tændte Lys, da Degnen slog sig

nogle Huller i Panden, men kravlede dog op igen og stod med en blodig Pande, da han læste i Kordøren. En Mand af Menigheden, Oluf Nielsen af Overby, gik ud af sin Stol op til Alteret og tog Lysene op, hvoraf det ene var brækket. Mariager havde tidligere forsømt sit Embede af en ubekendt Aarsag; han havde ogsaa fornummet, at Degnen havde lagt sig under Prædiken til Søvn i Sacristiet, og han kunne høre ham snorke derinde, eftersom hans Stolestade falder oppe ved Koret. Præsten maatte da selv begynde Sangen efter Prædiken. Han sang forkerte Salmer, som ikke passede ved Lejligheden, og ofte, naar han havde sunget et Vers, sov han hen i Degnestolen. — Der fremstod en halv Snes Vidner, som „vandt“ (vidnede) efter Loven med oprakte Fingre, og deres Vidnesbyrd stemmede overens. — Endelig blev Degnen Mariager 3de Gange lydeligen paraabt for Retten, men mødte ikke, heller ingen anden svarede for ham. Hr. Henning Trochmann fik da sit „Tingvidne“ udskrevet, og de tre Dommere satte deres Navn under.“

Nu var det meningen, at provsteretten skulle være sat i virksomhed. Imidlertid fik Willum Mariager travlt med at gå rundt til alle sognemændene og få dem til at underskrive et bønsskrift for ham, som blev indsendt til biskoppen. Denne var til sinds at ville lade nåde gå for ret og spurgte da præsten, den fornærmede part, om han, som der var skrevet, ogsaa ville intercedere (gå i forbøn for) og cavere (stille borgen) for ham. Hr. Trochmann svarede:

„Naar der siges, at jeg vil intercedere og cavere for min Degn, Willum Mariager, da tilstaar jeg, at jeg har hørt af Sogneformændene, at de efter hans indstændige Anmodning mest for hans stakkels Kone og umyndige Børns Skyld, har selv underskrevet bemeldte Intercessionskrift. Kan min Intercession i samme Henseende formaa noget hos Deres højædle Højærværdighed, da gøres den hermed i ydmygeste Ærbødighed. Men ingenlunde forbinder jeg mig til at cavere for ham, thi da maatte jeg selv vente Tiltale for min Caution, om han tiere forsaa sig i Levned og Embede, og jeg maatte ganske tie til hans Forseelser. Han har noget bedret sig, men om samme Forbedring vil vedvare og tiltage, derom skal Tiden bedst være Vidne“.

Dette er beretningen om en dygtig mands tragiske livsskæbne. Blandt datidens mange mere end forfærdelige degneeksemplarer indtager han en sørgelig fremragende plads.

Den hæderlige studiosus Rasmus Hansens tilbud

Den sidste rektor ved Latinskolen blev som før nævnt Mariagers afløser fra Odden, degnen Niels Haar. I de sidste år af Latinskolens døds kamp kommer en mand ved navn Rasmus Hansen med tilbud om at oprette en dansk skole alt udi den gode stad Nykøbing. Hans tilbud er både pudsigt i skriveform og som eksempel.

Rasmus Hansens skrivelse af 10. juni 1729 lyder afskrevet efter originalen i arkivet således i datidens snurrige udtryksmåde:

„Velærværdige meget hæderlige og høj lærde Her Jacob Hyphoff, ædle og velvise Her Byfoged samt denne Stads Magistrat, ædle og velfornemme Herrer Købmænd samtlige højgunstige Velyndere, saavel som det andet Borgerskab“.

„Hvor glædeligt er det ikke for en Moder, der haver født et Barn til Verden, at hun efter udstanden Møje og Aarvaagenhed inden en Tid kan se sit Barn og skønne paa, hvis Bryst det bliver tillagt. Ja, end glædeligere naar Forældrene hører deres Barn med en ren Tunge at kunne ved Skønsomhed gøre Forskel paa Mama og Papa, og at de endog med Flid viser Barnet alle Slags Kreaturer og lærer det Kreaturerens Udmæle, indtil det omsider ved den rette Forskel herpaa. Men hvor langt glædeligere er det ikke, naar saadant et Barn ved den aandelige Mælk og Tyggemad lærer at kende sin Skaber. Efter slig en Begyndelses Information Jeg som en fremmed og fattig Karl nu i fjorten Dage har opholdt mig for derpaa at naa en aandelig Resolution, der kan blive Gud til Ære, den Bys Børn til Opbyggelse og mig til tarvelig Subsistence, den jeg formoder enhver efter Stand og Vilkaar nægter mig ikke. Og eftersom jeg er enig, ønsker jeg gerne, at de som af Gud er saa rigeligt velsignede, vilde give mig en Dags Kost om Ugen. Og om der skulle findes dem, som ikke med Børn er begavede eller og vel har Børn, men ikke af den Alder, saa

kunde det ikke mindre saadanne i deres Husholdning, om jeg manquerede nogle Dages Kost, at de da rakte en hjælpende Haand til. De andre, som findes af ringere Vilkaar, formoder jeg at give saa meget i en vis Pengesum, enhver efter sin Evne, som jeg aarlig kunde klæde mig af. Hvad Kammer og Seng angaar, da haaber jeg at blive erindret, siden jeg finder den Post vanskelig“.

Endelig beder Rasmus Hansen i skrivelsen enhver tjenstlig, at de vil behage at tegne, hvad de årligt vil give.

Præsten, som ikke kendte Rasmus Hansen, blev bæret af skrivelsen og anbefalede ham i høje toner til borgerskabet og kalder ham den hæderlige Studiosus. Han beder sine sognebørn ikke at afvise det gode tilbud og slutter sin recommandation med følgende salut: „Uanset jeg selv har en Skolemester i Huset til mine Børn, saa jeg ikke behøver denne Skoleholders Tjeneste, dog for at fremme dette gudelige Værk konfirmerer jeg her under min Haand mit forhen gjorte Løfte, at han maa spise hos mig hver Middag“. Desuden tilbød præsten at ofre 4 rdl. årligt på Rasmus' alter som vederlag for tvende fattige børns undervisning. Derefter sattes de to dokumenter i cirkulation iblandt borgerne med det resultat, at ganske få af dem tegnede sig for 1 rdl. årligt, flere for 2—5 mark, medens det kneb mere med bespisningen, og overhovedet ingen påtog sig at levere ham kammer og seng.

Om denne hæderlige studiosus derefter har anset sin fremtid i Nykøbing for betrygget, er eftertiden ganske uden kendskab til.

Da Nykøbing skolevæsen rummedes i en 7 fags bygning, og rektor var enelærer. — Træk af skolens historie siden latinskolens nedlæggelse

Efter latinskolens nedlæggelse blev den såkaldte danske skole oprettet, og den var ved starten lige så dårligt stillet som Latinskolen. Dens første år rummede lutter klager over lærernes hængivenhed til snapsen og over de elendige skolelokaler.

Af de gamle papirer ses det, at den danske skole førtes videre i den næsten sammensunkne latinskolebygning, der hverken havde hele døre eller vinduer. Kakkellovnen var en bilæggerovn,

men den var kun oven af navn, ikke af gavn. Den var aldeles ubrugelig, og skorstenen var ved at styrte sammen.

Det har været en hård tårn for børnene at gå i skole her i de kolde vinterdage, men de var jo mere hærdede end nu. Varmen i hjemmene, selv i de mere velstående, toges jo fra en bilæggeroven med al dens tørverøg, så de var ikke forvante.

De første 100 år, til 1840, var der kun ansat en rektor ved skolen, og han var tillige kordegn. Først i 1840 fik han en andenlærer til at hjælpe sig. Anno 1840 foretages en synsforretning af skole- og degnebygning, og beretningen herom lyder: „Den straaetækte Bygning bestaar af 7 Fag og bruges til Køkken og Skolestue. Tagværket er ubrugeligt, den ene Side endda saa elendig, at man frygter, at den styrter ned i Skolestuen. Bjækelaget er saa raadent, at det umuligt kan bære Tegl. Hele Bygningen er kun tjenlig til Nedrivning“. Og om degneboligen hedder det: „Den er grundmuret 8½ Alen bred indvendig, Tagværket trænger til Omlægning, Skorstenen er faldefærdig, Dørene er skæve og lappede og alle forsynede med Klinker. Væggene er skæve og Gulvene fulde af Huller“.

Sådan så de boliger ud, som man bød datidens skolemestre! For at efterkomme skoleloven af 1814 fremsatte skolekommissionen følgende forslag til en skoleordning, som voldte kommissionens medlemmer meget hovedbrud og forårsagede mange diskussioner, inden man nåede så vidt. Erklæringen lød kort og godt: „Vi ønsker ikke den borgerlige Realskole paa Grund af den ubetydelige Folkemængde, og fordi Børnenes Bestemmelser er enten den tjenende Stand eller Krohold!“

De få købmænd, som havde råd, kunne på anden måde sørge for deres børns undervisning. Sognepræsten underviste en gang 32 børn 2 timer daglig som et forsøg på at skabe en borgerlig realskole, og en anden tid høres om 6 familier, der flottes sig og holder en kone „af udmærket Dannelse, der baade har Kendskab til Tysk og Fransk og desuden ejer en blid Undervisningsgave til at læse med Borgerskabets Børn“. Omkring 1816 træffes et par andre små familiære privatskoler, den ene endda med en teolog som leder.

Den nye skole opføres 1843

Men nu kom der en tid, hvor der måtte gøres noget ved den faldefærdige skolebygning. Synsforretningen i 1841 satte skub i arbejdet med at bygge en ny. Der var midler nok til at opføre en skolebygning. Præsten, den velærværdige hr. Weibel, havde 10 år i forvejen skænket penge hertil (et minde om denne præst har Nykøbing i det store gamle træ Kors, der står i gruset øst for kirken med hans navnetræk og kald), og samme år, som synsforretningen foretoges, skænkede toldkasserer Rhode en anelig sum hertil.

Den nye skolebygning blev opført i 1843. Med bolig til første- og andenlærer iberegnet fik den en længde af 31 alen. Flere af trappestenene og gulvstenene i gangen lagdes af gamle gravsten, som man uden pietet anvendte for at spare.

Over indgangsdøren sattes en sandsten, der den dag i dag fortæller, at:

„Til denne Bygnings Opførelse er anvendt Pastor Weibels Legat 212 Rdl. og 88 Skill. Told- og Consomptionskasserer L. G. Rhodes Legat 500 rdl. 1843“.

Den nye skole var nu skolebygning til 1912, da var også dens saga ude, og den blev til den gamle skole. I 1907 havde museumsforeningen købt bygningen for 7000 kr., og efter nedlæggelsen som skole fik Odsherreds Folkemuseum til huse her, takket være afdøde skoleinspektør K. Steincke, der havde gjort et uvurderligt arbejde for museets oprettelse.

I de sidste 105 år af den gamle skoles levetid var der kun tre førstelærere — en sjælden trofasthed overfor skolen, der dog ikke bød sin tjener lutter dans på roser. Der var mange skuffelser imellem, dårligt undervisningsmateriel, manglende forståelse for undervisningen i de fleste af hjemmene o. s. v.

De tre førstelærere var:

Chr. Fr. Kirchoff fra 1807 til 1856.

Jens Chr. Larsen, der var født i Nykøbing og havde været Kirchoffs hjælpelærer. Han blev gift med en datter af Kirchoff og var førstelærer fra 1857 til 1882. En søn af ham var skolehistorikeren, etatsråd, skoledirektør Joachim Larsen.

Karl Steincke, der også var født i Nykøbing, og som havde været lærer i Farum og Viskinge sogne, inden han kom til Nykøbing. Steincke flyttede med over i den nye skole som dennes leder i de første 7 år, den bestod.

Nykøbings nyere skolevæsen

Side om side med den kommunale skole blev der i 1857 oprettet en *Betalingskole* med videregående undervisning. Året efter opførtes en to-etages bygning til denne skole med plads til to lærere og med tre klasseværelser. Klasserne var en drengeklasse, en pigeklasse og en fællesklasse for mindre børn.

Ved betalingskolen var der kun to lærere, Giessing fra 1858 til 1864, da han døde, og K. Møller fra 1864 til skolens ophør i 1891. Grunden til, at skolen ophørte med at bestå, var mangel på elever. Der var således kun to i fællesklassen det sidste år, og årsagen hertil var, at der ikke kunne tages nogen eksamen herfra, som gav adgang til faste stillinger. Eleverne gik i stedet over i den kommunale skole under Steinckes dygtige ledelse.

Kort efter betalingskolenes nedlæggelse købte nogle borgerfamilier et stykke af amtstuegårdens have, der gik helt ned til Algade, og på denne grund opførtes en efter tidens forhold meget moderne skolebygning. Den første skolebestyrer af den nye friskole blev cand. phil. Lorentsen, som i nogle år før havde privatskole i Grønnehavestræde, og efter ham cand. theol. G. Olsen, der vil huskes af adskillige nulevende Nykøbingensere. Han købte skolen af de forældre, der havde ladet den opføre, og efter nogle års forløb solgte han den til den afholdte institutbestyrerinde, frk. Marie Moldenhawer.

Den private realskole arbejdede nu sammen med den kommunale skole, blandt andet benyttede den kommuneskolens gymnastiksal, men der var alligevel, som i de fleste andre af landets småbyer, et spændt forhold mellem eleverne fra de to skoler.

Om hvordan dette kunne udarte sig, fortæller en gammel dansk-amerikaner i et brev, som han har ladet offentliggøre. Hans navn er Aug. Jacobsen, og han er søn af gamle brygger Jacobsen, der ejede hotel Fortunen, som lå ved gadeportens udfor

Strandstræde. Aug. Jacobsen opholdt sig i Staterne i henved 50 år, og han var bl. a. finanssekretær i Chicagos store danske brodersamfunds loger.

Han skriver om sin skolegang bl. a.:

„Mens jeg endnu gik i Skole, blev det nye Raadhus bygget. Over Skolestuerne boede i Skolens Bygning først Lærer Giessing, senere Lærer Møller. Boghandler Hornung var Skrive- og Regnelærer. Han havde en Søn, der var meget forkælet, og som Følge heraf fik mange Knubs af de andre drenge. Naar vi mødte ham paa Gaden, raabte vi, som hans Moder plejede at sige til ham: „Ento-tre og et lille Hop, min lille Otto“. Under Krigen i 1864 havde vi megen Sne, og vi Drenge fra Friskolen og fra Realskolen legede Danskere og Tyskere. Og da Friskolen havde flest Elever, skulde de naturligvis være Tyskere. Vi kæmpede nogle drabelige Sneboldkampe om Aftenen. Vi fra Realskolen fik først fri og gravede da nogle dybe Huller i Sneen, som vi dækkede med Grene og Kviste. Naar saa de gæve Sønner af præjsiske Ørn kom styrrende imod os, faldt de i til Halsen og blev overdænget med Sne“.

Skærmydslerne mellem de to elevflokke holdt sig, lige så længe som den private realskole eksisterede, og der udkæmpedes undertiden hele bråvallaslag i lergravene eller Ringholmskoven mellem frk. Moldenhawers elever og byskolens.

I 1916 besluttede byrådet at oprette en kommunal realskole, og frk. Moldenhawer solgte da skolen. Køberen videresolgte den til kommunen, og nu blev den gamle realskole omdannet til kommunekontor og til politikontor.

Hermed er beretningen om Nykøbings skolevæsen ført op til nutiden, og vi skal standse med den nye skolebygningens opførelse i 1917. Den nye skole kom til at ligge i plan med den såkaldte pavillon, der opførtes i 1901, og hvori borgerskoleeksamen toges første gang her i byen i 1904.

Nu i oktober 1954 er påbegyndt en yderligere udvidelse af skolen til ca. en million kroner.

Møllerliv omkring århundredskiftet

Af Viggo Sørensen (ved Olaf Andersen).

Allerede som dreng havde jeg vældig interesse for møllerne. Sommetider kunne jeg sidde i timevis og se på møllevingerne, der svingede over bakken et stykke fra mit barndomshjem. Kunne jeg engang imellem få lov til at køre til mølle med en nabo, var jeg i den syvende himmel, og jeg så med forbavselse på de vældige arme og på hækværket. Efter min konfirmation fik jeg lov til at gå og høre efter på møllerne, om der ikke et eller andet sted var brug for en lærling.

Det første sted var der ikke noget at gøre. Så gik jeg videre, en god milsvej, til den næste mølle, og der havde jeg held med mig. Jeg blev fæstet som møllerlærling fra 1. november 1892 for en løn af 80 kr. om året, og glad var jeg. Det var den 3. august, og det blev tre lange måneder at få ende på. Men omsider nåede jeg dagen og fik mit kluns i en gammel vadsæk, hvorefter jeg marcherede afsted den halvanden mil lange vej til min nye plads.

Jeg blev vist ind i et kammer med lergulv og et eneste lille jernvindue, som ikke kunne lukkes op, men da der manglede et par ruder, kom der da lidt frisk luft ind. Langs den ene væg stod tre „senge“, en lang kasse med to skillerum i. I det ene rum sov møllersvenden, de andre rum var til karlene og røgteren. Der hørte omkring 100 tønder land til møllegården.

Næste morgen kom mølleren og kaldte os op. „Det blæser godt, rub jer lidt!“ tilføjede han. Vi fik i en fart vor morgenmad og kom op i møllen. Jeg kunne kun se til i begyndelsen, men så blev jeg sat til at feje gulv, gøre sække rene og lignende; det var nu ingen

sjov, og jeg kikkede længselsfuldt efter vingerne, der smuttede forbi vinduerne, og ønskede, at jeg snart måtte få lov at komme ud og fingerere med sejlene. Nå, det varede nu ikke så længe, før jeg fik lov at lære at sejle på, og at svikle, når det gik for stærkt, eller der var en byge i anmarch. Så blev jeg sendt om til vingerne, medens svenden blev omme i læ ved persesnoren og skiftede vingerne, når jeg råbte „sæt om“ — det var tegn på, at jeg var færdig med den vinge, der stod ned. Når så bygen var ovre, gentog det samme sig, det vil sige, så skulle der „lægges ud“ igen.

Det varede noget, før jeg fik lov at røre persen, for der skulle nogen øvelse til at standse rigtigt, så vingerne ikke kom til at svaje frem og tilbage, i det øjeblik de gik i stå, og ligeledes til at få vingerne til at stå i en bestemt stilling — enten en vinge ned eller i saks (nogle kaldte det at sætte vingerne „i skræk“). I tordenvejr skulle møllen standses og sættes i saks, og såfremt tiden tillod det, skulle der helst sejles af, da der tit var slemme kastevinde i tordenbyger.

Møllernes størrelse var meget forskellig. 32 alens vingefang regnedes for det almindelige; nåede vingefanget 34 eller 36 alen, var det store møller, og hækværket kunne være ca. 3 alen bredt. Når så sejlene rakte omtrent ud til yderkanten af armene og ligeså til begge ender, var der i blæsevejr et vældigt træk i sådan et sæt vinger. Det er mig fortalt, at vindmøllen i Kalundborg — dengang kaldet Larsens mølle — i sin tid havde haft 42 alen vingefang, det er de længste vinger, jeg har hørt tale om. På Møllebakken i Kalundborg har der i sin tid stået nogle store stubmøller, som blev nedrevet og flyttet. En af dem stod i Ubberup i Ugerløse, hvor jeg senere blev møllersvend. På beklædningen indvendig så jeg navne, som møllersvende havde skrevet, medens møllen stod i Kalundborg; de var skrevet på dansk. Jeg skal komme tilbage til denne mølle og omtale den noget nærmere.

Bukkerup mølle ved Tølløse, hvor jeg havde min første plads, havde 32 alen vindfang og var muret op til svikstillingen med køreporte midt igennem og et rum til begge sider. Efterhånden som jeg blev mere durkdreven, måtte jeg selv passe møllen, når det kun blæste lidt, og svenden fik sig en passiar i bageriet, som

lå et lille stykke fra møllen. Om vinteren var det et rart sted at opholde sig. Blæste det godt, havde jeg min plads paa kværnloftet, hvor jeg hejste sækkene op, hældte paa kværnen og kastede den tomme sæk ned til svenden. Han tog sækkene fra, ekspederede kunderne og satte sække i kæden til mig. I den rigtig travle tid satte vi en kværn mere for, når møllen løb for stærkt med den ene. Der måtte ikke „svikkes“, uden det var meget nødvendigt, så skulle mølleren nok komme og spørge, om vi ingen korn havde at male, siden vi ikke brugte vinden, når den var der. Men for resten kiggede vi jo efter de andre møller, og det var en ære for den svend, der kunne holde mest sejl. Der var sejl dengang på alle møller. Senere blev en del lavet om til selvsvikker og selvkrøjer — en vindrose bygget ud fra møllehatten, som ved hjælp af tandhjul og en tandkrans kunne holde møllevingerne imod vinden.

Vi var på møllen fra tidlig morgen til kl. 10—11 om aftenen, også om søndagen, såvidt der var vind, så der kunne males. Da den første vinter var gået, og foråret begyndte, blev jeg taget ud af møllen og måtte hjælpe ved landbruget hele sommeren; det var jeg meget ked af, men turde ikke kny. Så var der en bageribestyrelse, der syntes, det var en dårlig læreplads, jeg havde. Han rådede mig til at rende, og da der en tid efter stod en plads i avisen for en lærling eller en, der havde været lidt ved mølleriet, søgte jeg og fik den. Den 1. november om aftenen, da jeg havde faaet min løn, sneg jeg mig afsted med min vadsæk og rejste med toget til Øresø mølle ved Svebølle. Ingen andre end bageren havde kendskab til min bortrejse.

Øresø mølle var en stor, men meget gammel vandmølle. Vandet kom fra fire andre møller: Rangle mølle, Kongens mølle (også kaldet Tyskemøllen), Gryde mølle og Strids mølle. Der var en stor vandkraft. Vi havde i Øresø mølle tre store vandhjul, der laa midt i møllebygningen og trak til begge sider. Ved den ene side var „Grovmølleriet“ med to gruttekværne, på Sjælland kaldte vi dem „skråkværne“ og det formalede korn „skrå“. De to vandhjul trak til den anden side: det ene trak to pillestene (på sjællandsk „skallestene“), og det tredie vandhjul trak en grynkværn og en sigtekværn.

Møllen var som nævnt meget gammel, der var så lavt til loftet, at man knap kunne gå oprejst. Murene var skæve, og jeg undrer mig over, at bygningen ikke ramlede sammen, sådan som den rystede, når møllehjulene gik. Omkring i murene var der hist og her et lille vindue eller en trækluge, men alle af forskellig størrelse og sat ganske tilfældigt højt eller lavt. Der blev aldrig gjort nogen større rengøring udover fejning af gulvene, så der var så fuldt af spindelvæv under taget, at det næsten lignede tæpper, der var hængt op. Møllehjulene var fulde af melstøv, og i krogene byggede edderkopperne spind; der sad de så og kørte i karussel hele dagen igennem.

Om morgenen var det mit arbejde — navnlig fra høst til hen i foråret — at „pille“ (skalle) to tønder byg. Den ene blev lavet til byggryn og den anden til bygmel, det skulle gøres hver dag, og jeg måtte ikke standse, før det var gjort. Møllersvenden, en ældre mand, som havde været der i mange år, passede grovmalingen i den anden ende af møllen, tog mod møllegæsterne og fik dem ind i møllestuen, hvor de fik øl og snaps og piben stoppet, medens deres korn blev malet.

Undertiden, når der var nogen stykker samlet ved det svære egetræsbord, blev der snapset godt. Når møllersvenden kunne se sit snit, løb han ind og så til dem, og så efter, at der var noget på flasken, tobak i tøndens og øl i den store skurede egetræskovs. Men han havde jo ellers nok at gøre med at læsse af vognene, få det malet og læsset igen, lavet et praktisk sæde til møllegæsten på sækkene og sat pisen op, så det var så behageligt som muligt at gå til, når engang de blev færdige med at snapse. Hestene blev jo sat i møllestalden, medens kornet blev malet og kunden beværtet. Betalingen var en mark (33 øre) pr. tønde. Der blev intet vejjet, men vi skilte ad saa godt som muligt, når vi hældte anden mands korn på kværnen.

Alle sække måtte bæres ud og ind i møllen, men der var dog lidt hejseværk, så sækkene kunne hejses op på kværnloftet. Der var en gammel møllersvend, som hjalp os at bilde kværne. Han havde i sin tid været svend på møllen, og han fortalte, at de forhen måtte bære sækkene op på kværnloftet. I hans tid havde

folk også en pige med til mølle, når de skulle have sigtet; det foregik ved håndkraft, og det måtte pigen hjælpe til med.

Der var meget at gøre i Øresø mølle dengang. Men værst var det i vindstille, da vindmøllerne ikke dengang havde hjælpekraft. Så kom de kørende langvejs fra med store læs, ja, det skete, at de kom kl. 4 om morgenen for at være først. Der kom også møllegæster langt ud på aftenen og hele søndagen. Når vinteren tog fat, kunne der være mange bryderier med isen. En vinter var frosten så slem, at alle tre vandhjul frøs sammen, og vi måtte nøjes med at få det ene løs. Vi huggede isen væk med økser og jærnstænger, og pigerne kogte vand, som vi så smeltede isen væk med i krogene, hvor vi ikke kunne komme til at hugge. Når så tøvejret kom, havde vi sjov med isflagerne ved frivands-sluserne (der var seks sluser). Når flagerne nåede sluserne, ville de rejse sig på højkant og møde for vandmasserne, og vi måtte så stå vagt og med store træ- og jærnstænger få isen lodset gennem sluserne. Der måtte være vagt nat og dag, indtil søer og åer var fri for is. Da Øresø mølle var den bageste, fik vi al isen fra de fire andre møller foruden fra vor egen møllesø, så der var et stort arbejde, så længe det stod på.

Jeg vil i den forbindelse også nævne, at der på en vindmølle kunne være ubehageligheder i frostvejr. Når sejlene var våde om aftenen, og det så blev frost om natten, kunne man ikke få dem rullet ud om morgenen. Eller de frøs om aftenen, så vi ikke kunne få dem rullet sammen. Engang, husker jeg, — det var i stille vejr — fik vi isslag, og vi kunne ikke røre sejlene uden at brække dem; vi måtte holde vagt i flere nætter, indtil vejret forandrede sig.

Den gamle Øresø mølle blev solgt til Lerchenborg. Den blev ombygget, og der blev lavet savværk i det gamle bryggers, men i løbet af nogle år gik det hele nok i stå. Saavidt jeg ved, er det hele nu jævnet med jorden, men vandet løber stadig i den gamle å gennem engene og langs de store skove ud i Tissø.

— Så kom jeg til en vindmølle i Tømmerup ved Kalundborg, og nu var jeg anden svend med en løn af 75 kr. om måneden. Der var døgndrift, såfremt vingerne kunne dreje rundt. Fra kl. 8 morgen til kl. 8 aften var vi begge i møllen. Kl. 8 aften gik

den ene mand i seng, og kl. 2 nat skiftede vi igen, det var altså en 18 timers arbejdsdag, og vi var lykkelige, når det en nat var blikstille, for så var vi jo fri. Jeg husker en aften, klokken var godt 10, og møllen kunne ikke udrette stort. Jeg var søvngig og gik om og tog i vingerne, så den efterhånden gik i stå, jeg ville lave stille vejr. Men da jeg havde sejlet de to vinger af, kom tilfældig mølleren og fruhen hjem fra en aftenvisit, og så fik jeg rent på og måtte pænt sejle på igen og fortsætte til kl. 2. Der kunne vel males omtrent en sæk korn i timen, så det var nogle lange timer, men dem har jeg haft mange af på vindmøllerne.

Jeg rejste tilbage som anden svend på Øresø mølle, men nu var den „moderniseret“ efter datidens forhold. Møllen var forpagtet ud til en gårdmand fra egnen, som ikke selv havde mindste kendskab til driften, men alligevel ville kommandere. Det kunne jeg ikke finde mig i, og førstesvenden og forpagteren kunne heller ikke sammen; de skrev til hinanden, når der var noget som skulle ordnes ved driften.

Jeg rejste så hjem til mit fødesogn Uggerløse og fik plads på den forømtalte gamle stubmølle i Ubberup. En stubmølle var vel nok en besynderlig ting, man kunne dreje hele møllen rundt om en vældig egestolpe, og jeg kunne stå inde i møllen og sætte den i gang og standse den. I møllen fandtes kun to hjul: hattehjulet, der sad på mølleakslen, og kværndrevet. Kværnen lå midt i møllen, dog sådan, at „klangjærnet“, den opretstående jærnaksel, som bar „løberen“ (den øverste møllesten), gik ned lige ved siden af „stubben“.

Stubben hvilede eller stod på et kryds — også svære egestykker — og dette hvilede på fire murede eller stensatte piller. Fra døren bag i møllen gik et langt stykke tømmer, „svansen“, ned til jorden, og oven på denne var der slået klodser („trappetrin“). Ved siderne var der rækværk, og ad denne trappe kom man op i eller ned af møllen; der var omkring 30 trin. Fra begge møllens sider hang der lange stykker tømmer, som var gjort fast til svansens sider for at stive den af, idet den blev brugt til at holde møllen i vind med. Der var kæder i den nederste ende af svansen, og ved hjælp af et spil, som var tøjret til pæle rundt om møllen, kunne

man dreje hele møllen rundt. I toppen af møllen fandtes et hejseværk, og når det blæste, kunne man hejse sækkene op og svinge dem ind ad døren eller ad lemmen på kværnloftet. Der skulle nogen øvelse til, thi hvis man ikke slap i rette øjeblik, faldt sækken ned eller løb helt op mod vinden og blev så revet itu.

Med hejseværket hejste vi også det maledede korn ned til kunderne, som holdt under trappen ind imod møllen. I stille vejr måtte sækkene stables op under møllen imellem stenpillerne, og så var der noget, der hed at bruge ben, når det kom til at blæse igen: ned at sætte sækkene i kæden, op ad trappen til møllen og så endnu en trappe op til kværnloftet, fylde på kværnen, tage sække fra, få dem stablet op og ned til jorden igen.

På møller, hvor der var to mand, gik det jo betydeligt lettere. Jeg har præsteret at male 20 tønder korn i timen, men så var det hele tønder, og de stod på loftet.

Når kværnen skulle „hugges“, brugte vi møllen til at vende stenen med. En „sejs“ (meget svært flettet tovværk) blev puttet gennem stenens øje og lagt et par gange om mølleakslen. En mand holdt i enden på sejsen, en anden løb ned og trak i møllevingerne, og der blev sat reb fra den ene vinge til den anden til at hale i. Når stenen kom op på højkant, blev den væltet lidt over, og så kørte vi vingerne tilbage, indtil stenen lå på sine planker. Når kværnen var hugget færdig, blev overstenen vendt tilbage på samme måde. Det var en dags arbejde for to mand at gøre en kværn i stand, i hvert fald en 10 kv. rhinsk kværn som den, der fandtes på Ubberup mølle. Når det blæste stærkt, svajede møllen ikke så lidt til siderne — bagover kunne den ikke svaje for svansen.

Det er mig fortalt, at en gammel stubmølle i Viby ved Roskilde i sin tid væltede. Møllersvenden lå og trimlede mellem møllestene, sække og hvad andet der var i møllen, men tog ingen skade.

Der kom med mellemrum en afdanket rejsende møllersvend og fik en skilling til rejsen. Han sang en vise til tak derfor, men jeg husker kun følgende linjer:

Ved mølleriet jeg fik mit knæk,
som aldrig mere vil gå væk,
og derfor er det, at jeg nu vandrer
omkring i verden som musikanter.

Jeg så nu ikke hans musikinstrument nogensinde.

— I en stubmølle var der ingen vinduer, men nogle runde huller til begge sider med en skydelem indvendig. Man lukkede altid en lem op til hver side, og hvis det begyndte at blæse ind fra en af siderne, var det signal til, at vi skulle have møllen drejet bedre i vind. Vi holdt jo også udkig gennem hullerne, om der var byger i vente.

En historie fortalt mig af en gammel møllersvend: Der kom en mand til mølle med en slat korn i en sæk på nakken, og et får trak han samtidig. Møllen stod stille med een vinge mod jorden, og manden binder fåret til vingen, medens han går op ad den lange trappe og ind i møllen. I det samme sætter møllersvenden møllen i gang, og den går næsten med det samme i stå igen. Han kunne ikke forstå grunden, men hørte så en ynkelig brægen, og ved at kigge ud så han jo fåret hænge og dingle i møllevingen et stykke oppe i luften. Nu fik de travlt med at komme ned, og ved fælles hjælp fik de vingen så langt tilbage, at de fik strikken skåret over, og fåret blev reddet. Men folk morede sig meget over den historie.

En anden erindring, som jeg selv var med i, fra en vandmølle i Midtjylland: Lige efter høst kom en mand til mølle med nyt korn, og jeg havde ondt ved at få det gennem kværnen, da det var vådt og ville „dejge“, som man kaldte det, d. v. s. sidde fast på stenene og fylde rillerne med dej. Jeg klagede lidt til manden over hans våde korn og fik til svar: „De kan a ett fåsto, for de wa så knagend tør, da a såed de, å de hår eet fot regn sihn“. Om manden selv har opfundet svaret, ved jeg ikke, men jeg havde aldrig hørt vittigheden før og syntes, den var god.

Jeg arbejdede dengang på Holms mølle i Serup sogn mellem Silkeborg og Viborg. Det var en stor vandmølle, gammel, men med grundmurede bygninger. Der har jeg set det største vandhjul, fire alen bredt (skovllængde) og ca. 8 alen i diameter. Der var et vældigt stigbord, som ikke kunne vippe op og ned med en gammel kroget stang som på så mange andre vandmøller, nej, her var der tandrækker på stigbordet og en lang, vandret liggende aksel med små tandhjul, der greb ind i tandrækkerne; på jernakslens ene

ende, som gik ind i møllen, fandtes et større tandhjul. En aksel, der var rejst gennem loftet som en vinde, var forneden forsynet med et lille hjul, der greb ind i det store, og når man så gik rundt med „vinden“, trak man „slusen“ eller stigbordet op og satte møllen i gang eller standsede den ved at dreje i modsat retning, det var altså en slags donkraft, der skulle til.

I denne mølle brugtes endnu, da jeg var der, toldkoppen, en kobberbeholder (justeret) af form som en spølkop; den kunne rumme en pot og var forsynet med et ca. 10 tommer langt skaft. Jeg måtte „tolde“ seks pottes af en tønde korn til grut og otte pottes af en tønde rug til brød — der var ikke mange dengang, som ikke bagte og bryggede selv. Arbejdet i denne mølle var ellers lig arbejdet i Øresø mølle, dog blev her ikke malet mange byggryn, men til gengæld malede jeg en del boghvedegryn. Til Holms mølle kom der adskillige møllegæster kørende med stude og enkelte med køer som forspand. Den gamle skik med mølledramme var lagt af i Holms mølle, men traf det, at nogle måtte vente særlig længe med at få malet, blev der dog trakteret med kaffe.

I de ca. 20 år, jeg var ved mølleriet, nåede jeg at lære alt, så jeg var, uden at rose mig selv, hvad man kalder fuldbefaren. Nu til dags er der vel ikke mange møllersvende, som kender andet end at male grutkorn, når undtages dem, der arbejder på de større møller i byerne.

I halvfemserne skulle en rigtig møllersvend være kendt med såvel fin- som grovmaleri. Han skulle kunne lægge en ny kværn ind og sætte „bildning“ („stråler“) på den, sætte en ny pille- eller skallesten ind, reparere sigteflor, istandsætte sejl, sy nye sejl og splejse tove og snore sammen, så samlingen nærmest var usynlig. De store og små hjul i møllen var sat fast med trækiler, og gik et sådant hjul løst, skulle han kunne kile det fast igen og rette det op, så der ikke blev noget „slav“ (slingring) i det.

Den ældste slags møllesten, jeg ved af, er den skånske. Jeg har været på en mølle på Samsø, hvor der fandtes en skånsk møllesten. De var nærmest umulige at hugge i; til gengæld blev de heller ikke slidt, men de blev jo glatte og malede kun dårligt. Den bedste møllesten, man har, er vel nok den rhinske. Den er blød

og porøs og har en voldsom maleevne, når strålerne er udført rigtigt; men den skal jo tit hugges („bildes“), og det er en ulempe. Der blev i min møllertid taget fat på fremstilling af kunstmøllesten. Den er støbt af findelt flintsten, og den maler godt og behøver ikke at skærpes tit, hvorfor den nu stadig anvendes alle vegne, både på møllerne og på gårdenes husmøller. Desuden er der den franske møllesten, som mest bruges til formaling af hvede på de større møller.

En pillesten (eller skallesten) er en sandsten, som med kanten — i stærk fart — bearbejder byggen med nogle gennemhullede plader, „pilleplader“. Skallen rives af og farer ned gennem hullerne i pillepladerne; dette produkt kaldes svinemel. Et sted i rundingen af „kibbet“ (den ramme, pladerne er sømmet fast på) sidder et skodde, som møllersvenden trækker op, når han mener, bygkernen er rensat for skallen. Skoddet sættes ned, og en ny portion byg lukkes ned oven på stenen. Bygkernerne farer straks ud mod pladerne, og det hele gentager sig. Til bygmel blev byggen skallet een gang, men til byggryn to gange. I gammel tid blev der også lavet en del „bankebyg“. Til denne slags gryn blev man ved at skalle, til grynene blev pæne, hvide, næsten runde. Når pillestenen blev slidt for meget, blev den „snævret“, d. v. s. man flyttede „kibberne“ væk, rettede stenens kant af og flyttede så pladerne nærmere ind mod stenen.

Nogle møller sigtede rug til bagere. Denne rug blev gerne „spidset“, d. v. s. man åbnede skoddet ved pillestenen en smule og lod det stå åbent. Rugen løb så ganske jævnt igennem og blev derved afpuddet, så sigtemelet kom til at se hvidere ud.

Byggen, der var pillet til bygmel, blev malet på en kværn, og fra kværnen gik malegodset over en rund sigte, en sekskantet tromle beklædt med flor (silke); hvad der dryssede ned gennem floret, var bygmel. Malegodset blev man ved at køre gennem kværnen og sigten, indtil det blev for simpelt, så blev melet blandet og var dermed færdigt. Affaldet brugtes til svineføde under navn af bygklid eller strømél.

Byggen, der var pillet til gryn, kom på grynkværnen, blev brækket og løb over et skubsold med forskellige finheder — først gryn-

mel, så fine byggryn, dernæst mellemgryn og sidst grove gryn. Hvad der gik over, kom på kværnen igen, indtil det hele forsvandt gennem soldet. Grynmelet blev brugt til bygmel (sigtet). Grynene blæstes rene på en lille hånddreven kværn og var færdige. Således bar man sig ad dengang. Nu er der moderne maskiner, som udretter alt dette arbejde, og for en stor del gør det automatisk.

— Mølleriet — det rigtige gamle idylliske mølleri med mølle-gæster hele dagen, med brusen og susen af vandhjul og møllevinger og knirken og knagen i de gamle knækhjul, er nu en saga.

En Episode fra Krigen med England 1807-14

Ved **Anna Myrhøj.**

Ved Udarbejdelsen af en Stamtavle over en Slægt *Kastrup* fra Vester Egede i Præstø Amt, har jeg af Læge M. P. Th. Kastrup, tidl. Haderup, velvilligst faaet overladt nogle Optegnelser om Slægten, delvis foretaget af hans Farfar Morten Kastrup, og da denne i Tiden fra 1844—56 var Lærer i Holbæk Amt, og da hans Far, Løjtnant, Godsejer Niels Juul Kastrup (i 1814 Ejer af Havnsø Mølle) spiller Hovedrollen i en Træfning ved Sejro Bugt under Krigen med England 1807—14, har jeg tænkt, at følgende lille Uddrag af Optegnelserne, som jeg har Familiens Tillaelse til at offentliggøre, muligvis vil have Interesse for en Del af Aarbogens Læsere.

„ . . . De Engelske Orlogsmænd foruroligede ofte Kysterne ved Nordsjælland, gik i Land og bemægtigede sig fra Beboerne alt, hvad de kunde bruge; for at forebygge sligt ved Sejerø Bugt blev 4. Btl. af d. Livregiment beordret til dens Kyster.

Der viste sig en Dag 2 større Engelske Orlogsmænd, som satte Kurs efter Nexelø. Fader laa i de samme Dage i og omkring Havnsø, der ligger adskilt ved et smalt, dybt Sund fra Nexelø. Fader ejede den Gang Møllen, hvor hele Familien boede, og der syntes at være stor Fare for den, eftersom Engelskmanden utvivlsomt vilde gøre Landgang der paa Kysten.

Fader sendte straks Ordinants til Hovedkvarteret paa Adellers-

borg efter Forstærkning, men da denne udeblev, traf han selv efter bedste Evne Foranstaltninger til at drive Fjenden bort.

Der var heldigvis et Par gamle Kanoner med Munition tilstede, dem tvang han nogle Møllegæster til at køre op bag en i Hast opkastet Skandse.

Englænderne fyrede stærkt og flere Kugler faldt ind i Møllen og Møllestedet. Endelig var Fader med sin Afdeling færdig med dens Forberedelser, ladede de 2 Kanoner og fyrede; ved det første Skud gik en Mast overbord paa den nærmeste Orlogsmand, og ved det 2. røg Hatten af en Mand paa samme Skib, men nu vendte Fjenden og stod ud efter, og Faren var for den Gang fjernet.

Moder udtalte, at hele Familien var i den største Skræk, og ingen vidste, hvor der var Skjul at finde. Hun gemte en af de engelske Kugler og brugte den i mange Aar til Sennepslod; jeg har som Barn set den mange Gange og betragtet den med Henrykkelse; den burde ikke være gaaet tabt.

Min Faders Deltagelse i Krigen havde ødelagt hans Helbred, hvorom Pastor Thygesen skrev paa en Plade paa Faders Ligkiste: Da Fædrelandet i Ufredstid ængstedes af Fjenden, opofrede han dets Forsvar sin Kraft, ja vel endog sit Helbred; med Tab af dette vendte han med Freden tilbage til den fredelige Plet, som var hans Beskæftigelse indtil han sidste 29. April tog Afsked med denne Verden og vandrede højere Bestemmelse nærmere. Hans Liv var Virksomhed, hvoraf han ei blev træet. (Men Kraften var kun Svag, enu før han blev mæt, Manibus ejus quietem). Aar 1818 solgte Fader Havnsø Mølle og forpagtede Haraldslund et Par Mil fra Aarhus, efter 6 Aars Forløb afstod han Forpagtningen til sin Broder Peter og købte Herregaarden Wedø af Rentekammeret for 14000 Rbdl. (50 Aar derefter solgtes den af Anker Secher for 132,000 Rbdl.); her døde min kjære Fader den 29. April 1825 og efterlod Moder i en beklagelig Stilling med 11 Børn, hvoraf kuns Karoline var forsørget og ingen istand til at bestyre Gaarden.

Fornævnte Pastor Thygesen i Maria Magdalene og Onkel Peter bleve udnævnt til Lavværger henholdsvis for Moder og os stakels Børn. Forholdene var vist i høj Grad precaire, hvilket kom

tilsyne i den Bestemmelse, som vedtoges om Wedø. Denne blev nemlig paa 10 Aar forpagtet bort til Krigsassessor Secher, som fik Forkjøbsret til Gaarden for den samme Pris, som Fader havde givet. Hvordan det gik til, kan jeg ikke bestemt angive, thi jeg var jo et Barn og opdraget paa Saraslyst, men Secher blev Ejer af Wedø; Moder blev boende i Møllestedet ved Gaarden, fik aarlig Aftægt og havde et godt Stykke Havejord til Brug for sin Livstid, men vi Børn fik intet. Hvem ved hvad det var godt for?

Var Moder vedblevet at beholde Gaarden, kunde Forholdene maaske være blevet enu sørgeligere og hun maaske kommet til at lide Nød. Aaret efter Faders Død flyttede hun ind i sit Enkesæde, de Confirmerede Børn vare alle eller maatte nu ud at tjene og hun havde enu 5 hjemme, og Haabet om at vi Sødskende kunde gaa en lys Fremtid imøde svandt.

Fremtiden saa mørk og sørgelig ud for Moder, men hun var en brav og stræbsom Kvinde, der paakaldte Guds Hjælp og tabte ikke Modet ved den beklagelige Stilling, hvori hun var stedt.

Hun levede 28 Aar efter Fader, var hæderlig og var agtet af alle, som kjendte hende. Da Alder og Svagelighed m. m. begjyndte at tyngte haardt, flyttede hun til Ebeltoft, hvor hun boede 4—5 Aar. Her endte hun sit virksomme Liv ved en rolig Død d. 12. Januar 1853, i sit 79. Aar. Hendes Lig blev jordet ved Siden af Faders paa Koed Kirkegaard, Hjørnet mellem Vaabehuset og Skibet op ad Koret til. Vi Børn velsigne hendes og Faders Minde.“

Niels Juul Kastrups Forfædre kendes tilbage til Bartskeer Jacob Jørgensen, død 1729, nogle og 40 Aar gl. Slægten er forgrenet til Taasinge, Langeland, Fyen, Jylland og Norge. N. J. Kastrups Hustru hed Christiane Frederikke Sahlgreen; hun har været en stærk Kvinde, for, som Sønnen siger, sad hun ved Mandens Død tilbage med den store Børneflokk, som ikke kunne klare sig selv.

Det gik dem dog godt i Livet. Den ældste Datter, Caroline, blev gift med Pastor Storm til Ø. Starup-Nebel. Jørgen blev Lærer. Andreas var Møller i Øxenmølle, Sd. Dyrsk Herred. Nielsine var hjemme hos Moderen. Christiane blev Lærer Lehrmanns Kone i Gjerrild. Julies Mand, Johan Diderik Petersen, var en Tid Mejeri-forpagter paa Bannerslund, senere rejste Familien til Amerika.

Engel var gift med Dyrslæge Tander i Ebeltoft. Johannes blev Købmand i Vejle og Morten Lærer. Et Par af Børnene døde unge.

Morten fortæller paa en smuk og rørende Maade om sin Barndom og Ungdom:

„Mit store Mig selv, blev 2 Aar gammel antaget som Plejebarn af Justitsraad Kjerulff paa Saraslyst ved Aarhus, hos hvem min Fader i sin Ungdom havde været Fuldmægtig, medens Justitsraaden var Godsforvalter paa Marselisborg. Personligt Venskab til mine Forældre og Kjerligt Hensyn til deres store Børneflokk bevirkede, at Kjerulffs Familie tog mig til sig og opdrog mig, til jeg var konfirmeret. Hos denne elskelige Familie tilbragte jeg saaledes 13 Aar, de gamle betragtede mig som deres Søn, Døtrene som deres Broder. Jeg stod bestandigt i et hengivent og taknemmeligt Forhold til den Kjerulffske Familie, disse velsignede Mennesker, de lode mig tage Arv efter dem og tog hjertelig Deel i Wee og Vel, saa længe de levede. Nu er de alle døde. Gud bevare deres Sjæle hos sig.

Efter min Konfirmation var jeg i 8 Aar ved Handelen i Kallundborg, hvorefter jeg frekventerede Lyngby Seminarium, fik en god Examen 1843 og Aaret efter af gamle Grev Lerche til Lerchenborg kaldet til Skolelærer og Kirkesanger i Svallerup ved Kallundborg, hvor jeg fongerede i 12 Aar og mindes Beboerne med Tak og Hengjivenhed. 1856 forflyttede Biskop Martensen mig til Rørvig ved Issefjordens Indløb, her var yndigt at være om Sommeren men trist og koldt om Vinteren, hvorfor jeg blev meget tilfreds, da Biskop Martensen 1863 forflyttede mig til Kornerup, hvor jeg nu er og befinder mig vel og takker Gud for mit Hjem og min Løn, der er af en saadan Størrelse, at jeg kan leve uden Næringsborg, som forhen ofte stærkt hjemsøgte mig.

Den 4. Oktober 1844 blev jeg ægteviet i Rørby Kirke ved Kallundborg med Lærer Hammers Datter smst. Ane Petrine, med hvem jeg var forlovet i 4 Aar“

Der er Livskraft i Slægten, og derfor skal det gamle Vers, skrevet for over 150 Aar siden, og som sammen med flere Generations Fødsel og Død er noteret i en gammel Bibel, slutte denne Minderune for den gamle Hædersmand Lærer Morten Kastrop.

„Som Stammen frugtbar var vil Poderne og blive,
god Stammes Poder skal jo rare Frugter gjive,
helst naar de komme kuns i god og frugtbar Jord,
saa var der ingen Tvivl, der bliver jo en Hjord,
af mange yndige, velskabte Piger — Dreng,
hvortil jo Staten maa til alle Tider trænge,
om den skal ved Magt og i sin Orden blive,
god Stammes Poder da maa rige Frugter gjive.
Gid denne Stamme da, som vist er af den ægte
i Frugtbarhed og alt, det ingen den skal nægte,
her længe blive ved og ikke reent udgaae
før den af Poderne her mange Frugter faae.
Gid Poderne med Stammen velsignet blive maa,
fra Himlen svares Amen: det dennem vel skal gaa.“

Historisk samfund i 1953

Årsmødet afholdtes i Holbæk d. 22. februar. — På styrelsesmødet meddeltes, at den skriftlige afstemning havde givet som resultat, at forstander E. Nylev og redaktør Bent Rasmussen var genvalgt til styrelsen, og at sparekassedirektør O. Blinkenberg Nielsen og landinspektør S. Rud-Petersen var nyvalgt.

På generalforsamlingen udtalte formanden, hofjægmester Estrup, mindeord om Albert Thomsen og fremhævede hans indsats for Historisk Samfund som den fremragende og afholdte formand gennem mange år. Han sluttede: „Vi vil her i vor kreds mindes forskeren og videnskabsmanden, Albert Thomsen, og vi, der kom i nærmere berøring med ham, vil tillige mindes den stiltfærdige, noble og afholdte ven.“

Derefter redegjordes for medlemstallet, der var gået en smule tilbage i årets løb. Det forløbne års virksomhed — sommerudflugt og årbog — blev omtalt, og formanden fremdrog til slut betydningen af, at foreningens tillidsmænd optrådte som dens øjne ud over amtet. Dette var foranlediget af det prisværdige initiativ, som førstelærer Hegelund, Ulstrup pr. Gørlev, havde taget til at mindes bondepolitikeren Peter Jørgensens 150-års dag ved en kransenedlægning.

Kassereren, sparekassedirektør Blinkenberg Nielsen, fremlagde regnskabet. Efter tur afgik styrelsesmedlemmerne hofjægmester Estrup og gårdejer Jakob Madsen. De indstilledes til genvalg, medens forsamlingen vedtog, at den ved overlærer Thomsens død ledigblevne styrelsesstilling holdtes vakant i afventning af den endelige ansættelse af en redaktør af årbogen. Revisorerne, skoleinspektør Nysted Christophersen og postpakk. V. Olsen, genvalgtes.

Ved det følgende foredragsmøde talte stud. mag. Erik Bendixen, Nationalmuseet, om udgravningen af Gedebjerg ved Kundby. Foredraget var ledsaget af lysbilleder.

Sommerudflugten, der havde samlet udmærket tilslutning, fandt sted lørdag d. 11. juli. Den var lagt som en herregårdsudflugt i amtets vestlige del med besøg på Dragsholm, i Lerchenborgs have og park og på Vedbygård samt til afslutning en forevisning af Holmstrup kirke, hvor pastor E. Sørensen, Jyderup, fortalte om kirkens historie.

Med årbogen 1953 fulgte 6. og sidste hæfte (egnen syd for Aamosen og Tissø) af den nye udgave af H. V. Clausens „Fra Holbæk Amt“.

Medlemstallet var pr. 1. januar 1953 ialt 1045 samt 22 abonnenter; ved udgangen af året 1953 er det 1016 samt 19 abonnenter.

HISTORISK SAMFUNDS STYRELSE

Godsejer, hofjægermester **J. Estrup**, Kongsdal, formand, fhv. forstander **Uffe Grosen**, Vallekilde, gårdejer **Jakob Madsen**, Kundby, sparekassedirektør **O. Blinkenberg Nielsen**, Holbæk, kasserer, forstander **Eskild Nylev**, Ubby, redaktør **Bent Rasmussen**, Tranebjerg, landinspektør **S. Rud-Petersen**, Nykøbing, og tandlæge **Thorkil Sestoft**, Kalundborg.

Ekspedition: Frk. Ingrid Wiggers-Hansen, Havnevej 54, Holbæk, telf. 557.

TILLIDSMÆND

som hver i sin kreds varetager Historisk Samfunds interesser:

- Aarby:** snedkerm. Ejner Larsen, Aarby lyng.
- Eskebjerg:** proprietær P. Taarning.
- Faarevejle:** plantør L. Aasklint.
- Forsinge:** tømremester R. Kristiansen.
- Føllenslev:** gårdejer Vilh. Larsen.
- Gislinge:** gartner Grodal.
- Gørlev:** gårdejer Thorkild Andersen, Rye.
- Højby:** amtsrådsmedlem V. Nybjerg.
- Høng:** fabrikant Frede Jensen.
- Jyderup:** postpakm. N. Jensen.
- Kallerup:** frk. Bodil M. Jørgensen.
- Kundby:** gårdejer Jakob Madsen.
- Mørkøv:** malerm. Johs. Nielsen.
- Orø:** gårdejer Henrik Larsen.
- Reerslev:** lærer C. R. Hansen.
- Refsnæs:** førstelærer Vagn Rasmussen.
- Ruds Vedby:** fru amtsskolekons. Mary Lauritzen.
- Rørby:** gårdejer Bøje Pedersen, Uggerløse.
- Svinninge:** førstelærer V. Ougaard.
- Sæby:** købmand A. Justesen.
- Tranebjerg:** redaktør Bent Rasmussen.
- Tømmerup:** frk. Olsen.
- Tølløse:** fabrikant Vald. Olsen.
- Uggerløse:** gartner Christiansen.
- Vørslev:** muremester Thorvald Jacobsen.

Sammendrag af Historisk Samfunds regnskab 1953

DRIFTSREGNSKAB:

Indtægt:

Tilskud:

Staten	Kr.	700,00	
Amtsråd og kommuner	„	820,00	
Sparekasser	„	300,00	
			<hr/> Kr. 1.820,00
Kontingenter	„	5.136,00	
Indtægt ved salg af årbøger m. v.	„	169,90	
Betaling for deltagelse i møder	„	312,00	
Betalt til dækning af porto	„	461,16	
Andre indtægter	„	136,08	
Underskud	„	776,08	
			<hr/> Kr. 8.811,22

Udgift:

Årbogens fremstilling:

Trykningsudgifter	Kr.	5.525,05	
Forfatterhonorarer	„	1.223,50	
			<hr/> Kr. 6.748,55
÷ overført til lagerbeh.	„	688,50	
			<hr/> Kr. 6.060,05
Årbogens udsendelse	„	930,90	
Afholdelse af møder	„	756,07	
Administrationsudgifter, porto m. v.	„	157,40	
Andre udgifter	„	206,80	
Afskrivning på lager	„	700,00	
			<hr/> Kr. 8.811,22

STATUS:

Aktiver:

Indestående i sparekasser og på postkonto	Kr.	244,40
Lagerbeholdning	„	6.371,90
		<hr/> Kr. 6.616,30

Passiver:

Formue	Kr.	6.616,30
Holbæk, d. 23. marts 1954.		

O. Blinkenberg Nielsen.